

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Memlûk Sultanı Melik Eşref Halil

B. Kalavun ve Dönemi (1290 -1293)

Yüksek Lisans

Huriye OT

Tarih Programı
Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı
Ankara, 2025

**Memlûk Sultanı Melik Eşref Halil B. Kalavun ve Dönemi
(1290-1293)**

Huriye OT

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN**

**Tez Jürisi
Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK
Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU
Prof. Dr. İlyas GÖKHAN**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

Ankara - 2025

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Huriye OT

26/06/2025

ONAY

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Yüksek Lisans öğrencisi Huriye OT tarafından hazırlanan “Memlûk Sultanı Melik Eşref Halil b. Kalavun ve Dönemi (1290-1293)” başlıklı tez çalışması 26/06/2025 tarih ve 11.00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan (Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK /Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐
Üye (Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU / Ankara Üniversitesi	☒	☐
Üye (Prof. Dr. İlyas GÖKHAN /Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	☒	☐

Memlûk Sultanı Melik Eşref Halil B. Kalavun ve Dönemi (1290 -1293)

Huriye OT

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

T.C. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

2025, Ankara

ÖZET

Memlûk Devleti, Orta Çağ'da Türk-İslam dünyasında önemli bir yer tutmuş ve uzun yıllar boyunca bölgesel güç dengesini etkilemiştir. Memlûk Sultanlığı, özellikle Sultan Seyfeddin Kalavun'un yönetiminde zirveye ulaşmış ve onun kurduğu hanedanlık, oğlu Eşref Halil'in tahta çıkmasıyla devam etmiştir. Eşref Halil, kısa ama etkili bir saltanat dönemi geçirmiş; özellikle askeri başarıları ve idari ıslahatlarıyla öne çıkmıştır. Eşref Halil'in en önemli başarılarından biri, babası Sultan Kalavun'un başlattığı Haçlılara karşı mücadelenin devamı olarak Akka Seferi'ni gerçekleştirmesidir. 1291 yılında Akka'yı fethederek, Haçlılar'ın Doğu Akdeniz'deki son kalesini düşürmüş ve İslam dünyasında büyük bir zafer olarak kabul edilmiştir. Akka'nın yanı sıra Sayda, Sur, Hayfa, Beyrut ve çevresindeki birçok stratejik bölgeyi de Memlûk hakimiyetine katmış, Haçlıların bölgedeki varlığını sona erdirmiştir. Bu zafer, Eşref Halil'in "*Akka Fatihi*" olarak anılmasına neden olmuş ve İslam dünyasında büyük bir coşku yaratmıştır. Eşref Halil'in Akka'nın fethinin ardından Rumkale'yi alması, Memlûklerin Güneydoğu Anadolu ve Irak'a geçişi kontrol eden stratejik bir askeri üs elde etmelerini sağlamıştır. Eşref Halil'in hedefleri yalnızca Haçlılarla sınırlı değildi. Bir diğer önemli amacı, Moğollar tarafından işgal edilen Irak'ı kurtarmaktı. Moğolların Batı'ya ilerleyişine karşı mücadele etmek isteyen Eşref Halil, bu doğrultuda birçok askeri hazırlık yapmış, ancak iç siyasi karışıklıklar ve emirlerle yaşadığı kötü ilişkiler nedeniyle bu amacına ulaşamamıştır. 1293 yılında, iç siyasi çekişmelerin sonucu olarak suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir. Eşref Halil, askeri başarılarıyla tarih sahnesinde önemli bir yer edinmiş olsa da devletin iç siyasetinde istediği başarıyı gösteremeden hayatını kaybetmiştir.

Anahtar Kelimeler: Memlûk Devleti, Kalavun, Eşref Halil, Akkâ, Haçlılar, Rumkale, Emirler.

The Mamluk Sultan Al-Malik Al-Ashraf Khalil B. Qalawun and his Reign (1290–1293)

Huriye OT

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. İlyas GÖKHAN

Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Programs

Department of History

2025, Ankara

ABSTRACT

The Mamluk Sultanate held a significant place in the medieval Turkic-Islamic world and influenced the regional balance of power for many years. The Mamluk Sultanate reached its peak, particularly under the rule of al-Malik al-Mansur Sayf al-Din Qalawun, and his dynasty continued with the ascension of his son, al-Malik al-Ashraf Khalil, to the throne. Al-Ashraf Khalil had a short but impactful reign, distinguished by his military successes and administrative reforms. One of his most significant achievements was the Acre campaign, which he undertook as a continuation of the struggle against the Crusaders initiated by his father, Sultan Qalawun. In 1291, he captured Acre, bringing down the last Crusader stronghold in the Eastern Mediterranean, which was considered a great victory in the Islamic world. In addition to Acre, he also brought key strategic locations such as Sidon, Tyre, Haifa, and Beirut under Mamluk control, effectively ending the Crusader presence in the region. This victory earned him the title "Conqueror of Acre" and sparked great enthusiasm in the Islamic world. Following the conquest of Acre, al-Ashraf Khalil's capture of Rumkale secured a strategic military base, allowing the Mamluks to control access to Southeastern Anatolia and Iraq. His ambitions, however, were not limited to the Crusaders; another significant objective was to liberate Iraq from Mongol occupation. Seeking to resist the westward advance of the Mongols, he undertook extensive military preparations. However, due to internal political turmoil and strained relations with the emirs, he was unable to achieve this goal. In 1293, as a result of internal political conflicts, he was assassinated. While al-Ashraf Khalil secured a significant place in history through his military achievements, he was unable to attain the same level of success in the state's internal politics before his untimely death.

Keywords: Mamluk State, Kalavun, Ashraf Khalil, Crusaders, Acre, Rumkale, Emirs.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamın konu seçiminden tamamlanmasına kadar geçen her aşamada, bilgi ve tecrübesiyle kıymetli katkılarını ve desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. İlyas GÖKHAN'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez savunmam sürecinde değerli katkı ve kıymetli değerlendirmeleriyle çalışmama yön veren, bilgi ve deneyimlerini cömertçe paylaşan Prof. Dr. Süleyman ÖZBEK'e ve Prof. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Hayatım boyunca beni daima yüreklendiren, her koşulda maddî ve manevî desteğini eksik etmeyen kıymetli annem Arzı'ya, babam Ahmet OT'a ve varlıklarıyla güç bulduğum kardeşlerim Havva Nur, Mustafa ve Musa'ya gönülden şükran borçluyum. Ayrıca bu süreçte emeği geçen, dualarıyla yanımda olan tüm sevdiklerime de içtenlikle teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Özet	iv
Abstract	v
Teşekkür	vi
İçindekiler.....	vii
Kısaltmalar	ix
1. GİRİŞ	1
2. SULTANLIK ÖNCESİ EŞREF HALİL B. KALAVUN	19
2.1. Çocukluk ve Gençlik Dönemi	19
2.1.1. Babası Kalavun ile İlişkisi ve Veliahtlık Süreci	21
2.1.2. Babası Seyfeddin Kalavun'un Ölümü.....	24
3. EŞREF HALİL B. KALAVUN'UN TAHTA GEÇİŞİ VE DIŞ POLİTİKALARI	29
3.1. Tahta Geçiş.....	29
3.1.1. İdari Yenilikleri.....	31
3.2. Komşu Devletlerle İlişkileri	34
3.3. Haçlılarla İlişkiler.....	35
3.3.1.Akkâ'nın Fethi (1291).....	36
3.3.2. Doğu Akdeniz Kıyısından Haçlıların Ortadan Kaldırılması (1290-1292)	52
3.3. Kilikya Ermenileriyle İlişkiler	61
3.3.1. Rumkale'nin Fethi (1292)	63
3.4. Moğollarla İlişkiler.....	76
4. EŞREF HALİL B. KALAVUN DEVRİ DEVLET RİCALİ	79
4.1. Eşref Halil Döneminin Güçlü Emirleri	79
4.1.1. Hüsameddin Toruntay	79
4.1.2. Bedreddin Baydara.....	84
4.1.3. İbnü's-Sel'ûs.....	87
4.1.4. Hüsameddin Lâçîn.....	96
4.2. Ulema ile İlişkileri.....	99
4.2.1. Abbasi Halifesi Hâkim Biemrillâh'ın Serbest Bırakılması	99
4.2.2. Takıyyüddin b. Binti'l-Eazz'ın Kadı'l-Kudatlık Görevinden Azli.....	101
4.3. Sultan Eşref Halil'in Katledilmesi	103
5. EŞREF HALİL B. KALAVUN DÖNEMİNDE MEMLÛKLERDE KÜLTÜREL HAYAT (1290-1293)	113

5.1. Kültürel Hayat	113
5.1.1. Toplumsal Eğlenceler ve Kutlamalar	113
5.1.2. Eşref Halil Döneminde Yapılan Mimari Eserler	122
5.1.3. Eşref Halil'in Gayrimüslim Tebaaya Yönelik Politikaları	123
6. SONUÇ	127
Extended abstract	129
Kaynaklar	131
Ekler	141
Özgeçmiş	147

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
b.	Bin, İbn (oğul)
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
H.	Hicri
İ.A.	İslam Ansiklopedisi
M.	Miladi
MEB.	Millî Eğitim Bakanlığı
neşr.	Neşreden
s.	Sayfa
S.	Sayı
TTK.	Türk Tarih Kurumu
TAD.	Tarih Araştırmaları Dergisi
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
TKİD.	Türk Kültürü İncelemeleri
YAY.	Dergisi Yayınları

1. GİRİŞ

Bu çalışma, el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun'un Memlûk Sultanı olarak 1290-1293 (H.689/693) yılları arasındaki hakimiyeti ve bu dönemin Memlûk Devleti üzerindeki etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Eşref Halil dönemi, Memlûk Devleti tarihinde önemli bir kırılma noktası teşkil etmiş; siyasi, askerî, sosyal ve kültürel gelişmeler açısından kayda değer bir süreç yaşanmıştır. Eşref Halil'in saltanatı, yalnızca içerideki iktidar mücadeleleriyle değil, aynı zamanda dış politikada elde edilen önemli başarılarla da dikkat çekmektedir. Bu bağlamda en dikkat çekici gelişmelerden biri, 1291 yılında Akka'nın fethidir. Bu zafer, Doğu Akdeniz'deki Haçlı varlığını sona erdirmiş ve Memlûklerin bölgede mutlak bir hâkimiyet kurmasına zemin hazırlamıştır. Bunun yanında, Moğollar, Bizans, Kilikya Ermenileri, Selçuklular ve diğer İslam devletleriyle yürütülen dahili ve harici ilişkiler, Memlûklerin dış politikasının çeşitliliğini ve diplomatik derinliğini göstermektedir. Eşref Halil'in tahta çıkışı, babası el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un (1279-1290) ölümünün ardından gerçekleşmiş ve Kalavun'un temellerini attığı hanedanın devamı niteliğinde olmuştur. Kalavun Hanedanı, Memlûk Devleti'nin en uzun ömürlü hanedanlarından biri olarak dikkat çekerken, Kalavun'un siyasi ve askerî alanlarda gerçekleştirdiği düzenlemeler Eşref Halil'in iktidarına da zemin hazırlamıştır. Ne var ki Eşref Halil, iç siyasette aynı ölçüde bir başarı sergileyememiş; özellikle emirler üzerindeki otoritesini tesis etmede ciddi direnişlerle karşılaşmıştır. Bu durum, saltanatının kısa sürmesine ve bir suikast sonucu hayatını kaybetmesine neden olmuştur. Söz konusu gelişme, sadece bir Sultanın ölümü değil, aynı zamanda Kalavun Hanedanı içinde ve genel olarak Memlûk Devleti siyasetinde yeni bir istikrarsızlık döneminin başlangıcı olmuştur.

Bu tezde, Eşref Halil b. Kalavun'un üç yıllık hükümdarlığı boyunca yürüttüğü siyasi, askerî ve diplomatik faaliyetler ile bu faaliyetlerin Memlûk Devleti üzerindeki etkileri ele alınacaktır. Çalışmada, aşağıdaki soruları temel alınarak bir analiz yapılacaktır:

- Eşref Halil, nasıl Memlûk sultanı olmuştur? Saltanatını nasıl yönetmiştir? Hangi emirleri görevden almış, hangi zorluklarla karşılaşmıştır?
- Akka Seferi nasıl planlanmış ve yürütülmüştür? Fethin seyri nasıl gelişmiştir? Bu fetih, Memlûkler ve Haçlılar açısından ne ifade etmektedir?
- Hangi devletlerle ilişki kurulmuş, bu ilişkilerde hangi diplomatik yöntemler kullanılmıştır?

- Eşref Halil'in dönemi, devletin ekonomik ve kültürel hayatına nasıl bir katkı sağlamıştır?

Çalışma hem birincil hem de tetkik (ikincil) kaynaklara dayanmaktadır. Birincil kaynaklar arasında dönemin önemli tarihçileri olan Muhyiddin İbn Abdüzzahir (*Kâtibinin gözünden Sultan Baybars*), Nüveyrî (*Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*), Baybars el-Mansûri (*et-Tuhfetu'l-Mulûkiyye fî'd Devleti't-Turkiyye*), İbn Kesîr (*El-Bidâye ve'n-Nihâye*), Aybek ed-Devâdârî (*Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*), İbnü'l Cezeri (*Târihu Havâdisi'z-zamân*), Fazlullah el-Ömerî (*Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlikü'l-Emsâr*), Bedreddin Mahmud el-Aynî (*İkdu'l-Cumân*), Makrizî (*Kitâbü's-Sulûk*), İbn Tağrîberdî (*en-Nücûm 'üz-Zâhire*) gibi isimlerin adı geçen eserleri yer almaktadır. Tetkik kaynaklar ise Kazım Yaşar Kopruman (*Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*), Ramazan Şeşen (*Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l-Eşref Devri*), İsmail Yiğit (*Memlûkler*), Abdülkerim Özaydın (*Halil b. Kalavun*), Süleyman Kızıltoprak (*Memlûk*), Süleyman Özbek (*Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur"*), Mustafa Kılıç (*Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri*), Fatih Yahya Ayaz (*Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'ûs (ö.693/1294)*), Ahmet Sağlam (*Hüsameddin Lâçîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûklerde Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti*), İlyas Gökhan (*Memlûk Sultanı Eşref Halil b. Kalavun'un Rumkale'yi Fethi(1292)*) ve Steven Runciman (*The Crusades (Haçlı Seferleri Tarihi)*) gibi yazarların, Memlûk Devleti, Kalavun Hanedanı ve Eşref Halil üzerine yazdığı eserlerden oluşmaktadır. Bu kaynaklar, tez çalışmasının konusunu aydınlatmak ve değerlendirmek için kullanılmıştır.

Bu tez dört ana bölümden oluşmaktadır; Birinci Bölüm: Eşref Halil b. Kalavun'un hayatı, ve babasıyla olan ilişkisi ele alınacaktır. İkinci Bölüm: Eşref Halil'in tahta geçiş süreci, dış politikaları, Haçlılar, Kilikya Ermenileri, Moğollar ve komşu Müslüman devletlerle olan ilişkiler ve fetihler incelenecektir. Üçüncü Bölüm: Eşref Halil'in emirlerle ve ulema ile ilişkileri, tahtan indirilmesi ve öldürülmesinin sebepleri ele alınacaktır. Dördüncü Bölüm: Eşref Halil b. Kalavun dönemi Memlûk Devleti'nin kültürel, iktisadi ve ticari hayatına değinilecektir. Sonuç bölümünde, elde edilen bulgular ışığında Memlûk Devleti'ndeki değişim ve gelişim üzerine tespitler yapılacak ve kullanılan kaynaklar kaynakçada listelenecektir.

Kaynaklar ve Araştırma Eserlerin Değerlendirilmesi

Bu çalışmada kullanılan birincil ve ikincil kaynaklar, Eşref Halil b. Kalavun'un hükümdarlığına dair derinlemesine bir anlayış geliştirmek için önemli birer referans noktası

oluşturmuştur. Kaynaklar, Memlûk Devleti'nin siyasi, askeri, kültürel yapısını anlamada büyük rol oynamaktadır. Aşağıda, çalışmamda temel olarak başvurulacak kaynaklar tanıtılacak ve her birinin araştırma sürecindeki yeri ve önemi değerlendirilecektir.

Birincil Kaynaklar

İbn Abdüzzâhir, (d.1223-ö.1293), “er-Ravzü’z-zâhir fî sîreti’l-Meliki’z-Zâhir”

İbn Abdüzzâhir, Bahrî Memlûkleri döneminde önemli bir tarihçi ve devlet görevlisiydi. Sultan Kutuz’un Moğollara karşı seferinde yer alan ve I. Baybars döneminde *Dîvân-ı İnşâ* başkanlığına getirilen İbn Abdüzzâhir, aynı zamanda Sultan Kalavun ve el-Melikü’l-Eşref Halil’in yönetiminde de aktif rol oynamıştır. *Kâtibinin Gözünden Sultan Baybars* adıyla Aydın Usta tarafından Türkçeye çevrilen *er-Ravzü’z-Zâhir fî Sîreti’l-Meliki’z-Zâhir* adlı eser, İbn Abdüzzâhir’in kişisel gözlemleri aracılığıyla dönemin önemli olaylarını ve Sultan Baybars’ın zaferlerini ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Bende tezimde Eşref Halil b. Kalavun dönemi öncesi Memlûk devletini anlamak için bu kaynaktan istifade ettim. Ayrıca, el-Melikü’l-Eşref Halil dönemi üzerine yazdığı *el-Elîfî’l-hafîyye mine’s-sîreti’s-şerîfeti’s-sultânîyye* eseri de dönemin tarihine ışık tutan önemli bir kaynaktır. İbn Abdüzzâhir, Bahrî Memlûklerinin tarihine önemli katkılar sağlamıştır.¹

Ebü’l-Fidâ, (d.1273-ö.1331) “el-Muhtasar fî târihi’l-beşer (el-Muhtasar fî aḥbâri’l-beşer: Târîhu Ebi’l-Fidâ)”:

Ebü’l-Fidâ, Kasım 1273(H.Cemâziyelevvel 672) yılında Dimaşk’ta doğdu. Selâhaddîn-i Eyyûbi’nin yeğeni olan Hama hâkimi Takıyyüddin Ömer’in soyundan gelen bir aileye mensuptu. Moğol istilâsı sırasında ailesi Hama’dan Dimaşk’a göç etti. Ancak 1281 yılında Moğolların Humus yakınlarında mağlup edilmesinin ardından ailesi, şehrin hâkimi olan amcası el-Melikü’l-Mansûr Muhammed ile birlikte yeniden Hama’ya döndü. Babası el-Melikü’l-Efdal Ali, 1284-85 yıllarından itibaren burada idarî görev aldı. Ebü’l-Fidâ, henüz on iki yaşlarında iken amcazadesi el-Melikü’l-Muzaffer Mahmud ile birlikte Haçlılara karşı düzenlenen birçok sefere katıldı. 1285 yılında Merkab Kalesi’nin fethinde yer aldı ve ardından Trablusşam ile diğer sahil şehirlerinin Haçlılar’dan geri alınması için düzenlenen seferlerde görev yaptı. 1292’de Fırat kıyılarında stratejik öneme sahip Kalatü’r-Rûm’un fethi için gönderilen orduda bulundu ve büyük kahramanlıklar gösterdi. 1298-99 yıllarında ise Memlûk Sultanı Lâçin’in Kilikya Ermeni Krallığı’na karşı düzenlediği sefere katıldı. Babasının ölümünden sonra el-Melikü’l-Muzaffer’in yardımcısı oldu ve ordudaki rütbesi yükseltildi. Daha sonra Moğollarla

¹ Çubukcu, A. (1999). “İbn Abdüzzâhir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.19, 289-291.

yapılan savaşlarda da yer aldı. Savaş meydanlarında gösterdiği başarıların yanı sıra, ilme de büyük ilgi duyan Ebü'l-Fidâ, Esîrüddin Abdurrahman el-Ebherî ve Kādîlkudât İbn Vâsıl gibi hocalardan ders aldı. Fıkıh, tefsir, felsefe, mantık, tıp, botanik, tarih, coğrafya ve nahiv gibi birçok alanda bilgi sahibi oldu. Aynı zamanda edebiyatla ilgilenerek şiir yazdı ve devrindeki edebî gelişmelere rehberlik etti. Siyasi hayatında, Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un güvenini kazandı ve 1310 yılında Hama'nın naibi olarak atandı. Sultanla olan dostluğunu güçlendirmesiyle birlikte 1312'de Hama meliki oldu ve el-Melikü's-Sâlih unvanını aldı. 1320 yılında Sultan Muhammed ile birlikte hacca gitti. Dönüşte sultan unvanı ve el-Melikü'l-Müeyyed lakabıyla onurlandırıldı. Hama'nın yönetiminde oldukça başarılı olan Ebü'l-Fidâ, şehrin güvenliğini korudu ve hiçbir saldırıya uğramadan yönetimini sürdürdü. Ebü'l-Fidâ, 26 Ekim 1331 (H.23 Muharrem 732)'de Hama'da vefat etti ve kendi yaptırdığı türbeye defnedildi. Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtaşar fî târîhi'l-beşer* adlı eseri, yalnızca genel tarih açısından değil, aynı zamanda Memlûk tarihçiliği açısından da önemli bir kaynaktır. Eserde, Memlûkler dönemiyle ilgili oldukça detaylı bilgiler bulunmakta olup, Memlûklerin siyasi, askerî ve kültürel gelişimlerine dair önemli kayıtlar içermektedir.²

Zehebî, (d.1274- ö.1348), “Düvelü'l-İslâm (et-Târîhu's-şagîr):

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî (ö. 748/1348), hadis hâfızı, tarihçi ve kıraat âlimidir.1274 (H.673) yılında Dimaşk yakınlarındaki Kefrebâtânâ'da dünyaya gelmiştir. Aslen Türkmen kökenli olan ailesi, Meyyâfârikîn (günümüzde Silvan) bölgesinden Suriye topraklarına göç etmiştir. Kur'ân eğitimini Mes'ûd b. Abdullah el-Agazâzî'den alan Zehebî, küçük yaşlarda hadis ilmine ilgi duymuş ve bu alanda döneminin muteber âlimlerinden icâzet almıştır.1299 (H.698) yılında hac ibadetini yerine getirmiştir. Hadis ilminin yanı sıra nahiv, edebiyat, şiir ve tarih gibi ilim dallarında da eğitim görmüş; bu alanlarda temel klasik eserleri mütalaa etmiştir. İlmî seyahatleri sınırlı olmakla birlikte, Dimaşk ve civarında önemli ders halkalarında yer almış ve ömrü boyunca beş farklı hadis şeyhliğini eş zamanlı olarak yürütmüştür. En hacimli ve kapsamlı eseri *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm* olup, bu çalışmasında tarih ve ricâl ilimleri alanındaki derin vukufunu sergilemiştir. Zehebî, rivayetlerinde kaynak göstermeye büyük önem vermiş; sened ve metin tenkidinde aklî ve ilmî ölçütleri esas alarak titiz bir metot benimsemiştir. Müellifin *Düvelü'l-İslâm (et-Târîhu's-şagîr)* adlı eseri, *Târîhu'l-İslâm* adlı geniş hacimli çalışmasında yer alan tarihî hadiseleri ve şahsiyet biyografilerini özetleyerek meydana getirdiği bir tarih kitabıdır. Bu eser, özellikle daha kısa ve derli toplu bir tarih metni arayan sonraki dönem müellifleri için temel başvuru kaynağı

² Özaydın, A. (1994). “Ebü'l-Fidâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.10, 320-321.

olmuştur. İlk telifinde 1301(H.700) yılına kadar gelen olayları kapsayan eser, müellifin bizzat kaleme aldığı bir zeyille 1343 (H.744) yılına kadar genişletilmiştir. Eser, çeşitli baskılarla neşredilmiştir (Haydarâbâd 1337/1918; nşr. Fehîm Muhammed Şeltût-Muhammed Mustafa İbrâhim, Kahire 1394/1974; Beyrut 1405/1985; nşr. Hasan İsmâil Merve-Mahmûd el-Arnaût, I-II, Beyrut 1999). Kitabın matbu nüshalarında yer alan 1340-1343(H.741-744) yıllarına ait kısmın, müellif dışındaki bir müstensih veya kimliği bilinmeyen bir kişi tarafından esere eklenmiş olabileceği ileri sürülmüştür (Beşşâr Avvâd Ma'rûf, s. 169-170).*Düvelü'l-İslâm*, tarafımdan hazırlanan tezde de temel başvuru kaynaklarından biri olarak kullanılmıştır. Zehebî, uzun ve verimli bir ilim hayatının ardından 748/1348 yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.³

Ahmed Abdülvehhâb en-Nüveyrî (d. 1279 - ö. 1333), “Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb”:

Memlûkler döneminin önemli devlet adamı ve tarihçisidir. Yukarı Mısır'ın Kûs beldesinde doğan Nüveyrî, dinî ilimlerin yanı sıra tarih, Arap edebiyatı ve inşaa alanında da derin bilgi sahibiydi. Babası Memlûk yönetiminde kâtip olarak görev yapmış, Nüveyrî de devlet hizmetinde çeşitli önemli görevlerde bulunmuştur. Sultan Muhammed b. Kalavun'un döneminde devlete hizmet eden Nüveyrî, özellikle Moğol tehdidi altındaki bölgelerde idari görevler üstlenmiş, fakat zamanla sultanın hoşnutsuzluğunu kazanarak çeşitli görevlerle Kahire dışına gönderilmiştir. Nüveyrî'nin en önemli eseri, Sultan Muhammed b. Kalavun'a ithaf ettiği *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb* adlı 31 ciltlik ansiklopedik çalışmasıdır. Eser, Memlûkler dönemi hakkında kapsamlı bilgiler sunmakta olup, beş ana bölümden oluşur: 1) Tabiat ve insan davranışları, 2) Arap edebiyatı ve vecizeler, 3) Hayvanlar ve bitkiler, 4) Genel tarih, 5) Memlûkler dönemi. Özellikle Memlûkler dönemiyle ilgili bölümü, Nüveyrî'nin dönemin önemli devlet adamlarıyla kurduğu yakın ilişkiler ve gözlemlerini yansıtır. *Nihâyetü'l-Ereb*, Türk tarih araştırmaları açısından önemli bir kaynak olup farklı kütüphanelerde çeşitli nüshaları mevcuttur.⁴ Eşref Halil b. Kalavun'un dönemini daha iyi kavrayabilmek için bu eserden faydalandım.

Baybars el-Mansûrî , (d. - ö. 1325), “et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd Devleti't -Turkiyye”:

Baybars el-Mansûrî, Memlûkler döneminin önemli emirlerinden, fakihlerinden ve tarihçilerindendir. El-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun'un (1280-1290) kölelerinden biri olduğu için “*el-Mansûrî*” nisbesiyle anılmaktadır. Sultan I. Baybars döneminde (1260-1277),

³ Altıkulaç, T. (2013). “Zehebî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.44, 180-188.

⁴ Öz, M. (2007). “Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.33, 304-306.

Suriye ve Kilikya'daki Franklar'a karşı yapılan seferlere katıldı. Kalavun döneminde ise Kerek ve Şevbek ile civarına vali olarak atandı. Ancak, Sultan el-Melikü'l-Eşref Halil (1290-1293) tarafından bir yıl sonra görevden alındı. Mısır'a dönen Baybars, daha sonraki yıllarda Akkâ ve Anadolu'daki Kalatü'r-Rûm kuşatmalarına ve Moğollara karşı yapılan iki sefere katıldı. El-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun tarafından "*ed-devâdârü'l-kebîr*" unvanıyla Dîvân-ı İnşâ reisliğine getirilmiş, ancak 1297'de tahta geçen el-Melikü'l-Mansûr Lâçin tarafından görevden alınmıştır. 1299'da tekrar Dîvân-ı İnşâ reisliğine atanmış ve 1304'e kadar bu görevde kalmıştır. İskenderiye'nin imarını üstlenmiş, 1309'da Sultan el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kalavun'un yönetimi sırasında Dîvân-ı İnşâ reisliğine geri dönmüştür. Ayrıca nâzirü'l-ahbâs ve dârü'l-adl naipliklerinde de görev yapmıştır. 1311'de nâib-i saltanat olmuş ancak kısa süre sonra görevden alınmıştır. Beş yıl süren hapis hayatından sonra 1323'te hacca gitmiş ve 1325'te vefat etmiştir. el-Mansûrî'nin en bilinen eseri olan *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd-Devleti't-Turkiyye*, Hüseyin Polat tarafından *Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan (1252-1312)* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Müellif, bu eserinde 1249-1311 yılları arasında meydana gelen olayları birinci elden kaynaklardan yararlanarak derlemiş ve dönemin siyasî tarihine ışık tutan önemli bir çalışma ortaya koymuştur. Bu eser, özellikle Memlûkler dönemi hakkında kapsamlı bilgiler sunar ve dönemin siyasi, idari ve kurumsal yapısını ayrıntılı şekilde irdeler. Özellikle tezimizin konusu olan Eşref Halil'in Akkâ ve Kalatü'r-Rûm seferlerine dair bilgi edinmede büyük bir kaynak teşkil etmiştir. Diğer bir eseri Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre, yaratılıştan 1324 (H.724) yılına kadar olan olayları yıllara göre düzenleyen genel bir tarihtir. Özellikle Bahri Memlûkleri dönemine dair özgün bilgiler içerir. Müellifin kendi gözlemlerine dayanan kısımları, dönemin önemli kaynakları arasında yer alır. Aynî ve İbn Tağrîberdî bu eseri sıkça kaynak olarak kullanmıştır. Ancak günümüze yalnızca birkaç cildi ulaşmıştır. Baybars el-Mansûrî'nin çalışmaları, Memlûkler tarihine ışık tutmuş, sonraki araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.⁵

Safedî, Halil b. Aybek, (d.1296-97- ö.1363) "*el-Vâfi bi'l-Vefeyât*":

Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî (ö. 1363), 1296-97 (H.696) yılında Filistin'in Safed şehrinde doğmuş, Memlûk döneminin önemli tarihçi, Arap dili ve edebiyatı âlimi, kâtip ve şairidir. Babası, Türk asıllı Bahrî Memlûk emiri İzzeddin Aybeg'dir. Safed'de doğmuş olmasından dolayı "es-Safedî" olarak anılmaktadır. Genç yaşta Kur'an'ı ezberleyip resim ve hatla ilgilenmiş, 1317 (H.717) yılında Safed'de kâtiplik görevine başlamıştır. 1323 (H.723) yılında Kahire'ye gitmiş, ardından çeşitli devlet görevlerinde

⁵ Çubukçu, A.(1992).“Baybars”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.5, 220-221.

bulunmuştur. 1330 (H.731) yılında Dımaşk'ta Dîvân-ı İnşâ kâtibi ve beytûlmâl vekili olarak atanmış, 1334-1336 (H.734-736) yılları arasında sağlık sorunları nedeniyle Safed'de kalmıştır. 1337-1338 (H.738-739) yıllarında Şâzelî şeyhi Ebü'l-Abbas el-Mürsî'ye intisap etmiş, 1358 (H.759) yılında Halep Dîvân-ı İnşâ sır kâtipliğine ve 1359 (H.760) yılında Dımaşk beytûlmâl vekilliğine atanmıştır. 1363 (H.764) yılında Dımaşk'ta vefat etmiş ve Sûfiye Kabristanı'na defnedilmiştir. Safedî, tarih, edebiyat ve şiir alanlarında eserler vermiştir. Eserlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar bulunmakla birlikte, en bilinen eseri *el-Vâfi bi'l-vefeyât* adlı biyografik çalışmasıdır. Bu eser, din, devlet, ilim, sanat adamları ve tasavvuf erbabına dair 14.000 biyografiyi kapsar. Safedî, hocası Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm* adlı eserini temel kaynak olarak kullanmış ve giriş kısmında 300'den fazla kaynağa başvurduğundan bahsetmiştir. Eserde yer alan kişiler alfabetik sıraya göre düzenlenmiş, “Muhammed” adı taşıyanlar öne alınmıştır. Eserin tarih metodolojisiyle ilgili mukaddimesi, M. Emile Amar tarafından Fransızcaya çevrilmiştir. İlk sekiz cildi Hellmut Ritter ve Rifat Bilge tarafından tahkik edilmiş ve toplamda 30 cilt olarak yayımlanmıştır. Bu eser, Safedî'nin tarih ve biyografi alanındaki katkılarının en önemli örneklerinden biridir.⁶

İbn Kesîr (d.1301- ö. 1373), “El-Bidâye ve'n-Nihâye”:

İslam dünyasının en tanınmış muhaddis, müfessir ve tarihçilerindendir. Suriye'nin Busrâ şehrine bağlı Müceydilülkarye köyünde doğmuş olan İbn Kesîr (ö. 774/1373), erken yaşta ailesiyle Dımaşk'a göç etmiş, eğitimini ağabeyi Kemâleddin Abdülvehhâb'ın rehberliğinde başlamış ve Kur'an'ı küçük yaşta ezberlemiştir. Burhâneddin el-Fezârî, Yûsuf el-Mizzî, Zehebî ve İbn Teymiyye gibi âlimlerden fıkıh, hadis, usûl, kelâm ve tarih dersleri almış ve icâzetler elde etmiştir. Dımaşk'ta müderrislik, hatiplik, müftülük ve kadılık gibi görevlerde bulunmuş; Necîbiyye, Sâlihiyye ve Dârü'l-hadîsi'l-Eşrefiyye'de ders vermiştir. Memlûk toplumunda ılımlı bir tutum sergilemiş, önemli fetvalar vermiş, cihadı teşvik eden risâleler kaleme almış ve hayatının sonlarında görme yetisini kaybetmiştir. Fıkıhta Şâfiî mezhebine mensup olmakla birlikte İbn Teymiyye'nin etkisiyle Hanbelî kelâmını benimsemiş; tasavvufun ilk temsilcilerine saygılı olmakla beraber tarikatlara ve Şîliğe mesafeli durmuştur. Zehebî tarafından hadis ilmindeki katkıları övülmüş, güvenilir bir âlim olarak tanınmıştır. İbn Kesir, özellikle *El-Bidaye ve'n-Nihâye* (Büyük İslam Tarihi) adlı eseriyle ünlüdür. Bu 14 ciltlik tarih eseri, kâinatın yaratılışından 1365 yılına kadar olan olayları kronolojik sırayla anlatır. Eserde, peygamberlerin ve geçmiş milletlerin tarihleri, cahiliye dönemi, Hz. Muhammed'in hayatı, ilk Müslümanlar ve müşriklerden gördükleri işkenceler gibi önemli konular detaylı şekilde ele alınır. Ayrıca, eserin

⁶ Durmuş, A. (2008).“Safedî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.35, 447-450.

son bölümünde kıyamet alâmetleri, cennet, cehennem ve ahiret hayatı da incelenir. İbn Kesir, Memlûkler dönemi hakkında, 1266-1338 yıllarını kapsayan olayları ele alırken, Birzâlî'nin "*El-Muktefa ve Mu'cemü's-Şuyûh*" adlı eserlerinden faydalanmıştır. İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri, Mehmet Keskin tarafından *Büyük İslâm Tarihi* adıyla Türkçeye çevrilmiş olup (Çağrı Yay., İstanbul, 1994), Memlûkler tarihi açısından önemli bir kaynaktır. Söz konusu eser, bu döneme ait siyasî, sosyal ve kültürel gelişmeleri ayrıntılı biçimde aktarmakta; Memlûklerin erken dönemlerinden itibaren meydana gelen önemli olayları kronolojik bir düzen içinde sunmaktadır. İbn Kesir, özellikle askerî başarılar ve hükümdarların takip ettiği siyasî yöntemler hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. Bu yönüyle eser, Eşref Halil'in hükümdarlık dönemine ilişkin bilgi edinmede temel kaynaklardan biri olmuştur.⁷

Fazlullah el-Ömerî, (d. 1301- ö. 1349), "*Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlikü'l-Emsâr*":

İbn Fazlullah, 3 Şevval 700'de (11 Haziran 1301) Dimaşk'ta doğdu. Benî Fazlullah ailesine mensup olup soyunun Halife Ömer b. Hattâb'a dayandığı kabul edilmektedir. Ailesi, devletin Dîvân-ı İnşâ teşkilatında önemli görevler üstlenmiş ve yaklaşık bir asır boyunca devletin yazışmalarını yürütmüştür. Eğitimini Kahire, İskenderiye ve Hicaz'da sürdürerek fıkıh, kelâm, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok alanda kendini geliştirmiştir. Özellikle dönemin önde gelen âlimlerinden ders alarak geniş bir ilmi birikime sahip olmuştur. Öğrenimini tamamladıktan sonra Kahire'de kadılık görevine getirilmiş ve Şâfiî mezhebine dair fetva yetkisini almıştır. Sultan el-Melikü'n-Nâsir Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı sırasında önemli devlet görevlerinde bulunmuş, özellikle Dîvân-ı İnşâ başkanlığı yaparak resmî yazışmaları yönetmiştir. Ancak sert mizacı ve bazı devlet meselelerindeki tavizsiz tutumu nedeniyle sultanla arası açılmış, görevden alınarak hapse atılmış ve eli kesilmiştir. Daha sonra Dimaşk'ta bir göreve tayin edilse de burada da uzun süre kalamamış, tekrar azledilmiştir. Bu süreçten sonra inzivaya çekilmiş ve İslâm dünyası, Memlûkler ve Moğollar üzerine önemli eserler kaleme almıştır. 1349 yılında hacca gitmek için yola çıkmış, ancak Kudüs yakınlarında eşinin vefat etmesi üzerine Dimaşk'a dönmüş ve aynı yıl vebadan hayatını kaybetmiştir. İbn Fazlullah'ın en önemli eseri olan *Mesâlikü'l-ebşâr fî memâlikü'l-emşâr*, tarih ve coğrafya ağırlıklı ansiklopedik bir çalışmadır. Memlûk dönemiyle ilgili benzersiz bilgiler içermesi nedeniyle sonraki tarihçiler için önemli bir kaynak olmuştur. Bu eser, Fuat Sezgin tarafından yayımlanmıştır. İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr* adlı eseri, Ahsen Batur tarafından *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviri, tez çalışmamda yararlandığım önemli kaynaklardan biridir. Bunun

⁷ Özeydin, A.(1999).“İbn Kesir, Ebü'l- Fidâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.20, 132-134.

yanında *et-Ta'rif bi'l-Muṣṭalaḥi's-Şerîf* adlı eseri, Dîvân-ı İnşâ'daki yazışma kuralları ile diplomasi usullerini açıklamak amacıyla kaleme alınmış olup, Memlûk sarayındaki protokol düzeni ve devlet teşkilatı hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. İbn Fazlullah'ın önemli çalışmaları arasında, dönemin âlimleriyle gerçekleştirdiği yazışmaları içeren *eş-Şiteviyyât* ile Feth b. Hâkân el-Kaysî'nin bir eserinin özeti olan *Muhtaşaru Ḳalâ'idi'l-İḳyân* da yer almaktadır. Bunların yanı sıra, *en-Nebzetü'l-Kâfiye*, *Dem'atü'l-Bâkî*, *Şabâbetü'l-Müşâtâk* adlı divanı ile *Fevâdîlû's-Semer* ve *Zehebiyyetü'l-Aşr* gibi çeşitli konularda kaleme aldığı eserleri de bulunmaktadır. Özellikle Memlûkler, Moğollar ve genel olarak İslâm coğrafyası üzerine yaptığı çalışmalar, sonraki dönem araştırmacıları için temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.⁸

Aybek ed-Devâdârî, (d.- ö. 1336), “Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer”:

Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdillâh b. Aybek ed-Devâdârî, Memlûk tarihçilerinden biridir. Kahire'de doğmuş ve hayatını tarih, edebiyat ve ahbâr alanlarında eserler vererek geçirmiştir. Babası Cemâleddin Abdullah b. Aybek, Sultan Baybars'ın devâdârıydı ve Aybek ed-Devâdârî de uzun yıllar babasıyla birlikte çeşitli olaylara tanıklık etmiştir. Eserlerinde, tarihî olayları ve dönemin önemli şahsiyetlerini ele alırken, edebiyat ve ilmî alanlara da ilgi göstermiştir. En bilinen eseri *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer fî Târîhi'l-İslâmî* adlı eserdir. Bu eser, İslam tarihine dair dokuz ciltlik bir çalışmadır. Eserinde, özellikle Cengiz Han'ın hayatı ve Oğuznâme'den yapılan alıntılar dikkat çekicidir. Ayrıca, İbnü'd-Devâdârî'nin Sultan Kalavun ile iyi ilişkileri olduğu anlaşılmakta, ancak babasının ölümünden sonra devlet memurluğundan feragat edip ilmî çalışmalarına yöneldiği görülmektedir. Eser, üslup açısından diğer tarihçilere göre daha basit olsa da, Memlûkler dönemi ve İslam tarihi hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Aybek ed-Devâdârî'nin tarihî olayları anlatma biçimi, dönemin sosyal ve kültürel yapısı hakkında önemli ipuçları verir.⁹

Karatay el-İzzî el-Haznedârî, (d.- ö.1308) “Târîhu Mecmû'î'n-Nevâdiri Mimmâ Cerâ Li'l-Evâili Ve'l-Evâhiri”:

Karatay el-İzzî el-Haznedârî, Memlûkler döneminde yaşamış önemli bir tarihçidir. Memlûk Devleti'nin siyasi ve askerî yapısını, özellikle Moğol-İlhanlılarla olan ilişkilerini ele alan eserleriyle tanınmaktadır. Kendisi hakkında çok fazla biyografik bilgi bulunmamasıyla birlikte, en önemli eseri “*Târîhu Mecmû'î'n-Nevâdiri Mimmâ Cerâ Li'l-Evâili Ve'l-Evâhiri*”

⁸ Abdülazîz el-Alevî. (1999). “İbn Fazlullah el -Ömerî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.19, 483- 484.

⁹ İzgi, C. (2000). “İbnü'd- Devâdârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.21, 11-13.

olarak kabul edilir. Bu eser, 14. yüzyılda yazılmış olup, Memlûkler ve Moğol-İlhanlılar arasındaki siyasi ve askerî gelişmeleri detaylı bir şekilde ele almaktadır. Özellikle, Halep kuşatması sırasında Moğol ordusunda bulunan Memlûk askeri Sârim Özbek'in gözlemlerine yer vererek, Moğolların savaş stratejileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Eser, 2005 yılında Horst Hein ve Muhammed el-Huceyrî tarafından tahkik edilerek Beyrut'taki Alman Doğu Araştırmaları Enstitüsü tarafından yayımlanmıştır. Karatay el İzzî el-Haznedârî'nin bu çalışması, Memlûkler ve İlhanlılar arasındaki güç mücadelesini anlamak için önemli bir tarihî kaynak olarak değerlendirilmektedir.¹⁰

Araştırma Eserleri

Araştırma eserler, tarihçiler ve araştırmacılar tarafından kaleme alınan, olayları ve gelişmeleri daha geniş bir bağlamda anlamamıza yardımcı olmaktadır. Tezimizde, Memlûk Devleti ve Eşref Halil b. Kalavun dönemiyle ilgili çeşitli yazılar, analizler ve yorumlar içeren önemli kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle Kazım Yaşar Kopruman'ın *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* adlı eserin 6. ve 7. ciltlerinde yer alan Memlûkler bölümleri önemli bir kaynak olarak kullanılmıştır. Ayrıca Kopruman'ın, İslam Ansiklopedisi'nde yer alan Bahriyye, Burciyye ve Baybars I maddelerinde tezimize katkı sağlamıştır. Ramazan Şeşen'in eserleri de önemli bir yere sahiptir. Özellikle, *Sultan Kalavun ve Oğlu el-Melikü'l Eşref Devri* adlı kitabında, Memlûk Devleti'nin iç ve dış siyasetini ele alırken, Sultan Kalavun'un ve oğlu Eşref Halil'in dönemdeki rollerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Steven Runciman'ın *The Crusades* (Haçlı Seferleri Tarihi) adlı üç ciltlik eserinin özellikle üçüncü cildi, Eşref Halil'in Akka Seferi'ni ve Haçlıların bölgedeki etkisini detaylı bir şekilde açıklamaktadır. Bu eser, Haçlıların Memlûkler tarafından nasıl yenildiği ve Akka'nın fethinin tarihsel önemini anlamamıza yardımcı olmuştur. Abdülkerim Özaydın'ın *Halil b. Kalavun* adlı İslam Ansiklopedisindeki maddesi, Eşref Halil'in üç yıllık saltanat hayatını incelemektedir. Mustafa Kılıç ise, *Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri* adlı çalışmasında, Eşref Halil'in saltanatı süresince gerçekleştirdiği siyasi faaliyetleri detaylandırmıştır. Süleyman Özbek'in *Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur"* adlı makalesi de Memlûk Devleti'ndeki iç karışıklıkları ve saltanat mücadelelerini ele almıştır. İsmail Yiğit, *Memlûkler* adlı çalışmasında, Memlûk Devleti'nin kuruluş sürecinden itibaren devletin temel yapısını detaylı bir şekilde analiz etmektedir. İlyas Gökhan hocamızın *"Kıpçak Bozkırlarından Mısır'a: Memlûk Sultanı Baybars'ın Çocukluk Arkadaşı Beyseri"* adlı

¹⁰ Sağlam, A.; Aksoy, R. (2021). "Moğol-İlhanlı Siyasî-Askerî Stratejilerine Dair Bir Memlûk Kaynağının Analizi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 157-172.

makalesi, Beyserî'nin hayatı üzerinden dönemin siyasi ve sosyal yapısını ele almakta, aynı zamanda Memlûk Devleti'nin kuruluşuna, sultanların ve emirlerin biyografilerine değinmektedir. Bunun yanı sıra, Eşref Halil'in hayatına dair bilgiler de içermektedir. Hocamızın bir diğer önemli çalışması olan “*Memlûk Sultanı Eşref Halil b. Kalavun'un Rumkale'yi Fethi (1292)*” başlıklı makale ise, Eşref Halil'in 1292'de gerçekleştirdiği Rumkale fethini ayrıntılı bir şekilde incelemektedir. Bu çalışma, tarihsel süreci detaylandırarak Memlûkler dönemi ve Eşref Halil'in askeri stratejileri hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Bu eserler, Memlûk Devleti ve Eşref Halil'in dönemi hakkında derinlemesine bir anlayış kazanmamıza katkı sağlamaktadır.

Sultan el-Melik Eşref Halil b. Kalavun Öncesi Memlûk Devletine Genel Bir Bakış

Memlûk Devleti, 1250-1517 yılları arasında Mısır, Suriye, Hicaz ve Güney Anadolu topraklarında hüküm sürmüş ve Türk-İslâm tarihinin önemli siyasal ve askerî teşekküllerinden biri olmuştur.¹¹ Bu devletin ortaya çıkışı ve yükselişi, Eyyûbiler¹² dönemine, özellikle Sultan en-Nâsir Selâhaddin Yusuf b. Eyyûb (1171-1193)¹³ ve onun kardeşi el-Melik el-Âdil Ebû Bekir (1200-1218)¹⁴ zamanına kadar uzanır. Eyyûbiler döneminde, Memlûkler başlangıçta köle statüsünde askerlik hizmetinde bulunmuş; ancak el-Kâmil Muhammed (1218-1238)¹⁵ ve es-Sâlih Necmeddin Eyyûb (1240-1249)¹⁶ dönemlerinde disiplinli ve etkili bir askerî unsur hâline gelmişlerdir. Bu yapı sayesinde Eyyûbiler, özellikle Mısır ve Suriye'de güçlü bir orduya sahip olabilmişlerdir.¹⁷ Sultan Selâhaddin Eyyûbi'nin haleflerinden Sâlih Necmeddin Eyyûb, 1230 (H. 627/628) yılından itibaren, Eyyûbi Devleti'ni merkezîleştirme ve kardeşi II. el-Melikü'l-Âdil'e (1238-1240)¹⁸ karşı siyasi ve askerî bakımdan üstünlük sağlama amacıyla, çoğunluğu Kafkasya ve Orta Asya steplerinden gelen, “Türk” olarak adlandırılan kavimlerden Memlûk

¹¹ Gezen, N.(2023).“Mısır Halkı Üzerinde Türk Hâkimiyeti: 1250-1517 Memlûkler Dönemi”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), 81.

¹² Eyyûbiler, 1171-1462 yılları arasında Ortadoğu, Mısır, Hicaz, Yemen ve Kuzey Afrika'da hüküm süren bir Türk devletidir. bkz: Şeşen, R.(1995).“Eyyûbiler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.12, 20-31.

¹³ Eyyûbiler hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarıdır. (1171-1193) bkz: Şeşen, R.(2009).“Selâhaddin-i Eyyûbi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.36, 337-340.

¹⁴ 1200-1218 yılları arasında Eyyûbi hükümdarıdır ve Selâhaddin Eyyûbi'nin kardeşidir.bkz: Şeşen, R. (2004).“el-Melikü'l-Âdil I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 59-60.

¹⁵ I. el-Melikü'l-Âdil'in büyük oğlu ve Necmeddin Eyyûb'un babasıdır. bkz: Bekar, M.S.(2004).“el-Melikü'l-Kâmil, Muhammed”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 68-70.

¹⁶ El-Melikü's-Sâlih Eyyûb, 1240-1249 yılları arasında Eyyûbi hükümdarıdır. bkz: Kök, B.(2004).“el-Melikü's-Sâlih, Eyyûb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 80-82.

¹⁷ Koprıman, Kazım Y. (1992).“Mısır Memlûkleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, VI, 436-437.; Kızıltoprak, S.(2004).“Memlûk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 88.; Çetin, A. (2004).“Selçuklu Teşkilâtının Memlûklere Tesiri”, *Belleten*, 68(251), 111.

¹⁸ 1238-1240 yılları arasında Eyyûbi hükümdarıdır. bkz: Tomar, C. (2004).“el-Melikü'l-Âdil II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 60-61.

satın almaya başlamıştır.¹⁹ Başlangıçta esir statüsünde satın alınan bu Memlûkler, köle kökenlerine rağmen bu konumu bir asalet ve ayrıcalık nişanesi olarak görmüş ve zamanla bu kimliği bir onur unsuru hâline getirmişlerdir.²⁰ Söz konusu Memlûkler, Nil Nehri²¹ ortasında bir ada ve güvenli bir kale olan Kalatü'r-Ravza adasına götürülerek burada Sünnî İslâm esaslarına dayalı bir eğitim sistemi çerçevesinde, sıkı bir askerî disiplin altında yetiştirilmişlerdir.²² Nil Nehri'ne (Bahrü'n-Nîl)²³ nispetle “*el-Memâlikü'l-Bahriyye*” (Deniz Memlûkleri) olarak anılan bu birlikler, kısa süre içerisinde Eyyûbi ordusunun en etkin unsurları hâline gelmişlerdir.²⁴ Ravza Adası'na yerleştirilen bu Bahri Memlûklerin sayısının 700 ila 1000 civarında olduğu rivayet edilmektedir. Sâlih Necmeddin Eyyûb, söz konusu askerî birlik içerisine başka milletlere mensup kişilere yer vermemiş, yalnızca Türk asıllı birliklere yer vermiştir.²⁵ Memlûklerin cesaretleri, binicilikteki ustalıkları ve savaş kabiliyetleri, Eyyûbi ordusu içerisindeki etkilerini giderek artırmış ve bu durum, ileride kuracakları Memlûk Devleti'nin temellerini oluşturan başlıca dinamiklerden biri olmuştur.²⁶ Sâlih Necmeddin Eyyûb, 17 Haziran 1240 (H. 25 Zilkade 637) tarihinde, Türkmen kökenli emirlerden İzzeddin Aybek²⁷ ve diğer seçkin Memlûk emirlerinin desteğiyle Kalatü'l-Cebel'e²⁸ çıkarak Mısır

¹⁹ Koprman, Kazım Y.(1991).“Bahriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.4, 512.; Güler, H.(2021). *Memlûkler(1250-1517)*, İstanbul, 9.; Memlûk, sözlükte “Mâlik olmak” anlamındaki mülk kökünden türetilen“Malik olunan şey”demektir.Memlûk kelimesinin uygun olarak kazandığı mana ise, “harplerde esir düşerek veya tüccarlardan satın alınarak köle olan beyaz insan”olmuştur.bkz: Koprman, a.g.m., 1992, 433., Kızıltoprak, a.g.m., 2004, 87.

²⁰ Zengin, Muhammet F. (2007). *Ortaçağ İslam Devletlerinde Türk Memlûkleri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2.

²¹ Nil Nehri, Afrika'nın kuzeydoğusunda yer alır ve 6.648 kilometre uzunluğu ile dünyanın en uzun nehri olarak kabul edilir. Tarihsel açıdan, Nil, Mısır'ın sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamında Önemli bir rol oynamıştır. bkz: Seyyid, Eymen F.(2007).“Nil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.33, 122-123.

²² Koprman, a.g.m., 1991, 512.; aynı müellif, a.g.m., 1992, 438.; Kızıltoprak, a.g.m., 2004, 89.

²³ Araplar, Nil Nehri'ne Bahr-i Nil (Nil Denizi) derler. Bu nedenle, Nil Nehri ortasında yer alan Ravza Adası'nda yetiştirilen askerler, Bahr-i Memlûkler (Deniz Memlûkleri) olarak adlandırılmıştır. bkz: Gökhan, İ.(2014).“Memlûk Devletinde Askeri Kölelik Hukuku”, *Nevşehir Barosu Dergisi*, 1(1), 140.

²⁴ Yiğit, İ.(2004).“Memlûkler”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 90.; Şeşen, R.(2016).*Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul, 14.; Memlûk kelimesi, “Çeşitli hükümdar veya devlet idarecilerinin muhafız birliklerinde görev yapan, hususi, içtimai ve hukuki konumu olan asker”karşılığına gelmektedir. bkz: Koprman, a.g.m., 1992, 433-434, 438.

²⁵ Kök, a.g.m., 2004, 81.; Gökhan, a.g.m., 2014, 140.; Şeşen, a.g.e., 2016, 14.Memlûkler, küçük yaşlardan itibaren dinî ve askerî eğitim alır, ata binme, yüzme, savaş aletlerini kullanma ve savaş tekniklerini öğrenirlerdi. Eğitimlerini tamamladıktan sonra azâd edilip, iktâlar verilerek sultanın ordusuna katılırlardı. Mısır'a köle olarak getirilen Memlûkler, ordu ve devlet kademelerinde yükselerek sultanlık makamına kadar ulaşabilirdi. Bu bağlamda, sıradan kölelerden farklı olarak, özgürlükleri belirli bir süre kısıtlanmış bireyler olarak değerlendirilmelidir. bkz: Gökhan, a.g.m., 2014, 141.

²⁶ Koprman, a.g.m., 1992, 437-438.; Çetin, a.g.m., 2004, 111.

²⁷ Memlûk Devleti'nin ilk hükümdarı, el-Melikü'l-Muizz İzzeddin Aybek et-Türkmânî'dir(648-655/ 1250-1257).bkz: İbn Tağrıberdi.(2023).*En-Nücumu'z-Zâhire(Parlayan Yıldızlar)*, çev.D.Ahsen Batur, İstanbul, 20-23.

²⁸ Arapçada “*Kal'atü'l-Cebel*”terimi, “Dağ Kalesi” anlamına gelir. “Selahaddin Kalesi” veya “Kal'atü'l-Cebel”olarak bilinen Kahire Kalesi, Eyyûbiler döneminde Fatımî Kahire'sinin doğusunda yer alan bir tepeye inşa edilmiştir.bkz: Bayhan, Ahmet.A.(2017).“Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi'nin Mimari Gelişimi ve Önemi”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 121-132.; Seyyid, Eymen, F.(2001).“Kahire”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24., 173-175.

Eyyûbi tahtına oturmuştur.²⁹ İktidarını tahkim etmek amacıyla, Kutuz, Baybars ve Kalavun gibi önde gelen Memlûk emirleriyle ittifak kurmuş; bu süreçte siyasi rakiplerini bertaraf ederek yönetimini pekiştirmiştir.³⁰ Eyyûbi Devleti'nin son dönemlerinde etkili bir figür olarak öne çıkan Sâlih Necmeddin Eyyûb, Fransa Kralı IX. Louis komutasındaki Haçlı ordusunun 1249 yılında gerçekleştirdiği Yedinci Haçlı Seferi sırasında, sağlık sorunlarına rağmen ordusunun başında sefere katılma kararı almıştır. Dimyat'ı işgal eden Haçlıların ilerleyişini durdurmak amacıyla harekete geçen Necmeddin Eyyûb, bu süreçte en seçkin askeri birliği olan Bahrî Memlûkleri de yanında götürmüştür.³¹ Ancak Haçlıların Dimyat ele geçirip Kahire'ye doğru ilerledikleri sırada, Necmeddin Eyyûb 23 Kasım 1249 (H.15 Şâban 647) tarihinde ordugâhında vefat etmiştir. Ancak, ordunun moralini korumak ve devlet yönetiminde bir boşluk oluşmasını engellemek amacıyla eşi Şecerüddür,³² sultanın ölümünü bir süre gizledi. Bu süreçte cesedin bulunduğu odaya yemekler göndererek sultanın hayatta olduğu izlenimini verdi ve devlet işlerinin aksamaması için fermanları onun imzasını taklit ederek çıkarmaya devam etti.³³ Ardından, yerine oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turan Şah tahta geçirilmiştir. Her ne kadar Haçlı ordusu ilerlemeye devam etmiş olsa da 7 Nisan 1250 tarihinde gerçekleşen Fariskur Savaşı'nda³⁴ ağır bir yenilgiye uğramış ve Fransa Kralı IX. Louis esir alınmıştır. Bu zaferin kazanılmasında Memlûk emirlerinden Fariseddin Aktay, Baybars³⁵ ve Beyserî³⁶ gibi isimlerin belirleyici rol oynadıkları dikkat çekmektedir.³⁷ Bununla birlikte, Turan Şah'ın Bahrî Memlûkler karşısında takındığı tutum, babasından farklı olarak oldukça olumsuz olmuş; söz konusu emirleri birer birer görevlerinden uzaklaştırmaya başlamıştır.³⁸ Ayrıca, Türk asıllı üvey annesi Şecerüddür'ü, babasının hazinesini saklamakla itham ederek ilişkileri daha da germiştir. Bu gelişmeler Bahrî Memlûkler arasında büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Neticede, Şecerüddür ile aynı kökenden gelen Bahrî Memlûk emirleri, Baybars el-Bundukdârî

²⁹ Kök, a.g.m., 2004, 81.

³⁰ Güler, a.g.e., 2021, 9.

³¹ Gökhan, İ.(2024).“Kıpçak Bozkırlarından Mısır’a: Memlûk Sultanı Baybars’ın Çocukluk Arkadaşı Beyserî”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 212.

³² Şecerüddür, Memlûk Sultanlığında tahta çıkan ilk kadın hükümdar olarak tanınır.bkz: Tomar, C. (2010).“Şecerüddür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.38, 404-405.

³³ Karatay el-İzzî el-Haznedârî.(2005).*Târîhu Mecmû’i’n-Nevâdiri Mimmâ Cerâ Li’l-Evâili Ve’l-Evâhri*, (Thk.Horst Hein-Muhammed El-Huceyri), Beyrut, 61-62.; İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 15.; Koprman, a.g.m., 1992, 438 439.; Tomar, a.g.m., 2010, 404.; Şeşen, a.g.e., 2016, 14-15.

³⁴ Fâriskûr Muharebesi, Yedinci Haçlı Seferi'nin son büyük muharebesidir.bkz: Uzun, K.(2020).“VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35(2), 727-751.

³⁵ el-Melikü’z-Zâhir Rüknuddîn es-Sâlihî el-Bundukdârî, 1260-1277 yılları arasında Memlûk Sultanı olarak hüküm sürmüştür.bkz: Koprman, Kazım Y.(1992).“Baybars I”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.5, 221-223.

³⁶ Memlûklerin nüfuzlu emirlerinden biri olan Beyserî 1245 yılından 1299 yılına kadar Mısır ve Suriye siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. O, pek çok sultan görmüş, onların yakınında bulunmuş ve yaşanan iç ve dış olaylara müdahil olmuştur. bkz: Gökhan, a.g.m., 2024, 208-232.

³⁷ Gökhan, a.g.m., 2024, 212.

³⁸ İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 15.; Uzun, a.g.m., 2020, 737.

önderliğinde Turan Şah'a karşı bir suikast tertip etmişlerdir. Bu suikast sonucunda Turan Şah öldürülmüş ve akabinde Şecerüddür sultan ilan edilmiştir. Emirlerden İzzeddin Aybek ise atabeylik makamına getirilmiştir. Böylece Turan Şah'ın ölümüyle birlikte Mısır'daki Eyyûbi hanedanlığı sona ermiş ve Memlûk döneminin temelleri atılmıştır.³⁹ Ancak Suriye'deki Eyyûbi melikleri, Mısır Eyyûbi yönetiminin Türk kökenli Memlûklerin desteğiyle Şecerüddür'ün eline geçmesini kabul etmemişlerdir. Bunun yanı sıra, bir kadının sultanlık makamına yükselmesi dönemin sosyal yapısında ciddi tepkilere yol açmıştır.⁴⁰ Her ne kadar Şecerüddür, bu tepkileri azaltmak amacıyla emirleri çeşitli ihsanlarla memnun etmeye çalışmışsa da Kahire'de bazı ayaklanmalar meydana gelmiştir. Suriye ve Mısır'da isyanların artması üzerine Bahrî Memlûkler, Abbâsî Halifesi el-Müsta'sım-Billâh'tan Şecerüddür'ün sultanlığının tasdik edilmesini talep etmişler, ancak halife, kadınların saltanat makamına geçmesini uygun görmeyerek bu isteği reddetmiştir. Bunun üzerine emirler, Şecerüddür'e İzzeddin Aybek ile evlenmesi ve tahtı ona devretmesi teklifinde bulunmuşlardır. Şecerüddür, iki ay süren saltanatının ardından bu teklifi kabul etmiş ve İzzeddin Aybek ile evlenerek tahtı ona devretmiştir. Böylece fiilen Memlûk yönetimi başlamış olmuştur.⁴¹

Mısır'daki Memlûk dönemi, Şecerüddür ile evlenerek tahta çıkan Aybek et-Türkmânî'nin (1250-1257) sultan olmasıyla başlamıştır. “*Muizzî*”⁴² unvanını alan Aybek, böylece Memlûk Devleti'nin ilk sultanı olmuştur. Aybek, iktidarını pekiştirmek amacıyla naibi Kutuz ile birlikte kendisine bağlı yeni bir Memlûk grubu oluşturmuş, ancak Bahrî Memlûk emirlerini iktidardan uzak tutmaya yönelik politikası, bu gruptaki emirlerle arasındaki gerilimin artmasına ve Aybek karşıtı bir muhalefetin doğmasına neden olmuştur.⁴³ Yönetimde istikrarı sağlama çabası içinde olan Aybek, Musul Emîri Bedreddin Lü'lü'nün kızıyla siyasi bir evlilik yapmayı planlamış, bu girişim, eşi Şecerüddür'ün tepkisini çekmiş; onun düzenlediği suikast sonucu Aybek 1257 yılında hayatını kaybetmiştir.⁴⁴ Aybek'in ölümünün ardından, henüz on

³⁹ Karatay el-İzzî, *a.g.e.*, 2005, 63-64.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 16.; Koprman, *a.g.m.*, 1992, 439-441.; Yiğit, *a.g.m.*, 2004, 90.; Tomar, *a.g.m.*, 2010, 404.; Şeşen, *a.g.e.*, 2016, 15-16.; Uzun, *a.g.m.*, 2020, 739- 740., Güler, *a.g.e.*, 2021, 9-10.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 212.

⁴⁰ Koprman, *a.g.m.*, 1992, 441-443.; aynı müellif, *a.g.m.*, 1991, 512.; Tomar, *a.g.m.*, 2010, 404.; Şeşen, *a.g.e.*, 2016, 17.

⁴¹ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 16.; Tomar, *a.g.m.*, 2010, 404.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 213.

⁴² Muizzî: Kudretli, Şerefli, Saygın, Asil, Soylu gibi manalara gelmektedir.bkz: Bilgiç, C.(2019).*Memlûk Devletinde Sultanların Ünvan Lakab ve Nisbeleri*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 220.

⁴³ Karatay el-İzzî, *a.g.e.*, 2005, 64.; Koprman, *a.g.m.*, 1992, 443.; Yiğit, *a.g.m.*, 2004, 90.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 213.

⁴⁴ Karatay el-İzzî, *a.g.e.*, 2005, 77-78.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 17-19.; Koprman, *a.g.m.*, 1992, 448.; Tomar, *a.g.m.*, 2010, 404-405.; Yiğit, *a.g.m.*, 2004, 90.; Şeşen, *a.g.e.*, 2016, 17-18.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 214.

beş yaşında olan oğlu el-Melikü'l-Mansûr Nûreddin Ali⁴⁵ tahta geçirilmiştir. Nûreddin Ali'nin yaşı küçük ve devlet tecrübesinden yoksun olması, etkin bir yönetim sergileyememesine yol açmıştır. Bu durum karşısında, Memlûk emirlerinden Kutuz, yönetimi fiilen üstlenmiş ve “müdebbirü'l-memleke”⁴⁶ unvanını almıştır.⁴⁷ Kutuz'un yönetimi ele aldığı dönemde, İslam coğrafyası büyük tehditler altındaydı. Doğudan ilerleyen Moğollar ile Akdeniz boyunca çeşitli kontluklar kurmuş olan Haçlı güçleri, Müslüman şehirlerine yönelik saldırılar düzenlemekteydi.⁴⁸ Bu durum, güçlü ve kararlı bir liderliğe duyulan ihtiyacı daha da belirgin hâle getirmiş ve Memlûk emirleri, devletin bekası için yetenekli ve tecrübeli bir kişinin sultan olması gerektiği hususunda uzlaşmaya varmışlardır.⁴⁹ Bu çerçevede, Moğol saldırılarının yoğunlaşması ve Nûreddin Ali'nin yetersiz görülmesi sebebiyle, Memlûk emirleri 1259 yılında Kutuz'u “el-Melikü'l-Muzaffer Seyfüddin” unvanıyla sultan ilan etmişlerdir. Böylece Kutuz, efendisinin oğlu olan Nûreddin Ali'yi tahttan indirerek yerine geçen ilk Memlûk sultanı olmuştur.⁵⁰ Burada özellikle vurgulanması gereken husus, Memlûk saltanat sisteminin diğer Türk-İslam devletlerinden farklı olarak verasete değil, güç ve nüfuz esasına dayanmasıdır. Bu yapı, bir sultanın ölümü ya da tahttan indirilmesi durumunda iktidarın nasıl el değiştireceği konusunda belirsizlikler doğurmuş, Memlûk tarihinde sık sık taht mücadelelerine zemin hazırlamıştır. Devletin ileri gelen emirleri, genellikle ölen sultanın oğlunu geçici olarak tahta geçirselere de bu tercih, veraset esasına dayanmamış; yalnızca bir denge unsuru olarak kullanılmıştır. Nihayetinde, en güçlü konumda bulunan emir, diğerlerinin desteğini alarak sultanlık makamını ele geçirmiştir.⁵¹ Bu süreçte, Kahire merkezli ümeranın sultan seçimi üzerindeki etkisi belirleyici olmuştur. Ancak, bu seçime taşra bölgelerinden özellikle Suriye'deki saltanat naiblerinin (Naib-i Saltanat)⁵² başında olduğu gruplar karşı çıkabilmiş ve zaman zaman Memlûk yönetimi üzerinde ciddi baskılar oluşturabilmişlerdir. Söz konusu

⁴⁵ Babası Aybek et-Türkmânî'nin 12 Nisan 1257'de katledilmesinin ardından Mısır tahtına çıkan ikinci Memlûk hükümdarıdır.bkz: İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 24-28.

⁴⁶ Memleketi yöneten veya ülkenin düzenini sağlayan kişi anlamına gelir.

⁴⁷ Yiğit, İ.(2002).“Kutuz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.26, 501.; Gezen, N.(2019).“Memlûklerde Saltanat Naiblerinin İktidar Üzerine Etkileri (1250-1341)”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(97), 273.

⁴⁸ İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 24-28.; Kopraman, a.g.m., 1992, 450.; Yiğit, a.g.m., 2002, 501.; Şeşen, a.g.e., 2016, 18.; Gezen, a.g.m, 2019, 273.; Güler, a.g.e., 2021, 10.

⁴⁹ Kopraman, a.g.m., 1992, 452.; Yiğit, a.g.m., 2004, 90.; Güler, a.g.e., 2021, 11.

⁵⁰ İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 28-29.; Aktan, A.(1990).“Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (9), 273.; Yiğit, a.g.m., 2002, 501.; Gezen, a.g.m, 2019, 273-274.; Gökhan, a.g.m., 2024, 214.

⁵¹ Aktan, a.g.m., 1990, 272.; Gezen, a.g.m, 2019, 270-271.

⁵² Memlûkler döneminde nâib-i saltanat, hükümdarın vekili olarak geniş yetkilere sahipti ve çoğunlukla tecrübeli askeriler arasından seçilirdi. Devletin ikinci adamı sayılan bu makam, Kutuz, Ketboğa ve Lâcîn gibi bazı isimlerin tahta çıkmasına da imkân tanımıştır. Ayrıca Dimaşk, Halep, Trablusşam, Gazze, Hama ve Kerek gibi şehirlerin valileri de bu unvanla anılırdı.bkz: Kucur, Sadi S. (2006).“Nâib-i Saltanat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.32, 313-314.; Avcı, C.(2006).“Naib”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.32, 311-312.Ayalon, D.(2015).*Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (çev.Abdullah Mesut Ağır), Ankara, 91-93.

naiplerin, Türkmen beylikleriyle ittifak kurmaları durumunda ise Mısır'daki merkezi yönetimin sarsılması ya da el değiştirmesi mümkün olmuştur.⁵³ Nitekim Bahrî Memlûklerin ilk dönemlerinde tahta çıkan her sultan, kendi hanedanını kurma amacıyla oğlunu veliaht tayin etmeye çalışmışsa da bu uygulama geniş bir kabul görmemiştir. Küçük bazı istisnalar dışında, Memlûk döneminin sonuna kadar verasete dayalı düzen yerleşmemiştir.⁵⁴

Sultan Kutuz, tahta geçmesinin ardından, İslam topraklarına doğru ilerleyen Moğolları durdurmak amacıyla büyük bir mücadele başlatmış, bu mücadele 1260 yılında Aynicâlût Meydan Muharebesi'nde Moğolların ağır bir yenilgiye uğratılmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu zafer, sadece bölgesel değil, tüm İslam dünyası açısından tarihî bir dönüm noktası niteliğindeydi. Kutuz'un cesareti, kararlılığı ve dirayetiyle kazanılan bu savaş, Müslümanları karşılaştıkları en büyük tehditten kurtarmış ve Moğol ilerleyişine son vermişti. Aynicâlût zaferi, Memlûklerin askerî gücünü ortaya koymuş, Suriye ve Mısır'daki hâkimiyetlerini sağlamlaştırmış ve Eyyûbi nüfuzunu sona erdirmiştir. Moğolların “yenilmezlik” algısını yerle bir eden bu gelişme, Memlûklerin itibarını artırmıştır.⁵⁵ Bu savaş, sadece Kutuz'un değil, aynı zamanda Memlûk Devleti'nin temellerini pekiştiren bir zafer olmuştur. Aynicâlût'tan sonra, Fırat'tan Mısır'a kadar uzanan geniş bir bölge Memlûklerin denetimine girmiş, Moğollar ile Haçlılar arasındaki iş birliği ise ciddi biçimde zarar görmüştür.⁵⁶ Aynı zamanda bu muharebede önemli bir rol üstlenen Baybars el-Bundukdârî, savaş sonrası Halep naipliğini talep etmiş; ancak bu isteği Kutuz tarafından reddedilmiştir. Baybars, kazandığı zaferin kendisine sağladığı özgüvenin yanı sıra, yakın dostu Aktay'ın öldürülmesinde Kutuz'un rolü olduğuna inanarak ona karşı bir kin beslemeye başlamıştır. Bu durum, Baybars'ın Kutuz'u ortadan kaldırma yönünde bir karar almasına neden olmuştur.⁵⁷ Nitekim 23 Ekim 1260'ta Kutuz, avlanmak üzere karargâhtan ayrıldığı sırada Baybars ve destekçileri tarafından suikasta uğramış ve hayatını kaybetmiştir.⁵⁸ Kutuz'un öldürülmesinin ardından, Sâlihiye'de toplanan Bahriyye Memlûklerinin ileri gelenleri Baybars'ı yeni Sultan ilan etmişlerdir. Baybars, Kahire'ye giderek Kalatü'l-Cebel'e çıkmış ve 26 Ekim 1260'ta “*el-Melikü'z-Zâhir*”⁵⁹ unvanıyla Memlûk tahtına

⁵³ Aktan, a.g.m., 1990, 272-273.

⁵⁴ Özbek, S.(2013).“Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar “*Sultanı Öldüren Sultan Olur*””, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 161.

⁵⁵ İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 33-35.; Özeydin, A.(1991).“Aynicâlût Savaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.4, 276.; Koprıman, a.g.e., 1992, 453-455.; Yiğit, a.g.m., 2002, 501.; Yiğit, a.g.m., 2004, 90., Şeşen, a.g.e., 2016, 22-24.; Gökhan, a.g.m., 2024, 214.

⁵⁶ Yiğit, a.g.m., 2002, 501.

⁵⁷ Yiğit, a.g.m., 2002, 501.

⁵⁸ İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 35.; Özbek, S.(1994).“El-Melikü'z Zahir Rûkn'üd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dinî Siyaseti”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), 292.; Gezen, a.g.m, 2019, 274.

⁵⁹ ez-Zâhir: Yenen, Galip gelen, Apaçık, Görünen gibi manalara gelmektedir.bkz: Bilgiç, a.g.t., 2019, 133.

geçmiştir.⁶⁰ Baybars'ın tahta çıkışıyla birlikte Memlûk tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Yaklaşık 17 yıl süren saltanatı süresince Mısır ve Suriye'de Memlûk hâkimiyetini tesis etmiş ve devletin gerçek anlamda kurucusu konumuna gelmiştir.⁶¹ Hem askerî başarıları hem de idarî düzenlemeleri ile Baybars, Ortaçağ İslam-Türk tarihinde derin izler bırakmıştır. Saltanatı boyunca pek çok zafer kazanarak Memlûk topraklarını genişleten Baybars, 1277 yılında vefat ettiğinde yerine oğlu el-Melikü's-Sâid Muhammed Berke geçmiştir.⁶² Ancak Said Berke'nin genç emirleri ön plana çıkaran ve babasının sadık hoşdaşlarını⁶³ geri planda bırakan yönetim anlayışı, ileri gelen Memlûk emirleri arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır.⁶⁴ Baybars'ın yakın dostlarından biri olan Kalavun, kızı Gaziye Hatunu Said Berke ile evlendirerek sultanla akrabalık kurmuştu.⁶⁵ Fakat Said Berke'nin yönetim tarzı, yalnızca emirleri değil, kayınpederi olan Kalavun'u da rahatsız etmiştir. Nihayet 1279 yılında Memlûk emirleri, aralarındaki anlaşmazlıklar sebebiyle Said Berke'yi tahttan indirerek Kalavun'a sultan olmasını teklif etmişlerdir. Kalavun ise getirilen Sultanlık teklifine “*Ben Melik es-Sâ'id'i sultan olmak için hal'etmedim, nizâmı korumak için hal'ettim. Saltanatın Melik ez-Zâhir Baybars'ın zürriyetinden çıkmaması daha iyidir.*” diyerek, etkili emirlerle çatışmaktan kaçınmıştır.⁶⁶ Said Berke'nin tahttan çekilmesinin ardından, onun henüz yedi yaşındaki kardeşi el-Melik el-Adil Sülemiş sultan ilan edilmiştir. Kalavun ise bu dönemde atabek olarak görev üstlenmiştir. Bu süreçte Kalavun, “*atabekü'l-asâkir*”⁶⁷ ve “*müdebbirü'l-memleke*” unvanlarıyla yönetimi fiilen devralmıştır. Üç ay boyunca devletin idaresini üstlenen Kalavun'un adı, hutbelerde halife ve sultanın ardından okunmaya başlanmış; basılan sikkelerde ise bir yüzüne Sülemiş'in, diğer

⁶⁰ Koprman, a.g.m., 1992, 221.; Gezen, a.g.m., 2019, 274.; Gökhan, a.g.m., 2024, 214.

⁶¹ Karatay el-İzzî, a.g.e., 2005, 110.; İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 36-53.; Koprman, a.g.m., 1992, 221.

⁶² İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 54.; Şâfi b. Ali. (1998).*Kitabü'l-Fazlû'l-Masur min Siretü's-Sultanü'l-Melikü'l-Mansur* (neşr: Ömer Abdüsselam Tedmürî) Beyrut, 36-37.; Gezen, a.g.m., 2019, 274-275.

⁶³ Hoşdaş-Hocadaş, Farsça “hâce” ile Türkçe “taş” kelimelerinin birleşmesiyle oluşan bir terimdir. Bu terim, aynı efendinin veya hocanın terbiyesinde yetişen memlûkler için kullanıldığı gibi, aynı zaman da onlar arasındaki birlik ve dayanışma ruhunu da ifade ederdi.bkz: Ayaz, Fatih Y.(2020).“Hoşdaş”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, (gözden geçirilmiş 2.basım, EK-1), 562-563.

⁶⁴ Karatay el İzzî, a.g.e., 2005, 162.; Aktan, a.g.m., 1990, 273.; Koprman, a.g.m., 1992, 222.; Yiğit, a.g.m., 2004, 91.; Şeşen, R.(2018).*Sultan Kalavun ve Oğlu (el-Melikü'l Eşref Devri)*, İstanbul, 20-21., Gökhan, a.g.m., 2024, 217.

⁶⁵ İbn Kesîr.(1994).*el- Bidaye ve'n -Nihâye, (Büyük İslam Tarihi)*, (çev: M. Keskin), Çağrı Yay., İstanbul, C.13, 527.; İbn Tağrıberdî, a.g.e., 2023, 56-57.; Yiğit, İ.(2001).“Kalavun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24, 227.; Yiğit, a.g.m., 2004, 91.; Baybars, kızını Kalavun'a nikâhlayarak onu damadı yapmıştır.bkz: AkkuşYiğit, F.(2022).“Memlûk Devleti'nde veraset usûlü yok mudur?”, *XVIII.Türk Tarih Kongresi*, 7, 304-305.

⁶⁶ Şâfi b.Ali, a.g.e., 1998, 49.; Koprman, a.g.m., 1992, 468.; Yiğit, a.g.m., 2001, 227.; Özbek, a.g.m., 2013, 165.; Gezen, a.g.m., 2019, 275.

⁶⁷ Atabekü'l-Asâkir unvanı, başkomutan anlamına gelir.bkz: Ayalon, a.g.e., 2015, 93-94.; Memlûkler döneminde, bu unvan saltanat naipliğinden sonra devletin en yüksek ve en nüfuzlu makamlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür.bkz: Alptekin, C.(1991).“Atabeg”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.4, 38-40.; Keleş, B.(2002).“Memlûkler Döneminde İdarî Yapı”, *Türkler*, C.5, Ankara, 592- 593.

yüzüne Kalavun'un ismi işlenmiştir.⁶⁸ Ancak Sülemiş'in sultanlığı, sembolik bir makamdan ibaret olduğu için Kalavun, fiilî hâkimiyeti resmileştirmek üzere hazırlıklarını tamamlamıştır. Devletin tecrübeli emirleri, genç bir çocuğun idarede yetersiz kalacağını düşündüklerinden, Kalavun'a doğrudan saltanatı devralması yönünde çağrıda bulunmuşlardır.⁶⁹ Emirlerin desteğiyle “*el-Melikü 'l-Mansûr*”⁷⁰ unvanıyla tahta çıkan Kalavun, halife tarafından da onaylanarak meşruiyet kazanmıştır (1279). Onun, Sülemiş'in ardından değil de öncesinde tahta çıkmamış olmasının en önemli nedeni, ordunun önemli bir kısmını oluşturan Baybars taraftarı Memlûklerin tepkisinden çekinmesidir. Saltanatı boyunca tıpkı Baybars gibi güçlü bir askerî lider olarak tanınan Kalavun, İlhanlılar, Kilikya Ermeni Krallığı ve Haçlılar ile pek çok mücadeleye girmiştir. 1281 yılında Humus yakınlarında İlhanlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış; bölgede Haçlı varlığını sona erdirmek üzere birçok sefere çıkmıştır. Ancak Akkâ Seferi hazırlıkları esnasında, 1290 yılında vefat etmiştir.⁷¹

Kalavun'un vefatının ardından Memlûk tahtına geçen oğlu Eşref Halil b. Kalavun'un üç yıl süren saltanatı, tez çalışmamızın ana konusunu teşkil etmekte olup, ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

⁶⁸ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 59.; Şâfi b.Ali, *a.g.e.*, 1998, 50-51.; Gezen, *a.g.m.*, 2019, 275-276.

⁶⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1995, 486.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 59.; Aktan , *a.g.m.*, 1990, 273.; Koprıman, *a.g.e.*, 1992, 468-469.; Yiğit, *a.g.m.*, 2001, 227.; Yiğit, *a.g.m.*, 2004, 91.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 21.; Gezen, *a.g.m.*, 2019, 276.

⁷⁰ el-Mansûr unvanı, “*Desteklenen, Yardım Olunan, Zaferle Sonuçlanan*” anlamlarına gelir.Memlûkler döneminde, bu unvan hem bir sultan lakabı olarak hem de sultanları yücelten övgülerden biri olarak kullanılmıştır.bkz: Bilgiç, *a.g.t.*, 2019, 247.

⁷¹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1995, 487.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 59-60.; Yiğit, *a.g.m.*, 2004, 91.

2. SULTANLIK ÖNCESİ EŞREF HALİL B. KALAVUN

2.1. Çocukluk ve Gençlik Dönemi

Türk Bahrî Memlûklerinin sekizinci Sultanı el-Melikü'l-Eşref Salâhaddin Halil b. Kalavun, 1267-68 (H. 666) yıllarında Kahire'de dünyaya gelmiştir.⁷² Bahri Memlûkleri arasında önemli bir yere sahip olan Seyfeddin Kalavun'un ikinci oğludur. Çocukluk dönemine ilişkin kaynaklarda ayrıntılı bilgilere rastlanmamakla birlikte, 1283 (H. 682) yılında Emir Seyfeddin Nûkiye'nin kızı Erdekin ile evlendiği ve bu evliliğin sade bir törenle gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁷³ 1289 yılında veliaht ilan edilmesiyle birlikte siyasetteki etkinliği artmış ve babasının vefatını müteakip 1290 yılında tahta çıkmıştır. Kısa süren ancak etkili saltanatı 1293 yılında vefatıyla son bulmuştur. Dönemin kaynakları, Eşref Halil'in mizacı ve yöneticilik vasıfları açısından dikkat çekici özelliklerine işaret etmektedir. Hislerini gizlemeyen, hızlı karar alabilen ve kararlarından kolay kolay vazgeçmeyen bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Kararlılığı ve cesaretiyle ön plana çıkmış; ancak zaman zaman aceleci ve inatçı tavırları, bazı siyasi gerginliklerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁷⁴ Buna rağmen saf, cömert ve mütevazı kişiliği sayesinde halk nezdinde sevgi ve saygı kazanmıştır. Fiziksel özellikleri bakımından da dönemin müellifleri tarafından dikkate değer tasvirler yapılmıştır.⁷⁵ Abdullah ez-Zehabi, Eşref Halil'i "*kilolu, iri yapılı, geniş yüzlü, yuvarlak sakallı ve ahlâkın izlerini taşıyan*" biri olarak tanımlamaktadır.⁷⁶ Heybetli duruşu ve belirgin yüz hatlarıyla dikkati çeken Eşref Halil, gösterişten uzak ve mütevazı yaşam tarzını hükümdarlığı süresince muhafaza etmiştir. Kahire'nin güzel havasını ve Nil Nehri kıyısındaki huzurlu ortamı sevdiği

⁷² İbn İyâs. (1960).*Bedâyiü'z-Zühûr fî Veka'id-Dühûr*, (neşr.M. Mustafa), C.1, Kahire, 365.; Özaydın, A.(1997).“Halil b. Kalavun”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.15., 319.; Onun tam adı, el- Melikü'l-Eşref Salâhaddin Halil b. Es-Sultan el-Melikü'l-Mansur Seyfeddin Kalavun el-Elfi es-Salihi en-Necmi'dir.bkz: İbn Tagrıberdî.(1992).*en-Nücûm 'üz-Zâhire fî Mulûk Mısır ve'l-Kahire*, (Neşr: M.H. Şemseddin), Beyrut, C.8, 3.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 69.; Bundan sonra yalnızca Eşref Halil veya Sultan Eşref Halil olarak geçecektir.

⁷³ Baybars el-Mansûrî. (2016).*et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fî'd Devleti't-Turkiyye (Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan) (1252 -1312)*, (çev. Hüseyin Polat), Ankara, 100.; Fazlullah el-Ömerî. (1971). *Mesâlikü'l-Ebsâr ve Memâlikü'l-Emsâr*, (neşr: Mehdi en Naim), Beyrut, C.27, 291.; Makrizî, Takiyüddin Ahmet. (1997).*Kitabü's-Sulûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mulûk*, (neşr: M.A.Ata), Beyrut, C.2, 177.; Kılıç, a.g.m., 2010, 170.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 42.

⁷⁴ Aybek ed-Devâdârî. (1971).*Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, (neşr: U.Haarmann), Kahire, C.8, 351.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 26.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 376.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 320.; Kılıç, M.(2010). “Memlûk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), 168.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 81.

⁷⁵ Nüveyrî, Ahmed Abdülvehhâb. (2004).*Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, (neşr: N.M.Fevvaz; H.K. Fevvaz), Beyrut, C.31, 165.; Kılıç, a.g.m., 2010, 168.; Akgün, A.(2020).*Memlûkler Dönemi Akka Şehri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 52-53.

⁷⁶ Zehabi. (1974).*Düvelü'l-İslâm*, (neşr.Fehim Muhammed Şeltût -Muhammed Mustafa İbrâhim), Kahire, 195.; Safedî, Halil b.Aybek.(2000).*el-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (neşr.Ahmed el-Arnâvut-T.Mustafa), C.13, Beyrut, 249.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 26.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 75.

bilinmektedir. Aynı zamanda edebiyat ve şiire büyük ilgi duyan Eşref Halil'in *el-Kasdü'l-Celîl min Nazmî's-Sultan Halilî'l-Eşref* adlı divanı, dönemin önemli edebî eserleri arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, devrin tanınmış şairlerinden İbnü'l-Vahid tarafından kaleme alınan *Nısfü'l-Ayş* adlı eser de kendisine ithaf edilmiştir.⁷⁷

Eşref Halil, devlet yönetimine dair bilgi ve tecrübesinin yanı sıra, cesareti ve yiğitliğiyle de tanınmış; savaş meydanlarında ön saflarda yer almaktan çekinmemiştir. Bazı tarihçiler, azmi, cesareti ve kuvveti bakımından çağdaşları arasında nadir rastlanan bir lider olduğunu vurgulamakta ve talihinin genellikle yanında olduğuna işaret etmektedir. Hatta ömrü uzun sürseydi, Irak topraklarının büyük bir kısmını ele geçirebileceği yönünde değerlendirmelerde bulunulmuştur.⁷⁸ Kaynaklarda, Eşref Halil'in anlayış ve kavrayış gücü de övgüyle aktarılmış; huzurunda hazırlanan fermanları bizzat okuyup içeriğini eksiksiz şekilde kavradığı belirtilmiştir. Resmî yazışma usullerine olan hâkimiyetiyle tanınmış, inşâ sanatında (dönemin resmî yazı dili ve belagat kuralları) birçok uygulamayı bizzat öğretmiştir. Zamanla otoritesini sağlamlaştırmış ve daha baskın bir tutum sergilemeye başlamıştır. Bu doğrultuda yazışmalarda yalnızca adının baş harfi olan خ harfiyle yetinmiş, devlet adamlarına bağımsız olarak yazı yazılmasını yasaklamıştır. Kendisini “*orduların komutanı*” unvanıyla özdeşleştirmiştir.⁷⁹ Sert mizacı ve cihada olan yoğun ilgisi, emirler arasında zaman zaman gerginliklere neden olmuş; bu durum liderliğinde bazı zorluklar yaratmış olsa da kazandığı askerî başarılar sayesinde geniş bir saygınlık elde etmiştir. Aşırı cesareti, zaman zaman güvenlik tedbirlerini göz ardı etmesine yol açmış; örneğin avlanmaya çıktığında yalnızca bir yay taşıdığı ve kılıç kullanmadığı aktarılmıştır. Nihayetinde bu dikkatsizliği hayatına mâl olmuştur. Bununla birlikte, bazı kaynaklarda Ramazan ayında İslâm şeriatının gereklerine tam anlamıyla riayet etmediği; özellikle içki içmek, namaz ve oruç gibi dinî vecibeleri ihmal etmekle eleştirildiği ifade edilmektedir.⁸⁰ Buna rağmen, halkla kurduğu yakın ilişkiler, sade yaşam tarzı, liderlik vasıfları

⁷⁷ Özaydın, a.g.m., 1997, 320.; Kılıç, a.g.m., 2010, 168.; Akgün, a.g.t., 2020, 51.

⁷⁸ Zehebi, a.g.e., 1974, 195.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 2023, 75.; İbn İyâs, a.g.e., 1960, 376.

⁷⁹ Makrîzî II, a.g.e., 1997, 247.; İbn İyâs, a.g.e., 1960, 376-377.

⁸⁰ Özaydın, a.g.m., 1997, 320.; Eşref Halil'in Ramazan ayında içki içtiği ve dinî vecibeleri ihmal ettiği yönündeki ithamlar, tüm kaynaklarda yer almamakla birlikte, bazı tarihçiler tarafından dile getirilmiş tir. Bu iddialar arasında en dikkat çekici olanı, İbn İyâs'ın *Bedâi'ü'z-Zuhûr fî Vakâ'i'd-Duhûr* adlı eserinde geçen, onun “şarap içmeye ve güzel kadınlara ilgi duymaya meyilli” olduğu yönündeki ifadedir.bkz: İbn İyâs, a.g.e., 1960, 376.Bununla birlikte, İbn İyâs aynı eserde, Eşref Halil'i cesur, zeki, edebiyata ilgi duyan ve âlimlerle yakın ilişkiler kuran bir hükümdar olarak da tanımlar.Ayrıca, dönemin tanınmış müverrihlerinden Muhyiddin İbn Abdüzzâhir'in görüşlerine de yer vererek, Eşref Halil'in namaz kıldığını, hac kabilelerini ağırladığını ve Mekke Emîri Necmeddin Ebû Numey'in onun adına hutbe okuttuğu gibi uygulamalarla dinî vecibelere önem verdiğini aktarmaktadır.Bu tür değerlendirmeler, Cündî'nin *Sultân el-Eşref Halil b. Kalâvûn ve Dış ve İç Siyaseti* adlı yüksek lisans tezinde de yer almakta; söz konusu çalışmada ayrıca, Makrîzî'nin *el-Mukaffâ el-Kebîr* adlı eserinde Eşref Halil'in içki içmek ve genç erkeklerle gayri ahlâkî davranışlarda bulunmakla itham edildiği belirtilmektedir.Ancak bu suçlamalar yalnızca İbn İyâs ve Makrîzî'ye dayandırılmakta olup, başka kaynaklarda bu yönde somut bir bilgiye

ve askerî başarıları sayesinde dönemin en dikkat çekici hükümdarlarından biri olarak tarih sahnesindeki yerini almıştır.

2.1.1. Babası Kalavun ile İlişkisi ve Veliahtlık Süreci

Eşref Halil ve babası Kalavun arasındaki ilişkiyi daha iyi anlayabilmek için, öncelikle Kalavun'un saltanat dönemine ayrıntılı bir şekilde bakmakta fayda vardır. Memlûk Devleti'nin önemli sultanlarından biri olan Kalavun (678-689/1279-1290), hanedanlığın temellerini atmış ve yaklaşık bir asır boyunca sürecek olan Memlûk saltanatının önünü açmıştır. 11 yıl süren saltanatı, pek çok siyasi başarının yanı sıra devletin iç ve dış politikalarında belirleyici bir figür olmasını sağlamıştır.⁸¹ Kalavun'un güçlü liderliği sayesinde ardında köklü bir devlet ve hanedanlık bırakmış, Eşref Halil de tahta geçtiğinde bu güçlü devleti yönetme sorumluluğunu üstlenmiştir.

Kalavun, Memlûk Devleti'nin yedinci sultanıdır ve Kıpçak kökenli bir esir olarak doğmuştur. Eyyûbi Sultanı Sâlih Necmeddin'in komutanı Alâeddin Aksungur tarafından 1.000 dinara satın alınıp Memlûk askeri olarak yetiştirilmiş ve “*Elî* (Binlik) lakabını almıştır.⁸² Memlûk Devleti'nin kuruluşunda ve sonraki yıllarda önemli bir lider ve devlet adamı olarak Kalavun, büyük bir rol oynamıştır. Aynı zamanda, Baybars'ın yakın dostlarından biri olarak, onun Memlûk Sultanı olmasına destek vermiş ve Baybars'ın 17 yıl süren saltanatının başarılı bir şekilde devam etmesini sağlamıştır. Baybars'ın vefatından sonra, iki oğlunun tahta çıkmasını desteklemiş, ancak Baybars'ın büyük oğlu Said Berke'nin ümerayı kızdıran siyaseti nedeniyle tahttan indirilmesine de katkı sağlamıştır. Baybars'ın ikinci oğlu Sülemiş'in henüz yedi yaşında olması, Kalavun'a idareyi ele geçirme fırsatı sunmuştur. Sülemiş'in yaşının küçük olmasından faydalanarak, üç ay boyunca Memlûk tahtında fiili olarak hüküm sürmüştür. Bu süreçte, Memlûk ordusunun ve emirlerin desteğini alarak tahta çıkan Kalavun, adaletsiz vergileri kaldırarak sosyal huzuru sağlamış ve ticareti canlandırmıştır.⁸³ Ancak, tahta çıktığı ilk

rastlanmamaktadır. Ayrıca, söz konusu iddiaların aktarıldığı metinlerde “suçlama” ve “ileri sürülmüştür” gibi ihtiyatlı ifadelerin kullanılması, bu değerlendirmelerin mutlak bir gerçeklik değil, rivayet düzeyinde kalmış yorumlar olduğunu göstermektedir. Bkz: Cündî, Filistin Teyisir İ. [2013]. *Sultân el-Eşref Halîl b. Kalâvûn ve Dış ve İç Siyaseti* (H.689-693 / M.1290-1294), Filistin: Hebron Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 13-14.

⁸¹ Kılıç, a.g.m., 2010, 134.

⁸² İbn Kesîr, a.g.e., 1994, 527.; İbn Tagrîberdî, a.g.e., 2023, 68.; Yiğit, a.g.m., 2001, 227.; Şeşen, a.g.e., 2018, 11.; Sultan Kalavun'un tam adı el-Melikü'l-Mansûr Seyfuddîn Ebü'l-Meâlî ve Ebü'l-Feth Kalâvûn b. Abdullah el-Elî et-Türkî es-Sâlihî en-Necmîdir (ö. 689/1290). bkz: İbn Tagrîberdî, a.g.e., 2023, 61.

⁸³ İbn Kesîr, a.g.e., 1994, 487-488.; Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 231-232.; Aynî, Bedreddin Mahmud. (2010). *İkdu'l-Cumân Fî Tarihi Ehli'z-Zeman, Asrı Selâtini'l-Memâlik*, (neşr. M.M. Emin), Kahire, C.2, 230.; İbn Tagrîberdî, a.g.e., 2023, 59-60.; Kanat, C. (2000). “Bahri Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, 35.; Kılıç, a.g.m., 2010, 134.; Şeşen, a.g.e., 2018, 79.; Güler, a.g.e., 2021, 15.

dönemde Şam naibi Sungur el-Aşkar'ın⁸⁴ isyanıyla karşılaşmıştır. Sungur el-Aşkar, Dimaşk'ta sultanlığını ilan ederek Moğolları Suriye'ye davet etmiş ve Kalavun'un Şam'a doğru ilerlemesinin ardından kaçmak zorunda kalmıştır. Aynı dönemde, Sungur el-Aşkar ve Haçlıların teşvikiyle Moğollar, Suriye'nin kuzeyine saldırmıştır.⁸⁵ Bunun üzerine Kalavun, Moğollarla savaşmak için Kahire'den ayrılmadan önce büyük oğlu Alâeddin Ali'yi “*el-Melikü's-Sâlih*”⁸⁶ unvanıyla veliaht ilan etmiştir. 24 Ekim 1280 (H. 27 Cemaziyelahir 679) tarihinde, oğlu ile birlikte Kahire'de büyük bir saltanat alayı düzenleyen Kalavun, kaleye çıkarak Memlûk tahtındaki yerini pekiştirmiştir.⁸⁷ El-Melikü's-Sâlih Alâeddin Ali, babası Kalavun tarafından resmî olarak veliaht ilan edilmiş ve bu görevlendirme, bir menşur⁸⁸ ile belgelenmiştir. Söz konusu menşurda, İslâm toplumunun idaresinin kendisine tevdi edildiği, devletin her bölgesinde babasının temsilcisi olarak hareket edeceği ve yöneticilerin kendisine itaat etmekle yükümlü olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca, Kalavun'un vefatından sonra tahtın Alâeddin Ali'ye intikal edeceği hususu da belgede yer almıştır. Bu menşur, Kahire'deki kalede, el-Melikü'l-Kâmil Eyvânı'nda⁸⁹, ileri gelen devlet adamlarının huzurunda okunmuştur.⁹⁰ Veliahtlık meselesinin resmiyet kazanmasının ardından Kalavun, Suriye'ye ilerleyen Moğol kuvvetlerini Hıms'ta karşılamış ve onları ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Ayrıca, Baybars'ın oğullarının denetiminde bulunan Kerek⁹¹ ve Şevbek bölgelerini Memlûk topraklarına katmayı başarmıştır. Saltanatı süresince, Selahaddin Eyyûbi'den sonra hiçbir gücün ele geçirmeye

⁸⁴ Asıl adı Sungur b. Abdillâh es-Sâlihî en-Necmî olan ve Emîr Şemsüddîn unvanını taşıyan Sungur el-Aşkar, Eyyûbî sultanı Sâlih Necmeddin Eyyûb'un memlûklerindendi. Sâlih Necmeddin'in ölümünden sonra Bahriyye emirleri arasına katılmış; Eyyûbilerin yıkılışı ve Memlûk Devleti'nin kuruluş sürecinde etkin rol oynamış, yaklaşık elli yıl boyunca Memlûk yönetiminde tecrübeli bir emir olarak öne çıkmıştır. bkz: Özbek, S.; Şeker, M. (2019). “Memlûk Emiri Sungur el-Aşkar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), 209.

⁸⁵ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1994, 487-491.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 86.; Aynî II, *a.g.e.*, 2010, 233-234.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 61-64.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 59-66.; Koprıman, a.g.m., 1992, 470.; Yiğit, a.g.m., 2001, 227.

⁸⁶ *es-Sâlih*, “*Faziletli, Erdemli, Salih*” anlamlarına gelmektedir. bkz: Bilgiç, a.g.t., 2019, 129.

⁸⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1994, 491.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 86.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 287.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 64.; Koprıman, a.g.m., 1992, 472.; Şeşen, a.g.e., 2018, 26.; Akgün, a.g.t., 2020, 28.; S ağlam, A. (2021). *En-Nasır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, Ankara, 49.

⁸⁸ Hükümdar tarafından yapılan bir tayini, bir görev veya muafiyeti yahut iktâ tevcihini bildiren belgedir. Bu belgeler, herkesin duyup öğrenmesi amacıyla yazıldığı için *menşûr* olarak adlandırılmıştır. bkz: Özeydin, A. (2004). “Menşur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.29, 148-149.

⁸⁹ Eyvân, sultanın kabul ve tören salonu olarak kullanılan mekândır. İlk olarak Seyfeddin Kalavun tarafından yaptırılmış, oğlu Eşref Halil döneminde yenilenip düzenlenmiştir. bkz: Şeker, M. (2018). “Bahri Memlûkler Döneminde Adliye Sarayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 608.

⁹⁰ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 86.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 162-163.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 64.; Şeşen, a.g.e., 2018, 26.

⁹¹ Kerek, günümüz Ürdün'ünün güneyinde, Lut Gölü'nün doğusunda yer alan eski bir şehirdir. Moab Krallığı'na başkentlik yapan şehir, Memlûkler döneminde güçlü kalesi ve Kahire'ye yakınlığı sayesinde depo, sığınak ve sürgün yeri olarak kullanılmıştır. Ayrıca naiplikle yönetilen özel statülü bir merkez olup, isyan eden Memlûk emirleri bu kaleye sürgün edilirdi. bkz: Bilge, M. (2022), “Kerek”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.25, 278-279.; Erol, Burak G. (2022). “Memlûkler Zamanında Kerek Şehri”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler (II. Cilt)*, *Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti-Tarih, Şehir ve Mimari*, (ed. Nurdan, S.; Özler, M.), Ankara, 195-218.; Tomar, C. (2012). “Ürdün”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.42, 354-356.

cesaret edemediği Cebele, Lazkiye ve Markab gibi Doğu Akdeniz'in önemli merkezlerini Haçlıların elinden alarak Memlûk hâkimiyetini bu bölgelerde yeniden tesis etmiştir. Sultan Kalavun, Haçlılara karşı elde ettiği askerî başarıları pekiştirmek amacıyla, 15 Ağustos 1288 (H.15 Receb 687) tarihinde Trablus'u fethetmek üzere Şam'a doğru bir sefer başlatmıştır.⁹² Bu dönemde Kahire'de vekil olarak bıraktığı veliahdı Sâlih Alâeddin Ali, her gün babasının ordugâh kurduğu noktalara giderek devlet işlerine dair istişarelerde bulunmuş, akşamları ise yeniden Kahire Kalesi'ne dönmüştür. Ancak bu uygulamayı bir süre devam ettiren veliaht, dönüşlerinden birinde dizanteriye⁹³ yakalanmıştır.⁹⁴ Veliahdın hastalandığını öğrenen Kalavun, 18 Ağustos (H.18 Recep) akşamı Kahire Kalesi'ne giderek oğlunu ziyaret etmiş, ardından tekrar ordugâhına dönmüştür. Ne var ki 31 Ağustos 1288 (H.1 Şabân 687) tarihinde Alâeddin Ali'nin durumunun ağırlaşması üzerine Kalavun, sefere devam etmekten vazgeçmiş; hazineyi ve sancakları kaleye taşıttırmıştır. Kanlı ishalin şiddetlenmesiyle durumu daha da kötüleşen Alâeddin Ali, 3 Eylül 1288 (H.4 Şa'bân 687) tarihinde vefat etmiştir. Bu kayıp, Sultan Kalavun'u derin bir üzüntüye sevk etmiştir. Sâlih Alâeddin Ali; meliklik niteliklerine sahip, halkın sevgisini kazanmış, cesareti, ahlaki meziyetleri ve devlete olan bağlılığıyla tanınan bir şahsiyetti. Bazı kaynaklarda, Sâlih Alâeddin Ali'nin kardeşi Eşref Halil tarafından zehirlendiği iddia edilse de bu görüşün doğruluğu tartışmalı olup kesin bir kanıtla desteklenmemektedir.⁹⁵ Bununla birlikte, Alâeddin Ali'nin 1288 (H. 687) yılında gerçekleşen erken ölümü, Eşref Halil'in tahta çıkışını kolaylaştırmış ve onun siyasi kariyerindeki en kritik dönüm noktalarından biri olmuştur.⁹⁶ Ne var ki, Eşref Halil'in veliahtlığı Memlûk emirleri arasında tartışmalara yol açmış; saltanat naibi Hüsameddin Toruntay başta olmak üzere bazı nüfuzlu emirler, onun bu makama getirilmesini desteklememiştir. Bu süreçte, Eşref Halil'in ağabeyini zehirlediğine dair söylentiler yayılmış ve bu iddialar Sultan Kalavun'un kararlarını etkilemeye yönelik bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak, Kalavun'un başka bir yetişkin erkek çocuğunun bulunmaması, Eşref Halil'i veliaht olarak tayin etmesini zaruri kılmıştır. Eşref Halil, Ekim 1289 (H. Şevval

⁹² Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 111.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 66.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 134.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 66.

⁹³ Dizanteri, bağırsak enfeksiyonlarından biri olup halk arasında kanlı ishal olarak bilinir. Genellikle bakteri veya parazit kaynaklıdır ve şiddetli ishal, karın ağrısı ile kanlı veya mukuslu dışkılama gibi belirtilerle kendini gösterir.bkz: Dizanteri Nedir? | Dizanteri Belirtileri ve Tedavisi- Acıbadem (acibadem.com.tr) (erişim: 08.08.2024 saat: 23: 07)

⁹⁴ Baybars el-Mansûrî. (2001). *Zübdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, (Tahk.Zübeyde Muhammed Ata), 282.; Aynî II, *a.g.e.*, 2010, 377-378.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 206.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 66.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 49.

⁹⁵ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 111.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 282.; İbn Haldûn. (1621). *Kitâbu'l-İber*, C.5, 403.; Aynî II, *a.g.e.*, 2010, 377-378.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 206-207.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 3.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 163-164.; Aktan, A.(1995).“Bahri Memlûklerden SultanKalavun ve Hânedanı”, *Belleten*, 59(226), 610.

⁹⁶ Yiğit, R. (2018). *Muhammed b.Kalavun Dönemi Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*, Nevşehir: Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 12-13.

688) tarihinde resmen veliaht ilan edilmiş ve kendisine “*el-Melikü'l-Eşref*”⁹⁷ unvanı verilmiştir. Bu unvan, “*en şerefli, en asil, yüce ve saygın*” anlamlarını taşımakta olup, Memlûk siyasi geleneğinde önemli bir yere sahiptir.⁹⁸ Veliahtlık ilanı münasebetiyle Kahire’de görkemli bir merasim düzenlenmiş, devlet ricâline hil’atlar giydirilmiş ve Eşref Halil adına hutbe okutularak halk ve ordu mensuplarından biat alınmıştır.⁹⁹ Bu süreçte Divânü'l-İnşâ¹⁰⁰ kâtibi İbn Abdüzzâhir,¹⁰¹ Eşref Halil’in veliahtlığına dair bir taklîd¹⁰² hazırlayarak Sultan Kalavun’a sunmuştur. Ancak Sultan, bu belgeyi imzalamayı reddetmiş ve “*Halil’i Müslümanların başına veliaht olarak atamam*” sözleriyle bu tercihe sıcak bakmadığını açıkça ifade etmiştir.¹⁰³ Kalavun’un bu tutumu, Eşref Halil’in kişilik özelliklerini ve sert mizacını onaylamadığını ve onu halef olarak görmekten memnun olmadığını göstermektedir. Nitekim bazı kaynaklarda, Kalavun’un küçük oğlu Nasır Muhammed’i veliaht olarak tayin etmeyi arzu ettiği belirtilmektedir. Bu düşüncesinin şekillenmesinde Hüsameddin Toruntay ve bazı diğer emirlerin etkili olduğu da ileri sürülmektedir.¹⁰⁴ Bütün bu gelişmelerin ardından, Kalavun’un hükümrانlığının son döneminde Eşref Halil’in veliahtlığı artık fiilen kabul görmüş; ancak bu durum, saltanatın istikrarlı bir şekilde devredileceği anlamına gelmemiştir.

2.1.2. Babası Seyfeddin Kalavun’un Ölümü

Memlûk Devleti’nin önemli sultanlarından biri olan el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun, oğlu Sâlih Alâeddin Ali’nin vefatının ardından yarım kalan Trablus seferini tamamlamak amacıyla Kahire’den harekete geçerken, yeni veliahdı Eşref Halil’i başkentte naip olarak bırakmıştır.¹⁰⁵ Bu görevlendirme, Kalavun’un Eşref Halil’e devlet idaresine dair tecrübe kazandırma niyetini yansıtmaktadır. Sefer neticesinde Trablus’un fethi başarıyla gerçekleştirilmiş ve Sultan Kalavun, 21 Ağustos 1289 (H. 2 Şâban 688) tarihinde Kahire’ye

⁹⁷ Bilgiç, *a.g.t.*, 2019, 38.

⁹⁸ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 282.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 207.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 365.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 66., Bilgiç, *a.g.t.*, 2019, 38.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 49.

⁹⁹ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 69.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 28.

¹⁰⁰ Divânü'l-inşâ, Memlûklerde en önemli devlet dairelerinden biri olup, dış yazışmaları yürütmek, atama belgelerini hazırlamak ve halk şikâyetlerine ilişkin kararları yazmakla görevliydi. bkz: Koprman, Kazım Y. (1994). “Divan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.9, 383.

¹⁰¹ Muhyiddin Ebü'l-Fazl Abdüzzâhir b. Nasr b. Abdüzzâhir, Bahrî Memlûkler döneminde kadılık, münşilik, şairlik ve tarihçilik görevlerinde bulunmuştur. bkz: Çubukcu, *a.g.m.*, 1999, 289-291.

¹⁰² Taklîd, hükümdarın iktidarının halife tarafından tasdik edildiğini gösteren belgedir. Farklı dönem ve devletlerde “menşur” veya “ahidnâme” adlarıyla da anılmıştır. bkz: Usta, A. (2010). “Taklîd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.39, 465-467.

¹⁰³ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 4.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 69.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 136.

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1994, 519.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 401-403.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 4.; Aktan, *a.g.m.*, 1995, 610.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 66.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 28.

¹⁰⁵ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2001, 285.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 67.

dönümüştür. Dönüşünün ardından, Memlûk Devleti’ni güçlendirmeye yönelik diplomatik adımlar atmaya başlamış, çeşitli devletlerle anlaşmalar yapılmıştır. Bu adımların ilki, oğlu Eşref Halil ile birlikte 25 Nisan 1290 (H. 13 Rebîü’lâhîr 689) tarihinde Aragon Kralı III. Alphonso ile yapılan barış antlaşmasıdır.¹⁰⁶ Söz konusu antlaşma, tarafların eşit statüde tanınmasını öngörmekte olup, taraflardan birinin ölümü durumunda dahi geçerliliğini sürdüreceğine dair hüküm içermektedir.¹⁰⁷ Antlaşma gereğince Aragon Kralı sadakat yemini etmiş; Eşref Halil ise şu ifadelerle bağlılığını beyan etmiştir: “*Ben, Halil b. Kalavun, Allah, din ve Kur’ân hakkı için, Sultan el-Melikü’l-Mansûr ve benimle Aragon Kralı arasında yapılan bu antlaşmayı değiştirmeyeceğim, dışına çıkmayacağım. Aragon Kralı yeminine sadık kaldıkça, kimsenin bunu değiştirmesine izin vermeyeceğim.*”¹⁰⁸ Bu yemin, Eşref Halil’in Memlûk Devleti içerisindeki konumunu ve sahip olduğu otoriteyi açıkça ortaya koymuş, aynı zamanda iki devlet arasında uzun süreli bir barış ortamı ve karşılıklı saygıya dayanan sağlam bir ilişkinin tesis edilmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰⁹ Bu antlaşmalar sayesinde Memlûk Devleti, güçlü ve itibarlı bir siyasi yapı olarak kabul görmüştür. Kalavun, 1289 (H. 688) yılında Trablus’un fethiyle kayda değer bir askerî başarı elde etmiş; ardından Haçlıların elinde bulunan bazı diğer şehirleri de topraklarına katarak Memlûk sınırlarını genişletmiştir. Bu fetihlerin ardından, Haçlıların Doğu Akdeniz’de kontrol altında tuttuğu şehirler yalnızca Akkâ, Sayda, Sûr ve Aslis ile sınırlı kalmıştır. Kalavun’un bu askerî başarıları, Memlûk Devleti’nin bölgedeki nüfuzunu güçlendirmiş ve onun liderliğinde devletin askerî kapasitesinin ne denli yüksek olduğu bir kez daha teyit edilmiştir.¹¹⁰ Trablus’un fethini müteakiben, Sultan Kalavun, orduyu takviye etmek amacıyla Kahire’de yeni memlûkler satın almış ve silah temin etmiştir. Bu hazırlıkların ardından aynı yıl içerisinde hac farızasını ifa etmeyi planlamıştır.¹¹¹ Ancak bu dönemde Akkâ’daki Haçlıların, ticaret amacıyla bölgeye gelen Müslüman tüccarlara saldırarak onları

¹⁰⁶ Zehebî, *a.g.e.*, 1974, 188.; Şâfi b.Ali, *a.g.e.*, 1998, 149.; 25 Nisan 1290’da Kalavun ile Aragon Kralı III. Alphonso arasında imzalanan 22 maddelik ticaret antlaşması, Akdeniz ticareti için Aragon açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu antlaşma, iki taraf arasındaki resmî ticari ilişkilerin başlangıcını göstermekteydi. Maddeler genelde Aragon Kralı’na sorumluluk yüklemekteydi; bu da Aragonluların ticaret beklentileriyle uyumluydu. 1293’te antlaşma Eşref Halil ile II. James arasında yenilenmiştir. bkz: Güngör, Z.(2022).“Aragon Krallığı ile Memlûkler Arasındaki Ticari İlişkiler”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (V. Cilt): Göç ve İskân - İktisat Tarihi - Vakıflar Tarihi*, (ed. Nurdan, S.; Özler, M.)Ankara, 603-606.

¹⁰⁷ İmzalanan 22 maddelik ticaret antlaşmasından üç madde şu şekildedir: 1) Aragon topraklarına gelen veya giden Memlûk Sultanı ve oğullarına ait herhangi bir gemiye Aragonlular tarafından zarar verilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca Aragon toprakları arasında Mayorka, Valensiya, Barselona ve Sicilya gibi şehirler sıralanmıştır. 2)Kara veya denizde esir edilen ve Aragon topraklarına getirilen Müslümanlar, derhal serbest bırakılacak ve Memlûk Sultanına teslim edilecektir. 3)Aragon topraklarında ölen bir Müslüman tüccarın malları, çocuklarına teslim edilecek ve geri dönmeleri engellenmeyecektir.bkz: Güngör, a.g.m, 2022, 603-606.

¹⁰⁸ Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 72.

¹⁰⁹ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1995, 521.; Özeydin, a.g.m., 1997, 319.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 68, 71-75.

¹¹⁰ Koprıman, a.g.m., 1992, 471.; Yiğit, a.g.m., 2001, 227.

¹¹¹ Kanat, a.g.m., 2000, 35.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 76.

katlettiği haberi ulaştığında, Kalavun büyük bir öfkeye kapılmış ve bu olay hac yolculuğunu ertelemesine sebep olmuştur. Öfkesini dizginleyemeyen Sultan, derhal Şam'a hareket etmiş; böylece adalet arayışı ve intikam duygusu, hac ibadetinin önüne geçmiştir.¹¹² Sultan Kalavun, Akka'da yaşanan olayın sorumlularının kendisine teslim edilmesini ve hak ettikleri cezaya çarptırılmalarını talep etmiş, bu doğrultuda bir elçi göndermiştir. Ancak Haçlılar bu talebe olumsuz karşılık vermesi üzerine Kalavun, 13 Mayıs 1290 (H. 2 Cemâziye'l-evvel 689) tarihinde Ceneviz Cumhuriyeti ile bir anlaşma yaparak, Akka'ya dışarıdan gelebilecek yardımların önünü kesmeyi hedeflemiştir. Ardından, Suriye bölgesindeki emirlere, Akka'ya karşı derhal hazırlıklara başlanması yönünde emir vermiştir. Bütün hazırlıklar tamamlandığında Sultan Kalavun, 4 Kasım 1290 (H. 29 Şevval 689) tarihinde Akka'ya doğru sefere çıkmıştır. Sefer sırasında, Kahire'de oğlu Eşref Halil'i vekil, Ketboğa'yı¹¹³ ise naip olarak tayin etmiştir.¹¹⁴ Kahire'den ayrıldıktan sonra, ordugahını Mescid-i Tibn'de¹¹⁵ kuran Sultan Kalavun, hazırlıklarını Akka yönünde sürdürmüştür. Ancak, Kasım (H. Şevval) ayında ishal hastalığına yakalanan Kalavun'un durumu giderek daha da kötüleşmiş ve sefer sırasında yürüyemez hale gelmiştir. Uzun süredir devam eden hastalığına karşı yapılan tedavilere herhangi bir olumlu sonuç alınamamıştır. Sultan Kalavun, son günlerinde oğlu Eşref Halil'i yanına çağırarak ona Memlûk askerlerine sahip çıkmasını, adaletle davranmasını ve Mısır ile Şam topraklarının birliğini korumasını vasiyet etmiştir. Kalavun, Memlûklerin devletin temel dayanağı olduğunu vurgulamış ve oğlu Eşref Halil'den bu yapıyı güçlü tutmasını, ayrıca Akkâ seferini tamamlayacağına dair söz vermesini istemiştir.¹¹⁶ Eşref Halil'in söz vermesinin ardından, hastalığının ilerlemesiyle Sultan Kalavun, 10 Kasım 1290 (H. 6 Zilkade 689) tarihinde 70 yaşlarında vefat etmiştir. 11 yıl dört ay ve 24 gün süren saltanatının ardından vefat eden

¹¹² Zehebî, *a.g.e.*, 1974, 188.; Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 110-111.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 113-114.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 216-217.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 68.; Şâfi b.Ali, *a.g.e.*, 1998, 173.; Kopraman, *a.g.m.*, 1992, 471.; Makdîsî (el- Kudsi), M.Ebu Hamid.(2019).*Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (çev.Ramazan Şeşen), İstanbul, 42.

¹¹³ Zeynüddîn Ketboğa el-Mansûrî, Oyrat boyundan olup Humus Savaşı'nda Memlûklere esir düştü. Kalavun tarafından alınarak yetiştirildi ve "emîrî mie" rütbesine kadar yükseldi. Eşref Halil'in öldürülmesine kadar bu görevde kaldı. Hayatı Hakkında bkz: Kanat, C.(2019).“Ketboğa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara(gözden geçirilmiş 3.basım), C.EK-2, 47-49.; Sağlam, A.(2015).“Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi(694-696/1294-1296)”, *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 53-79.

¹¹⁴ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 113-114.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 11.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 217.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 174.; Dumlu, S. (2019). *Memlûk -Haçlı Mücadelesi*, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 59.

¹¹⁵ Mescid-i Tibr/Tebr, Kahire'nin dışında, el-Mutriyye olarak bilinen bölgeye yakın bir konumda bulunmaktadır. Şam yolunun üzerindeki ilk konaklama yeri olarak bilinir. Mescidu Tibr, bazen Tibn olarak da adlandırılmaktadır, ancak bu yanlış bir isimlendirmedir. Çünkü bu isim, Kafur el-İhşidî zamanında görev yapan büyük emirlerden biri olan Tibr'e dayanmaktadır.bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 10.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 135.

¹¹⁶ Ebü'l-Fidâ. (1972).*Târîhu Ebi'l-Fidâ*, Dâru'l-Ma'rife li et-Tibâ'a ve'n-Neşr, C.4, Beyrut.23.; Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 111-112.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 301.; Baybars el-Mansûrî, *a.g. e.*, 2001, 288.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 301.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 12, 23.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 216-217.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 68.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 135.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 49.

Sultan'ın naaşı, ordusunun bulunduğu ordugâhta gece vakti yıkanıp kefenlenmiş ve cenaze namazı kılınmıştır. Ancak saltanat naibi Hüsameddin Toruntay, Sultan'ın ölümünü hemen duyurmamış ve bir süre gizli tutmuştur.¹¹⁷ Toruntay ve diğer Memlûk emirleri, vefat haberini ilk olarak oğlu Eşref Halil'e bildirmek üzere Kalatü'l-Cebel'e doğru yola çıkmışlardır. Eşref Halil, emirlerden babasının ölüm haberini alır almaz derin bir üzüntüye kapılmış ve gözyaşlarına boğulmuştur. Bu sırada yanında bulunan Sungur el-Aşkar, "*Yapılacak en doğru şey, derhal kaleye çıkararak buraya hâkim olmandır,*" diyerek onu harekete geçirmeye teşvik etmiştir. Şehrin güvenliğini sağlamak amacıyla vali ve naiplere, kapıların ve kalenin korunması için gerekli önlemleri almaları talimatı verilmiştir.¹¹⁸ Güvenlik önlemleri tam anlamıyla sağlandıktan sonra, Sultan Kalavun'un cenazesi, 14 Kasım 1290 (H. 10 Zilkade 689) tarihinde Eşref Halil ve Hüsameddin Toruntay tarafından Kalatü'l-Cebel'e götürülmüş ve türbesinin inşası tamamlanana kadar kalede bir odada muhafaza edilmiştir. Türbesinin yapımı tamamlandığında ise Sultan Kalavun, kendi yaptırdığı iki saray arasındaki medresede defnedilmiştir. Kalavun'un vefatının ardından ordu içinde herhangi bir karışıklık ya da dağılma yaşanmamış, aksine askerler ve halk, onun ölümüne derin bir üzüntüyle yas tutmuştur. Bu durum, Sultan'ın askerleri ve tebaası üzerindeki güçlü otoritesini ve sevgisini göstermektedir. Adil, merhametli ve halkını koruyan bir lider olarak hafızalarda kalmış olan Kalavun, tarihçiler tarafından adaletli yönetimi ve insancıl tutumu ile övülmüştür.¹¹⁹ Sultan Kalavun ardında Eşref Halil, Emir Ahmed ve en-Nâsir Muhammed adlı üç oğlu ile İltutmuş ve Dâru Amber Hatun adlarını taşıyan iki kızı kalmıştır. Eşlerinden yalnızca en-Nâsir Muhammed'in annesi Aşlun Hatun¹²⁰ hayatta olup, diğer eşleri Kalavun'dan önce vefat etmiştir.¹²¹ Eşref Halil, babası Kalavun'un vefatının ardından hem onun bıraktığı mirası hem de Haçlılara karşı yürüttüğü mücadeleyi sürdürmek amacıyla büyük gayretler sarf etmiştir.¹²²

¹¹⁷ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 24.; Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 111-112.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 114.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1994, 526.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 217.

¹¹⁸ Baybars el-Mansûrî, *a.g. e.*, 2001, 288.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 135.

¹¹⁹ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 114.; İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1994, 528.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 303.; İbnü'l-Cezîrî. (1998). *Târihu Havâdisi'z-zamân ve Enbâihî ve Vefeyâtihî'l-Ekâbiri ve'l-A'yân min Ebnâihî* (neşr: Ömer Abdüsselam Tedmürî), Beyrut, 39.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 12-15, 23.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 175.; Yiğit, *a.g.m.*, 2001, 228.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 135-136.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 78-79.

¹²⁰ Aşlun Hatun, Sultan Kalavun'un eşi ve Nâsir Muhammed'in annesidir.bkz: Akkuş Yiğit, F. (2016). "İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasî Evlilikler", *Karadeniz Araştırmaları*, 13(49), 109-110.

¹²¹ Kalavun'un yedi çocuğu vardı; vefat ettiğinde bunlardan beşi hayattaydı. Oğlu Sâlih Alâeddin Ali ve kızı Gâziye Hatun, Kalavun'un sağlığında vefat etti. Oğlu Ahmed ise Eşref Halil'in yönetimi sırasında öldü.bkz: Akkuş Yiğit, F. (2016). "Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), 557.

¹²² Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 112.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 111.; Fazlullah el-Ömerî, Şihabeddin b. (2019). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)*, (çev.Ahsen Batur), İstanbul, 408.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 15-16.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 217.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 68.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 49.

3. EŞREF HALİL B. KALAVUN'UN TAHTA GEÇİŞİ VE DIŞ POLİTİKALARI

3.1. Tahta Geçiş

Memlûk Devleti'nde tahta geçiş süreci, babadan oğula geçen kalıtsal bir veraset sistemine değil, büyük ölçüde askerî güç ve nüfuz sahibi emirlerin desteğine dayanıyordu. Bu durum, saltanatın el değiştirmesi sırasında belirsizliklerin ortaya çıkmasına ve zaman zaman ciddi siyasî çekişmelere zemin hazırlamıştır. Her ne kadar bazı Memlûk hükümdarları kendi soylarından bir hanedan tesis etme amacıyla oğullarını veliaht tayin etmeye çalışmışlarsa da bu uygulama genellikle güçlü muhalefetle karşılaşmış ve devlet yapısı içinde süreklilik kazanan bir teamül hâline gelememiştir. Bu tür girişimlerin dikkat çekici örneklerinden biri Kalavun döneminde yaşanmıştır. Kalavun, başlangıçta büyük oğlu Alâeddin Ali'yi veliaht tayin etmişti; ancak onun genç yaşta vefat etmesi üzerine diğer oğlu Eşref Halil'i tahta hazırlamaya yönelmiştir. Buna rağmen Eşref Halil'e karşı duyduğu kuşkular nedeniyle bu tayini resmîleştirmemiş ve veliahtlık beratını imzalamaktan kaçınmıştır.¹²³ Sultan Kalavun'un vefatının ardından, Eşref Halil 11 Kasım 1290 tarihinde Memlûk tahtına çıkarak devletin sekizinci hükümdarı olmuştur. Tahta geçtikten hemen sonra otoritesini sağlamlaştırmak isteyen Eşref Halil, İbn Abdüzzâhir'den veliahtlık beratını getirmesini istemiştir. Bunun üzerine İbn Abdüzzâhir, Sultan Kalavun'un imzasını taşımayan belgeyi kendisine sunmuştur. Beratın imzasız olduğunu gören Eşref Halil öfkeyle, “*Ya Fethüddin! Sultanın bana vermekten kaçındığı saltanat makamını Allah verdi!*” diyerek belgeyi fırlatmıştır. Bu olay, berat meselesini fiilen sona erdirmiş ve Eşref Halil'in tahttaki meşruiyeti kabul edilmiştir.¹²⁴ Eşref Halil, berat meselesini çözüme kavuşturduktan sonra, saltanatını resmen ilan etmek için devlet adamlarına hediyeler göndermiştir. Eşref Halil'in huzuruna çıkan emirler ve askerler ise ona olan bağlılıklarını göstermek amacıyla yeniden biat etmişlerdir. Bu tören, yeni sultanın yönetimini kabul ettiklerini ve ona sadık kalacaklarını bir kez daha pekiştirmiş oldu. Eşref Halil, emirlere hil'atlar giydirip, onlara cömertçe bahşişler dağıtarak gönüllerini kazandı. Bu ikramlar, hem yönetiminin başlangıcında bir güç gösterisi yapmasına hem de emirler ve askerler nezdinde sadakat ve güven oluşturmaya yardımcı oldu. Bu şekilde, yeni sultanlık dönemine sağlam adımlarla başlayan Eşref Halil, tahta çıkmasının ardından güçlü bir destek kazanmayı hedefledi.¹²⁵ Babası Kalavun'un en büyük emirlerinden biri olan Toruntay'ı yanına çağıran

¹²³ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2001, 288.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 3-4.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 69.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 218.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 136.

¹²⁴ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 24.; Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 114-115.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 218.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 3-4.; Koprman, *a.g.m.*, 1992, 473.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 81.

¹²⁵ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 24.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 4.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010,

Eşref Halil, ona hil'at giydirerek gönlünü almaya çalışmış ve önceden aralarında mevcut olan düşmanlığı sona erdirmeyi hedeflemiştir. Bu kapsamda, Toruntay'ı yeniden saltanat naibi görevine atamıştır. Bu atama, Eşref Halil'in tahta çıktıktan sonra karşılaşılabileceği muhtemel muhalefeti bertaraf etmeye yönelik siyasî bir hamle olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan, vezirlik makamına da Alemüddin Sencer eş-Şücâi'yi¹²⁶ getirmiştir. Sultanlık alâmetleriyle donanmış bir şekilde atına binerek kaleden çıkan Eşref Halil, Kara Meydana¹²⁷ giderek Kahire'nin süslenmiş sokaklarında gezmiş, ardından Kalatü'l-Cebel'e dönerek sevinç içinde tahtına oturmuştur.¹²⁸ Ümerânın biatini alan Eşref Halil, Mısır'daki idarî yapıyı yeniden düzenlemeye başlamış; saltanatını resmen ilan etmek amacıyla Bilâdü's-Şam'daki¹²⁹ naiplere hil'atlar göndermiş ve diğer İslâm coğrafyalarındaki hükümdarlara mektuplar yollamıştır.¹³⁰ Ancak kısa bir süre içinde Memlûk emirleri arasında bir isyan girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Saltanat naibi emir Hüsâmeddin Toruntay, Eşref Halil'i tahttan indirmeyi planlamış; fakat bu durumu önceden öğrenen Eşref Halil, Toruntay'ı tutuklatarak mallarına el koymuş, ardından da onun öldürülmesini emretmiştir. Toruntay'ın ortadan kaldırılmasının ardından naiplik görevine Baydarâ, vezirliğe ise İbnü's-Sel'ûs getirilmiştir. Bu süreçte Toruntay'a yakın emirler görevden alınmış, onların yerine İbnü's-Sel'ûs'a bağlı isimler atanmıştır. Eşref Halil böylece Mısır'daki iç karışıklığı kontrol altına alarak yönetimini sağlamlaştırmayı başarmıştır. Aynı zamanda, babası Kalavun'un Haçlılara karşı başlattığı Akkâ seferini sürdürmeye karar vermiş ve bu doğrultuda dış politikada, babasına verdiği sözü yerine getirme niyetini ortaya koymuştur.¹³¹ Eşref Halil'in emirlerle olan ilişkileri bu bölümde ayrıntılı biçimde ele alınmamış

137.; Akgün, a.g.t., 2020, 29.

¹²⁶ Emir Alemüddin Sencer eş-Şücâi, Dimaşk naipliği ve Mısır'da vezirlik gibi önemli görevler üstlenmiş, dönemin etkili emirlerinden biriydi. 1294 (H.693) yılında, güç mücadelesi sonucunda hayatını kaybetti. bkz: Ayaz, Fatih Y. (2005). "Memlûkler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 133.

¹²⁷ Kahire'de bulunan Kara Meydanı (Meydan el-Esved), Memlûk döneminde sultanların ikametgâhı- na yakınlığı ve askerî eğitimlerin düzenlendiği alan olmasıyla dikkat çeken önemli bir meydana. Asıl adı Kabak Meydanı olan bu alan, Kahire'nin en eski meydanlarından biridir ve adını burada icra edilen askerî oyunlar ve etkinliklerden almıştır. Zamanla Meydan el-Esved (Kara Meydan), Meydan el-'Iyd (Bayram Meydanı), Meydan el-Ahdar (Yeşil Meydan) ve Meydan es-Sibâk (Yarış Meydanı) gibi farklı adlarla da anılmıştır. Memlûkler döneminde hem askerî hem kültürel faaliyetlerin merkezi olarak işlev görmüş ve Kahire'nin önemli tarihî mekânlarından biri olmayı sürdürmüştür. bkz: Kanat, C. (2007). "Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 22, (1), 55.; Çıplak, E. (2024). "Memlûklerde Eğitim ve Tören Alanları: Meydanlar", *XIX. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler(C.II)*, (ed.Nurdan, S.; Özler, M.) Ankara, 197-198.

¹²⁸ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 115.; Baybars el-Mansûrî, a.g. e, 2001, 290.; Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 303-304.; İbn Haldûn, a.g.e., 1621, 403.; Aynî III, a.g.e., 2010, 24.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 218.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 3.; aynı müellif, a.g.e., 2023, 69.; Özeydın, a.g.m., 1997, 319.; Kılıç, a.g.m., 2010, 137.

¹²⁹ Bilâdü's-Şam, günümüzde Suriye, Lübnan, Ürdün ve Filistin'i kapsayan bölgeyi ifade eder.bkz: Tomar, C.(2010). "Şam", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.38, 311-315.

¹³⁰ Baybars el-Mansûrî, a.g. e, 2001, 289.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 4.

¹³¹ Ebü'l-Fidâ, a.g.e., 1972, 24.; Zehebî, a.g.e, 1974, 189.; İbn Haldûn, a.g.e., 1621, 403.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 218.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 4.; aynı müellif, a.g.e., 2023, 69.; Özeydın, a.g.m., 1997, 319.; Erdem, Hamide H.(2017).*XIII.Asırda Suriye Bölgesinde Memlûk- Haçlı Münasebetleri*, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal

olmakla birlikte, bu konu tezin “Eşref Halil Döneminin Güçlü Emirleri” başlığı altında detaylı bir biçimde incelenmiş ve kapsamlı açıklamalarla değerlendirilmiştir.

3.1.1. İdari Yenilikleri

Eşref Halil, Memlûk tahtına çıktıktan sonra devletin idarî yapısında köklü değişiklikler gerçekleştirmiştir. Saltanatının başlarında otoritesini tahkim etmeyi hedefleyen Eşref Halil, bu doğrultuda öncelikle en güçlü rakibi olan saltanat naibi Toruntay’ı ortadan kaldırarak kritik bir adım atmıştır. Toruntay’ın tasfiyesinin ardından niyabet¹³² makamına Alemuddin Sencer eş-Şücâî’nin getirilmesi beklense de Eşref Halil farklı bir tercihte bulunarak Emir Bedreddin Baydara’yı naiplik görevine atamıştır. Baydara, bu göreve getirildikten sonra Toruntay’a ait iktaların kendisine verilmesiyle önemli bir nüfuz kazanmış ve sultanın merkezi otoritesinin pekiştirilmesinde etkili olmuştur. Vezirlik makamı ise, Dimaşk kökenli bir tüccar olan ve kaynaklarda İbn Sel’us adıyla anılan Muhammed b. Osman b. Ebû Reca Şemseddin et-Tünehî ed-Dimaşkî eş-Şâfiî’ye tevdi edilmiştir. Bu atama, Eşref Halil’in idarî kadroyu kendi kontrolü altına alma yönündeki kararlılığını ortaya koyduğu gibi, devletin bürokratik yapısında da önemli bir dönüşüm sürecini başlatmıştır.¹³³

Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 71.; Eşref Halil’in tahta çıkışına dair muasır tarihçilerden Baybars el-Mansûrî, *et-Tuhfetü'l-Mulûkiyye fi'd-Devleti't-Türkiyye* adlı eserinde, onun hükümdarlığını öven bir şiir aktarmıştır. Bu dizeler, dönemin ümerası ve kâtipleri nezdinde Eşref Halil’in adaletli ve güçlü bir hükümdar olarak görüldüğünü ve sultanlığının başında oluşan olumlu izlenimi yansıtır. Şiirin müellifi eserde açıkça belirtilmemiştir. Şiirin bir bölümü şöyledir:

*Sana sesleniyoruz, ey âdil, ey hakkı gözeten!
Allah'ın kullarına istediklerini ver;
Çünkü senin varlığın bile deryadır,
İnsanlar sana gönüllü olarak itaat ettiler.
Yaptıklarınla kendinden öncekileri geride bıraktın,
Onun gibisi bu diyara hiç gelmemişti,
Çıkmamıştı daha önce senin gibisi.
Övünebilirsin, sen sahip olduğun ülkelerle,
Elde ettiğin yerlerle, ey el-Melik el-Eşref!* bkz: Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 116-117.

¹³² Niyâbet, bir kişinin başkasının yerine geçerek onun adına görev yapmasını ifade eder. Özellikle hükümdarın bulunmadığı veya görevini ifa edemediği durumlarda, onun yerine yetki kullanan makam veya kişiyi tanımlar. bkz: Aybakan, B. (2007). “Niyâbet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.33, 161-163.

¹³³ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 36.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 4.; Kılıç, a.g.m., 2010, 142.; Kâdî Mecdüddin b. el-Hattâb, Emir Baydara’nın huzuruna çıkarak onu saltanat naipliği görevine atanmasından dolayı tebrik etti. Baydara ise ona uzun süre baktıktan sonra şöyle dedi:

“Ey Mecdüddin, sen bana saltanat naipliğim için tebriklerde bulunuyorsun; oysa ben bu görevin akıbetinden endişe duyuyorum.” Ardından şu beyiti okudu:
Kim dünyayı bir şey için överse,
Bir süre sonra, yemin ederim, ona karşı çıkar.
Dünyanın sonu kişi için hüsrandır,
Ve eğer felaket gelirse, çok acı verir...

Bu sözlerin ardından Baydara’nın gözleri doldu ve bir müddet ağladı. bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 35.

Eşref Halil'in tahta geçtikten sonra gerçekleştirdiği önemli düzenlemelerden biri de babası Kalavun döneminde hapsedilen bazı şahısların serbest bırakılması yönündeki kararı olmuştur. Bu kapsamda serbest bırakılan kişilerden biri, 1270/71 (H. 669) yılından itibaren yaklaşık yirmi yıldır tutuklu bulunan, Eyyûbi hanedanına mensup Kerek hâkimi Melik Muğis'in¹³⁴ oğludur. Eşref Halil, bu kişinin tutukluluk sebebini öğrenmek amacıyla eş-Şücâî'ye danıştığında, eş-Şücâî, yalnızca “*çünkü babası bir melikti*” yanıtını vermiştir. Bu cevap üzerine Eşref Halil'in gülümsediği, ardından da söz konusu kişinin masum olduğuna kanaat getirerek tahliyesini emrettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte, “*Ona zarar verme, onu ailesine götür; fakat kimseyle görüşmesine izin verme*” şeklindeki talimatıyla, adalet anlayışı kadar siyasi temkinliliğini de ortaya koymuştur.¹³⁵ Serbest bırakılan bir diğer önemli isim ise, Kalavun döneminde sahip olduğu askerî başarılar ve liderlik kabiliyeti sebebiyle taht mücadelesine girişebileceği endişesiyle 1284/85 (H. 683) yılında tutuklanan Emir Alemuddin Sencer el-Halebî'dir. Eşref Halil tarafından affedilen ve saraya kabul edilen Sencer el-Halebî'nin, uzun boylu, heybetli ve cesur biri olduğu anlatılmaktadır. Sultan, onun gönlünü kazanmak amacıyla kendisine yakınlık göstermiş, değerli hediyeler takdim etmiş ve dönemin teamüllerine uygun olarak 1.000 altınla ödüllendirmiştir. Bununla birlikte, Toruntay'a yakınlığı sebebiyle daha önce hapse atılan Ketboğa'da Baydara ve eş-Şücâî'nin aracılığıyla serbest bırakılmıştır. Bu gelişmeler, Eşref Halil'in sadece potansiyel tehditleri denetim altına almakla kalmayıp, aynı zamanda farklı grupların desteğini sağlamak suretiyle iktidarını sağlamlaştırma amacı taşıyan çok yönlü bir siyaset izlediğini göstermektedir.¹³⁶ Eşref Halil, uzun süre hapsedilen Halife el-Hâkim Biemrillâh'ın¹³⁷ serbest bırakılması amacıyla saltanat naibi Baydara ve eş-Şücâî ile görüşmeler yapmış, bu görüşmelerin ardından Halife'nin tahliyesine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Halife'ye Memlûk tahtındaki değişikliği bildirmiş ve gönderdiği hil'at ile onun hapisten çıkarılmasını sağlamıştır. Ardından emirlerle birlikte

¹³⁴ el-Melikü'l-Muğis Fethü'd-Dîn Ömer b. el-Âdil (647-662/1249-1263), 13. yüzyılda Kerek ve Şevbek(Şubâk)bölgelerinin hâkimiyetini elinde bulunduran Eyyûbi emiridir.bkz: Erol, a.g.m., 2022, 201.; Ötenkaya, Y.(2023).“Memlûk Devleti'nin Oluşum Yıllarında İktidarın Kaynağı: Sultanın Otokrasisi Mi Ümeranın Oligarşisi Mi?”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 27(1), 238.

¹³⁵ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 119.; Aynî III, a.g.e., 2010, 36.; Akgün, a.g.t., 2020, 32.

¹³⁶ Aynî III, a.g.e., 2010, 37-38.; Kılıç, a.g.m., 2010, 141.

¹³⁷ Tam adı Ebû'l-Abbas Ahmed el-Hâkim Biemrillâh olup, asıl adı Ahmed, künyesi ise Ebû'l- Abbas'tır.bkz: Aktan, A. (1991). “Mısır'da Abbâsi Halifeleri”, *Belleten*, 55(214), 619.

Maksûre'de¹³⁸ Cuma namazında bir araya gelinmiştir. Bu gelişme, Eşref Halil'in otoritesini pekiştiren ve yönetimdeki gücünü gösteren önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.¹³⁹

Eşref Halil, Memlûk Devleti'nin idari yapısında kapsamlı değişiklikler gerçekleştirerek hem merkezde hem de taşrada otoritesini pekiştirmeyi hedeflemiştir. Bu doğrultuda, Hüsameddin Laçin Dımaşk'a, Şemseddin Karasungur Halep'e, Seyfeddin Balaban ise Trablus ve İsmailî kaleleri gibi sahil bölgelerine naip olarak atanmıştır. Dımaşk Hanbelî kadısı Necmeddin Ahmed b. Kudâme'nin vefatı üzerine bu makama Şerefeddin Hasan b. Kudâme getirilmiş, Şam'da Şâddü'd-Devâvîn görevini yürüten Emir Sungur el-A'ser görevden alınarak yerine Seyfeddin Doğan el-Mansûrî atanmış; ayrıca Sungur el-A'ser'in mallarına da el konulmuştur. Bu dönemde, tarihçi kimliğiyle de tanınan Rükneddin Baybars el-Mansûrî en-Nâsirî ed-Devâdâr el-Hıtâî,¹⁴⁰ Kerek ve Şevbek çevresinde naiplik görevini sürdürmekteydi.¹⁴¹ Söz konusu atamalar, Eşref Halil'in yönetimde liyakat ve sadakati esas alan bir anlayış benimsediğini göstermektedir. Hama ve Maara'nın hâkimi Ebu'l-Fidâ'nın¹⁴² amcasının oğlu Melik III. Muzaffer Mahmud,¹⁴³ Mekke Emiri Necmeddin Ebu Numey Muhammed b. İdris b. Ali b. Katâde el-Hasenî¹⁴⁴ ve Yemen hükümdarı Muzaffer Şemseddin Yusuf b. Ömer, Eşref Halil'e bağlılıklarını bildirerek kendilerine hil'atlar gönderilmesini sağlamışlardır.¹⁴⁵ Bu gelişmeler, Eşref Halil'in yalnızca merkezi değil, taşrayı da kapsayan bir otorite kurma gayesi güttüğünü ve Memlûk Devleti içerisindeki siyasi bütünlüğü koruma yönünde kararlı adımlar attığını ortaya koymaktadır. Yerel yöneticilerle kurulan bu bağlar, iç siyasette sadakati güçlendirmiş, aynı zamanda sultanın devlet içindeki meşruiyetini tahkim etmiştir.

¹³⁸ Müslümanlar arasında "maksura" veya "beyt'ül maksure" olarak bilinen bu özel alan, halife veya padişahların camilerde namaz kılarak saldırılara uğramamaları ve halktan ayrılmaları amacıyla, cami içinde etrafı parmaklıklarla ayrılmış, yüksekçe bir bölme veya özel mekân olarak inşa edilmiştir.bkz: Çetinaslan, M.(2013).“Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 63.; Çetin, Y.(2015).“Erken Dönem İslam Cami Mimarisinde Maksure Kubbesi Geleneğinin Türk Cami Mimarisindeki Toplu Mekan Anlayışına Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, (35), 116.

¹³⁹ Aynî III, a.g.e., 2010, 25.; Aktan, a.g.m., 1991, 622.

¹⁴⁰ Memlûklerin ilk devresi olan Bahrî Memlûkler döneminin önde gelen devlet adamlarındandır. Hayatı hakkında bkz: Ayaz, Fatih Y. (2024). “Bir Devleti İçinden Tanımak: Memlûk Emiri Baybars El-Mansûrî'nin Askeri ve Siyasi Kariyeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39(2), 497-535.

¹⁴¹ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 4.; Kılıç, a.g.m., 2010, 142.; Akgün, a.g.t., 2020, 33.

¹⁴² Ebü'l-Fidâ, Eyyûbi hanedanından bir melik, tarihçi ve coğrafyacısıdır.1331 yılında vefat etmiştir. bkz: Özaydın, a.g.m., 1994, 320-321.

¹⁴³ El-Melikü'l-Muzaffer Mahmud, 1298-99 (H.698) yılına kadar Eyyûbi ailesinin Hama'daki yönetimi ni sürdürmüştür.bkz: Özaydın, a.g.m., 1994, 320.

¹⁴⁴ 1254-1301 yılları arasında Mekke emiridir.bkz: Küçükaşcı, Mustafa S.(2024).“Haremeyn İdaresinde Şerifler”, *Haremeyn-i Şerifeyn Medine Müdafası ve Fahreddin Paşa Sempozyumu*, (ed.Mehmet Ali Özkan), Ankara, 285.

¹⁴⁵ Baybars el-Mansûrî, a.g. e, 2001, 290.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 4-5.; Kılıç, a.g.m., 2010, 142.

3.2. Komşu Devletlerle İlişkileri

Memlûk Devleti, 267 yıl boyunca Mısır, Suriye ve Hicaz bölgelerinde hüküm sürerken, sahip olduğu coğrafi konum ve ekonomik güç ile dönemin en güçlü devletlerinden biri olmuştur.¹⁴⁶ Haçlı saldırıları ve Moğol istilası gibi tehditler altında şekillenen Memlûkler, dış politikalarında gayrimüslim komşularına karşı sert bir tutum izlerken, Müslüman komşularıyla daha çok dostane ilişkiler geliştirmeye önem vermişlerdir.¹⁴⁷ Eşref Halil'in saltanatından önce, Memlûk Devleti'nde Baybars ve Kalavun gibi hükümdarlar, Haçlılarla mücadele etmiş ve Moğollarla karşı karşıya gelerek bölgedeki etkilerini pekiştirmişlerdi. Baybars, bölgedeki güç dengesini korumak amacıyla diplomatik ilişkiler kurmuş ve Haçlı devletleriyle olan mücadelesinde önemli zaferler elde etmiştir. Kalavun ise, Haçlıların elindeki toprakları ele geçirerek ve çeşitli anlaşmalar yaparak Memlûk Devleti'nin bölgedeki nüfuzunu artırmıştır.¹⁴⁸ Eşref Halil ise bu mirası devralarak dış politikada güçlü adımlar atmış ve hem askeri hem de diplomatik başarılarla devletin bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştır. Saltanatının ilk yıllarında kazandığı Akka zaferi, Haçlıların Doğu Akdeniz'deki varlığına son vermiş ve ardından gelen Rumkale'nin ele geçirilmesi, bölgedeki hâkimiyetini pekiştiren bir hamle olmuştur. Askeri başarılarının yanı sıra diplomasi alanında da etkili bir yönetim sergileyen Eşref Halil, Mekke Emîri Necmeddin Ebû Nümeyy'i kendine bağlayarak Hicaz'daki nüfuzunu artırmış, Abbâsî halifesinin manevi desteğini alarak İslam dünyasında daha güçlü bir konuma ulaşmıştır. Bunun yanı sıra, Menteşe, Aydın ve Karamanoğulları gibi Anadolu'daki Türk beylikleriyle ilişkilerini geliştirerek devletin bölgesel etkinliğini artırmıştır. Özellikle, Karamanoğlu Mecdüddin Mahmud Bey'in Haçlılardan Alâiye'yi almasının ardından, burada Eşref Halil adına hutbe okutulması, sultanın bu bölgede sahip olduğu gücü etkinliği açıkça göstermektedir.¹⁴⁹ Eşref Halil'in dış politikadaki başarısı, askeri zaferler ve diplomatik adımlarla güçlenmiştir. Kısa süren saltanatı boyunca, Memlûk Devleti'nin bölgedeki etkisini artıran Eşref Halil, bu zaferlerle hem askeri hem de diplomatik alandaki becerisini kanıtlamıştır.

¹⁴⁶ Ayaz, Fatih Y. (2016). "Memlûk -Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri", *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (1), 74-75.

¹⁴⁷ Ayaz, a.g.m., 2016, 75-76.

¹⁴⁸ Ayaz, a.g.m., 2016, 79.

¹⁴⁹ Yücel, Y.; Sevim, A. (1990). *Türkiye Tarihi I (Fetihden Osmanlılara Kadar (1018-1300))*, Ankara, 244.; Özeydin, a.g.m., 1997, 319-320.; Alâiye'yinin alınması hakkında bkz: Sümer, F. (2001). "Kahramanoğlu'ları", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24, 456.; Merçil, E.(1989). "Alâiye Beyliği", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.2, 332-333.

3.3. Haçlılarla İlişkiler

Memlûk Devleti, kurulduğu günden itibaren bölgedeki Haçlı güçlerine karşı verdiği mücadelelerle tanınan bir devlettir. 1096 (H. 489/490) yılında başlayan Haçlı Seferleri,¹⁵⁰ 1291 (H. 689/691) yılında Akka'nın Latin Hristiyanların elinden alınmasıyla sona ermişti. Haçlı seferleri sürecinde Katolik Hristiyanların Orta Doğu'daki varlığı ciddi bir tehdit oluşturmuş, Memlûkler özellikle Suriye ve Filistin bölgelerinde bu tehdidi ortadan kaldırmak için büyük çaba harcamıştır.¹⁵¹ Bu mücadelede Sultan Baybars önemli bir rol oynamış, Haçlılara karşı topyekûn bir mücadeleye girişerek onları Orta Doğu'dan tamamen çıkarmayı amaçlamıştır. 1265 yılı Şubat ayında harekete geçerek Kaysâriye, Yafa, Aslis ve Arsûf şehirlerini ele geçirmiştir. 1266'da Akka'ya yönelik bir saldırı düzenlemiş ancak buranın son derece müstahkem olduğunu görünce Safed'e yönelmiş ve aynı yılın yazında Remle'yi fethetmiştir. 1268'de Antakya'yı alarak Haçlıların Doğu Akdeniz'deki hâkimiyetini büyük ölçüde sarsmıştır. Baybars'ın bu fetihleri, Memlûklerin Haçlılara karşı üstünlüğünü pekiştirmiş ve sonraki dönemde Kalavun ve oğlu Eşref Halil'in izleyeceği politikalara zemin hazırlamıştır.¹⁵² Kalavun, saltanatı sırasında Haçlılar'a karşı verdiği mücadelede başarılı bir liderlik sergilemiş, Haçlıların bölgedeki varlığını zayıflatmak için stratejik adımlar atmıştır. 1281'de İlhanlılar'ın Suriye'ye yönelik saldırısını fırsat bilerek Haçlılarla barış yapmış ve Moğol-Haçlı ittifakını bozmuştur. Ardından Haçlıların elindeki önemli kaleleri ele geçirmiş ve 1289'da Trablusşam'ı fethederek Haçlıların Orta Doğu'daki hâkimiyetine büyük darbe vurmuştur. Kalavun'un bu zaferleri, Haçlıları Orta Doğu'dan tamamen temizleme amacına yönelik politikalarını güçlendirmiştir. Kalavun, Haçlı hâkimiyetini büyük ölçüde zayıflatmış ve sahil bölgelerindeki önemli yerleşimleri ele geçirmiştir. Ancak Haçlı tehdidini tamamen ortadan kaldırmayı başaramamıştır. Onun vefatının ardından oğlu Eşref Halil, Haçlıların Orta Doğu'daki son kalıntılarını tamamen ortadan kaldırmak için mücadeleyi devralmıştır.¹⁵³ Eşref Halil, bu doğrultuda büyük başarılar elde etmiş ve Memlûkler adına kesin zaferi sağlamıştır. Onun döneminde Haçlıların son büyük kalesi olan Akkâ fethedilmiş, bu zaferle birlikte Akdeniz de

¹⁵⁰ Haçlı Seferlerinin temel sebepleri, Ortaçağ Avrupa'sındaki açlık, yoksulluk, topraksızlık ve ücretli askerlik anlayışının yaygınlaşmasıydı. Kilise, halkı dini amaçlarla seferlere teşvik ederken, gerçekte bunlar para, toprak ve siyasi çıkarlar için başlatılmıştı. bkz: Demirkent, I. (2011). "Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri", *Tarih Dergisi*, (35), 66.

¹⁵¹ Erdem, a.g.t., 2017, 1.; 1096-1291 yılları arasında dokuz büyük Haçlı Seferi düzenlenmiştir. bkz: Çapan, F. (2021). "Haçlı Seferlerinin Görgü Tanığı Bahâeddin İbn Şeddâd'ın "en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-mehâsinü'l Yûsufiyye" Adlı Eserinde Akkâ Savaşları", *Asia Minor Studies*, 9(1), 666.

¹⁵² Kopruman, a.g.m., 1992, 222.

¹⁵³ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 5.; Yiğit, a.g.m, 2001, 227-228.; Erdem, a.g.t., 2017, 1.

Haçlı varlığı sona ermiştir.¹⁵⁴ Eşref Halil'in bu zaferi, Memlûk Devleti'nin Haçlılara karşı kazandığı en büyük askeri zaferlerden biri olarak tarihe geçmiştir.

3.3.1.Akkâ'nın Fethi (1291)

Doğu Akdeniz kıyısında yer alan Akkâ,¹⁵⁵ tarih boyunca askeri ve ticari bakımdan büyük bir öneme sahip olmuş, bölgedeki güç dengelerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Haçlı Seferleri'nin başlamasıyla birlikte yoğun mücadelelere sahne olan şehir, 1104 (H.497) yılında I. Haçlı Seferi komutanlarından ve Kudüs Haçlı Krallığı'nın kurucusu I. Baudouin tarafından ele geçirilmiş ve kısa sürede Haçlıların bölgede kurduğu en güçlü üslerden biri haline gelmiştir.¹⁵⁶ Ancak, Selahaddin Eyyûbi'nin 1187 (H.583) yılındaki Hittin Zaferi¹⁵⁷ sonrasında Akkâ, Eyyûbiler tarafından fethedilmiş; fakat bu hâkimiyet uzun sürmemiştir. 1191(H.587) yılında III. Haçlı Seferi sonucunda tekrar Hristiyan yönetimine geçen Akkâ, bu süreçte Doğu Akdeniz'deki Haçlı varlığının en uzun süre muhafaza edilebildiği şehirlerden biri olarak öne çıkmıştır.¹⁵⁸ Selahaddin Eyyûbi'nin 1193(H.589)'teki vefatının ardından, Müslümanların Akkâ üzerindeki hâkimiyet mücadelesi zayıflamış ve şehrin yeniden fethedilme olasılığı giderek azalmıştır.¹⁵⁹ Haçlılara karşı başlatılan mücadelede, Eyyûbilerden sonra Memlûk Devleti, bölgedeki hâkimiyetini yeniden şekillendirerek Ortadoğu'da önemli bir güç haline gelmiştir. Memlûk Devleti'nin önemli sultanlarından Baybars ve Kalavun'un öncülüğünde, Akkâ ve çevresi stratejik açıdan büyük öneme sahip hedefler arasında yer almış ve bu bölgelerde bazı kaleler fethedilmiştir. Ancak, Eşref Halil'in saltanatına kadar Akkâ ve çevresi tamamen ele geçirilememiştir. Bu dönemde Kalavun, Haziran 1290 (H. 689) tarihinde Haçlılarla on yıl, on ay ve on gün sürecek bir barış anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma gereği,

¹⁵⁴Aktan, A. (1999). "Memlûk-Haçlı Münasebetleri", *Belleten*, 63(237), 433.; Özkan, Selim H. (2020). "Sultan Kalavun ve Hanedanı Dönemi Memlûk Devleti'nin Dış Politikası ve Afrika'da Memlûkler" *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu*, (Haz.Şenel, A.; Çavuş, Ş.), Ankara, 147.

¹⁵⁵ Akkâ, günümüzde Filistin sahilinde, Hayfa Koyu'nun kuzeyinde yer alan tarihi bir şehirdir. M.Ö.III. bin yıla kadar uzanan geçmişiyle önemli bir yerleşim yeri olan Akka, 636 (H. 15) yılında Hz. Ömer döneminde Müslümanlar tarafından fethedilmiştir.Tarih boyunca birçok kez el değiştiren bu şehir, Emevîler döneminde önemli bir liman kenti olarak gelişmiş ve deniz seferleri için stratejik bir üs haline gelmiştir.Tolunoğlu Ahmet döneminde ise büyük surlarla çevrilerek, denizden gelebilecek saldırılara karşı korunmuştur.Ayrıca Akka, Sur kentiyle birlikte Şam bölgesinin önemli gemi sanayi merkezlerinden biridir.bkz: Emecen, F.(1989)."Akkâ", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.2, 265.

¹⁵⁶ Buhl, F. (1978). "Akkâ", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, 250.; Alkan, H. (2022). *Birinci Kudüs Latin Krallığı Döneminde İdarî, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı*, Konya, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 41.

¹⁵⁷ Hittin Savaşı, Selâhaddin-i Eyyûbi'nin Haçlıları bozguna uğrattığı ünlü meydan savaşıdır (583/ 1187). bkz: Şeşen, R.(1998)."Hittin Savaşı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.18, 165-167.

¹⁵⁸ Buhl, a.g.m., 1978, 250.; Emecen, a.g.m., 1989, 265-266.; Demirkent, I. (1996). "Haçlılar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.14, 535-537.; Şeşen, a.g.m, 2009, 338-339.

¹⁵⁹ Makrizî II, a.g.e., 1997, 207-212.; Buhl, a.g.m., 1978, 250.; Emecen, a.g.m., 1989, 266.; Demirkent, a.g.m, 1996, 537.

İskenderun'un yarısı, Akkâ, Hayfa ve diğer bazı bölgeler Haçlılara bırakılmıştır. Bu anlaşma, söz konusu toprakların Haçlıların denetiminde olduğu göz önünde bulundurularak yapılmıştır.¹⁶⁰ Akkâ'daki Haçlılar, Sultan Kalavun ile yaptıkları anlaşmayı Ağustos 1290 (H. 689) yılına kadar sürdürmüşlerdir. Ancak, aynı yıl Avrupa'dan gelen Haçlı elçilerinin Akkâ'ya ulaşmasının ardından, bu anlaşma ihlal edilmiştir. Haçlılar, Müslümanlara karşı saldırılar düzenleyerek onları katletmiş ve mallarını yağmalamışlardır. Bu zulüm, Müslümanların sabrını taşırması ve direnişin artmasına yol açmıştır. Aynu'l-Bakara'da¹⁶¹ bir mescide giden Müslüman yolcular, yerli Müslümanların ezanı gizlice okuduklarını fark ettiklerinde, bu duruma öfkelenmiş ve “Allah, korkmaya en layık olandır”¹⁶² diyerek cihadın başladığını ilan etmişlerdir.¹⁶³ Bu olay, Haçlılara karşı direnişin simgesi haline gelmiş ve Akkâ'nın yeniden fethedilmesi yolunda önemli bir adım olmuştur. Öğle namazı sırasında pencereleri açarak yüksek sesle ezan okuyan Müslümanlar, Haçlı elçileri tarafından duyulmuş ve bunun sonucunda ezan okuyanlar öldürülüp kanları mescidin duvarlarına sürülmüştür. Ayrıca, ticaret amacıyla gelen Müslümanların malları gasp edilmiş ve 30 Müslüman katledilmiştir. Bu zulüm karşısında Sultan Kalavun, Haçlılardan zararlarının tazmin edilmesini talep etmiş, ancak Haçlılar yalnızca özür dilemekle yetinmişlerdir. Bunun üzerine Sultan Kalavun, Haçlılara karşı derin bir öfke duymuş ve sefer hazırlıklarına başlamıştır.¹⁶⁴ Müslümanların kanının boş yere dökülmesine büyük üzüntü duyan Kalavun, Dimaşk naibine kuşatma için gerekli olan mancınık ve diğer savaş araçlarının hazırlanmasını emretmiştir. Kalavun, sefer hazırlıklarını hızlandırmak amacıyla Emir-i Candar İzzeddin Aybek el-Efrem'i Şam'a göndererek, bu aletlerin yapımına başlanmasını sağladı.¹⁶⁵ O dönemde, İslam ordularının ana vurucu gücünü oluşturan mancınıklar, Lübnan'daki servi ağaçlarından yapılmaktaydı ve bu işlem, Şam ve

¹⁶⁰ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 208.; Kalkaşandi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ali. (1919).*Subhu'l Aşa*, (ed.Muhammed Abdürresûl İbrâhim.), C.14, Kahire, 51-70.; Kılıç, a.g.m., 2010, 142., Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 69-74, 76-77.

¹⁶¹ Aynu'l-Bakar, Arapça'da iri papatya çiçeği veya sığır papatyası olarak bilinen, Arnica Montana türüne ait bir bitkidir.bkz: Küçükler, P.; Yıldız, Y.(2018).“Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II)”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 112.; Bununla birlikte, Aynu'l-Bakar ismi yalnızca bir bitki türünü değil, aynı zamanda Nasır-ı Hüsrev'in *Sefernâme* adlı eserinde geçen, Akkâ şehrinin doğusunda yer alan kutsal bir su kaynağını da ifade etmektedir.Hüsrev'in 11. yüzyıla ait gözlemlerine göre, bu kaynak Hz.Adem (a.s.) tarafından bulunmuş ve ineklerini bu suyla suladığı için Aynu'l-Bakar yani “İneğin Gözü” yada “İneğin Kaynağı” ismiyle anılmıştır.Bu kaynak yalnızca Müslümanlar için değil, aynı zamanda Yahudiler ve Hristiyanlar tarafından da kutsal kabul edilmiştir.bkz: Nâsir-ı Hüsrev.(1967).*Sefernâme*, (çev.Abdülvehap Târzi), Şark-İslam Klasikleri: 22, İstanbul, 89-91, 328.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 64.

¹⁶² Kur'an-ı Kerim, Ahzâb Suresi, 37.Ayet.

¹⁶³ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 113-114.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 301.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 216.; Kılıç, a.g.m., 2010, 143.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 77-78.

¹⁶⁴ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 10.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 173-174.; Runciman, S.(1987).*Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev.Fikret İşıltan), C.3, Ankara, 348.; Demirkent, a.g.m, 1996, 542.; Madden, Thomas F.(2013).*The Concise History of the Crusades*, United Kingdom, 174.; Akgün, a.g.t., 2020, 35.

¹⁶⁵ İbn Kesir, *a.g.e.*, 1994, 526.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 42.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 10., Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 216.; Aktan, a.g.m., 1999, 433.; Kılıç, a.g.m., 2010, 143.

Mısır halkının iş birliğiyle gerçekleştiriliyordu. Sungur el-A'ser, Kusruvan Dağı'na gidip karlar içinde ağaç kesmeye başladı. Sultan Kalavun, Ekim (Şevval) ayının son günlerinde sefere katılmak üzere yola çıktı ve veliahdî Eşref Halil'i Kahire'de naip olarak bıraktı. Ketboğa, saltanat naibi olarak atanırken, Emir Alemuddin Sencer eş-Şücâî el-Mansûrî de vezirlik görevine geri döndü. Ancak sefer sırasında hastalanan Sultan Kalavun, kısa süre sonra vefat etti. Babasının ölümünün ardından Eşref Halil tahta çıkarak, Haçlılara karşı bu zorlu ve önemli görevi devraldı.¹⁶⁶ Eşref Halil, babasının Akkâ seferi için başlattığı hazırlıkları sürdürerek, Haçlılara ait toprakları ve beklenmedik diğer bölgeleri Memlûk Devleti'ne yeniden kazandırmayı hedeflemiştir.¹⁶⁷

Sultan Kalavun'un vefatının ardından Akkâ seferinin ilkbahara ertelenmesini değerlendirmek isteyen Haçlılar, yeni Memlûk hükümdarı Eşref Halil'e bir elçi heyeti göndermeye karar verdiler. Heyetin başında, Akka'nın ileri gelenlerinden ve Arapça bilen Philippe Mainbouef yer alıyordu. Ona, Bartholomeo Pizan isimli bir Tapınak Şövalyesi, bir Hospitalier Şövalyesi ve George adlı bir kâtip eşlik ediyordu. Heyet, Sultan Eşref Halil'den bağışlanmayı dilemek ve yaklaşan seferin iptal edilmesini talep etmek amacıyla yola çıktı. Ancak Eşref Halil, heyeti kabul etmeyerek doğrudan zindana attırdı. Bu tutumu, onun Akkâ Seferi'ne ne denli kararlı olduğunu ve Haçlılara karşı taşıdığı öfkeyi açık biçimde ortaya koymuştur.¹⁶⁸ Sultan Eşref Halil, Akkâ Seferi için hazırlıklarını büyük bir özenle sürdürdü. Şam'daki yöneticilere gönderdiği mektuplarla, kuşatma sırasında ihtiyaç duyulacak mancınıklar ve diğer savaş araçlarının temin edilip bir araya getirilmesini emretti. Bu doğrultuda, Emir Seyfeddin Tuğrul el-Ayganî, Kahire'den Şam'a gelerek halkı ve kalede görevli askerleri savaşa katılmaya davet etti. 5 Mart 1291 (H. Rebiülevvel ayının ilk günü) itibarıyla Şam'da mancınıkların yapımına başlandı. Lübnan dağlarında bulunan servi ağaçları kısa sürede kesilerek, kuşatmada kullanılmak üzere hazır hâle getirildi. Mancınık yapımı ve bunların taşınması işine; sanatkârlar, âlimler, fakirler, kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere toplumun her kesimi katılım sağladı. Soğuk hava ve günlük yaşamın zorluklarına rağmen, halk yalnızca Cuma namazı için şehir merkezine geliyor, kalan zamanlarda ise hazırlıklara devam ediyordu. 15 Mart 1291 (H. 12 Rebiülevvel 690) tarihinde mancınıkların inşası tamamlandı.

¹⁶⁶ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 114.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 11.; Makrizî II., *a.g.e.*, 1997, 217.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 69.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 349.; Özeydin, *a.g.m.*, 1997, 319.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 143-144.; Madden, *a.g.e.*, 2013, 174.

¹⁶⁷ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 208.; Kalkaşandi, *a.g.e.*, 1919, 51-70.; Şâfi b. Ali, *a.g.e.*, 1998, 177.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 142.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 69-74, 76-77.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 34.

¹⁶⁸ Makrizî II., *a.g.e.*, 1997, 222.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 349-350.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 434.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 144.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 83.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 36.

Ardından bu araçlar, Emir Alemuddin Sencer ed- Devâdârî'nin komutasında Şam'dan yola çıktı. Alemuddin Sencer, kendi birliğiyle yola çıkarken, diğer emirlere de görev dağılımı yaptı. Her emir, kendi birliğiyle birlikte sorumlu olduğu savaş malzemelerini alarak Şam'dan ayrıldı.¹⁶⁹ Akkâ Kuşatması'na katılan Ebü'l Fidâ'nın aktardıklarına göre, hazırlık süreci son derece zorlu ve meşakkatliydi. Hama Beyi el-Melikü'l-Muzaffer ile amcası el-Melikü'l-Afdal, ordularıyla birlikte Hısnü'l-Ekrad'a doğru ilerlemişlerdi. Ebü'l Fidâ'nın da içinde bulunduğu bu ordu, burada "Mansûri"¹⁷⁰ adı verilen devasa bir mancınığı temin etmişti. Mancınık, parçalarına ayrılarak tam 100 arabaya yüklenmiş ve güçlüklerle dolu bir yolculuğa başlanmıştı. Ancak yolculuk, yalnızca ağır yük değil, aynı zamanda kış mevsiminin zorlu hava koşulları nedeniyle daha da karmaşık hale gelmişti. Sürekli yağan yağmur ve kar, yolları geçilmez hale getirirken, soğuk hava askerlerin ve hayvanların dayanıklılığını büyük ölçüde zorlamıştı. Normal şartlarda sekiz günde kat edilmesi gereken mesafe, bu olumsuz koşullar sebebiyle ancak bir ayda tamamlanabilmişti.¹⁷¹ Akkâ Kuşatması sırasında Frenk ve Şeytanî¹⁷² gibi isimlerle anılan tam 92 mancınık kullanılmıştı. Bunlardan 15'i "*Frenk mancınığı*"¹⁷³ olarak adlandırılıyor ve her biri, bir Dimaşk kantarı¹⁷⁴ olan yaklaşık 256,4 kilogram ağırlığında taş fırlatabilecek güce sahipti.¹⁷⁵

Sultan Eşref Halil, Akkâ kuşatmasına büyük önem vermiş ve bu doğrultuda yeterli sayıda mancınığın hazırlanmasını sağlamıştır. Kuşatma öncesinde, 2 Mart 1291 (H. 28 Safer 690) tarihinde Kahire'deki hazırlıkları tamamladıktan sonra babası Kalavun'un türbesini ziyaret etmiş, onun inşa ettirdiği medresede Kur'an hatmi yaptırmış ve dualar okutmuştur. Bu vesileyle

¹⁶⁹ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 124.; İbn Kesir, *a.g.e.*, 1994, 532.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 42.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 54-56.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 223.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 350.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 144-145.

¹⁷⁰ *el-Mansûr* unvanından türetilmiş bir sıfattır. Bu kelime, "*zafer kazanan*" anlamına gelir. bkz: Bilgiç, *a.g.t.*, 2019, 247-251.

¹⁷¹ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 24.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 302.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2019, 409., Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 83-84.

¹⁷² Şeytanî mancınık: Çok büyük tahrip gücüne sahip, surları yıkmak için kullanılan ağır kuşatma mancınığıdır. bkz: Göksu, E.(2019). "İslam Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme", *Antakiyat*, 2(2), 167-168.

¹⁷³ Frenk mancınığı (Mancınık-ı İfrecî, el-Francesî/el-İfrecî): İslam kaynaklarında, Franklara (Batılı Haçlılara) ait veya onların kullandığı tarzda geliştirilen büyük kuşatma mancınığına verilen addır. bkz: Göksu, *a.g.m.*, 2019, 167-168.; Bozkurt, N.(2003). "Mancınık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.27, 564-567.

¹⁷⁴ XIII-XVI. yüzyıllarda hazırlanmış tüccar rehberlerine göre çeşitli şehirlerde kullanılan kantarların ağırlıkları farklılık göstermekteydi. Dimaşk kantarı 174, 2125 kg ile 186, 7626 kg arasında değişmek teydi. bkz: İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 70.; Halep ve Hama kantarının değeri 214, 3 kg ile 229, 6 kg; Lazkiye ve Cebele kantarı 214, 623 kg ile 221, 4 kg; Trablus kantarı ise 197, 3 kg ile 198, 62 kg arasında bulunmaktaydı. Ayrıca Trablus pamuk kantarı 225 kg ağırlığındaydı. bkz: Kallek, C.(2001). "Kantar", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.24, 317-320.

¹⁷⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 125.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 117.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 45.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 58.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 5.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 350.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 435.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 145.

fakirlere, medreselere, zaviyelere ve hanikahlara bol miktarda para ile gömlek dağıtılmıştır.¹⁷⁶ 6 Mart 1291 (H.3 Rebiülevvel 690) tarihinde, Eşref Halil'in komutasındaki Memlûk ordusu Kahire'den yola çıkmıştır. Kuşatma için genel bir sefer çağrısında bulunan Eşref Halil'e, Trablus, Hısnu'l-Ekrad, Hısnu'l-Akkar, Hıms ve diğer bölgelerden gelen birlikler olumlu karşılık vermiştir. Bu kuvvetler 27 Mart 1291 (H. 24 Rebiülevvel 690) tarihinde Dımaşk'ta toplanarak Akka'ya doğru harekete geçmişlerdir. Uzun ve meşakkatli bir yolculuğun ardından Memlûk ordusu, 5 Nisan 1291 (H.3 Rabiulahir 690) Perşembe günü Akkâ önlerine ulaşmıştır. Kuşatma hazırlıkları ise 7 Nisan 1291 (H. 5 Rebiülâhir 690) tarihinde başlamıştır.¹⁷⁷ Sultan Eşref Halil'in emriyle Akkâ önlerinde büyük bir askerî güç toplanmıştı. Kaynaklarda, Sultan'ın yanında 60.000 süvari ve 160.000 piyadeden oluşan bir ordunun bulunduğu ifade edilmektedir. Bu rakamlar, Memlûk ordusunun büyüklüğünü ve etkileyici gücünü yansıtmakla birlikte, tarihî metinlerde mübalağalı bir şekilde aktarılmış olabilir. Runciman'ın değerlendirmesine göre, ordunun bu kadar büyük bir sayıya ulaşmış olması mümkün görünmemekle birlikte, sayısal olarak daha az olsa da Haçlılara karşı ezici bir üstünlük sağladığı açıktır.¹⁷⁸ Bu sırada, kuşatma için getirilen mancınıkların kurulumu dört gün sürdü. Ayrıca düşmanın ilerlemesini durdurmak amacıyla barikatlar, perdeler ve çeşitli savunma yapıları inşa edildi. Kuşatma sahasında yürütülen bu kapsamlı hazırlıklar, Memlûklerin Akkâ kuşatmasına ne denli önem verdiklerini ve kararlı bir şekilde hareket ettiklerini ortaya koymaktadır. Sultan Eşref Halil'in hazırlıklarından haberdar olan Akkâ halkı ise yaklaşan tehlikeyi fark ederek harekete geçti. Avrupa ve diğer Haçlı devletlerinden yardım talebinde bulunmak amacıyla mektuplar

¹⁷⁶ Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 307-308.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 51-52, 57.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 223.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 82.; Yaklaşık kırk beş bin dirhem değerinde büyük miktarda gümüş para ile bine yakın elbise dağıtılmıştır.bkz: İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 43.

¹⁷⁷ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 117.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 45.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 57; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 5., Runciman, *a.g.e.*, 1987, 350.; Demirkent, *a.g.m.*, 1996, 542.; Özeydin, *a.g.m.*, 1997, 319.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 434-435.

¹⁷⁸ Zehebî, *a.g.e.*, 1974, 189.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 5.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 350.; Muasır Baybars el-Mansuri, bizzat şahit olduğu Akkâ kuşatmasını şöyle anlatmaktadır: "*Sultan, Akkâ'ya saldırmaya başladı. Askerleri yer yüzünde bir katman gibi dizilmişti ve zaferi getirecek emirlerini bekleyen yiğitlerle dolmuştu. Gelenler arasında Hama hakimi ve o dönemde Dımaşk naibi olan Emir Hüsameddin Laçın, Safed naibi, fetih naipleri ve diğer emirlerle birlikte pek çok asker vardı. Sultan, kuşatma için gerekli olan mancınıklar, taşlar ve marangoz ustalarını Kerek'ten getirtmişti. Onlarla birlikte kendisine kurulan çadıra gitmek istediğimi ifade ettiğimde kabul etti. Hızla çadırına koşarak gidip eteğini öpme şerefine nail oldum. Sultan'ı, saltanat makamında bizzat görme fırsatı buldum. Akkâ halkı, büyük bir Arap ve Acem asker gücünün kuşatmasıyla karşılaşınca, önde gelen meliklerini göndererek yalvarmaya, ağlamaya ve sızlamaya başladılar. Akkâ'da el- Esbitâr, ed-Diviyye ve diğer Haçlı gruplarından oluşan kalabalık bir topluluk savunma hattı oluşturmuştu. Bu birlikler, bulundukları burçları tahkim ederek direnişe geçmişlerdi. Sayıca fazla olmaları, Haçlılara moral kazandırmış; kale kapılarını kapattıklarında ise kendilerine olan güvenleri daha da artmıştı. Bu gelişmelerin ardından Memlûkler, mancınıklarını doğrudan Akkâ surlarının karşısına yerleştirerek kuşatma düzenini tesis ettiler ve hem kaleyi hem de içerisindeki halkı kuşatmaya başladılar.*" Baybars el-Mansuri'nin Akkâ kuşatmasını anlatırken dile getirdiği bu ifadeler, kuşatmanın büyük bir askeri gücün katılımıyla gerçekleştirildiğini gözler önüne seriyordu. bkz: Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 117-118.

gönderildi. Gönderilen mektuplarda, sahil boyunca savunulabilecek son yerin Akkâ olduğu belirtilerek hem şehrin önemi vurgulandı hem de düşmesi hâlinde ortaya çıkacak ciddi sonuçlara dikkat çekildi. Bu çağrılara karşılık olarak, İsviçreli Otto von Grandson, İngiltere Kralı I. Edward ve Kıbrıs Kralı Henry'nin kardeşi Amaury'nin öncülüğünde sınırlı miktarda yardım gönderildi.¹⁷⁹ Yardımlar Akkâ'ya ulaştıktan sonra Haçlılar, Memlûk tehdidini bertaraf edebilmek ve şehrin stratejik konumunu korumak amacıyla kuzey bölgesinde, yarımada'yı şehirden ayıran bölgede çift hatlı surlar inşa etmeye başladılar. Bu surların iç ve dış hattında toplam on iki burç bulunuyordu; her burç, maddi yardımda bulunan Haçlı hacıların isimlerini taşıyordu. İngiltere Kralı Edward'ın desteğiyle inşa edilen İngiliz Burcu'nun hemen yanında, Blois Kontesi tarafından yaptırılan bir burç yükseliyordu. Lanetlenmiş Burç'un karşısında ise Kral II. Henry tarafından onarılan büyük bir burç yer alıyordu. Bu burcun tam karşısında ise Kral Hugue'un yaptırdığı başka bir burç bulunuyordu. Surların bu bölgesindeki savunma sorumluluğu, Kıbrıs Kralı Henry'nin kardeşi Amalrik'e verilmişti. Amalrik'in sağında, savunmayı pekiştirmek amacıyla İngiliz ve Fransız birliklerini yöneten Jean de Grally ile Otto von Grandson yer alıyordu. Arkalarında ise Pisa ve Ceneviz kuvvetleriyle Haçlıların Akkâ komünleri adına savaşan askerler bulunuyordu. Amalrik'in sol kanadında, Montmusart olarak bilinen kuzey surlarının savunmasını Hospitalier şövalyeleri üstlenmişti. Bu birliklerin hemen arkasında ise Templier şövalyeleri konuşlanmıştı. Alman Töton Tarikatı'na mensup şövalyeler ise, Lanetlenmiş Burç'un civarına konuşlanmış ve burada kraliyet birliklerine destek sağlamışlardı.¹⁸⁰ Tüm bu unsurlar, Akkâ'nın kuzey surlarında oldukça güçlü bir savunma hattı oluşturduklarını ve Haçlıların şehir için büyük bir hazırlık içinde olduklarını açıkça ortaya koyuyordu. Memlûk ordusu, ise Akkâ kuşatması sırasında Haçlılara karşı dikkatle planlanmış bir cephe düzeniyle konuşlanmıştı. Hama emiri el-Melikü'l-Muzaffer komutasındaki birlik deniz kıyısına yakın bir noktada mevzilenmiş ve burada Templier şövalyeleriyle karşı karşıya gelmişti. Dimaşk birlikleri ise Hospitalier şövalyelerinin savunduğu cepheye yönelmişti. Montmusart surlarının sonundan Akkâ Körfezi'ne kadar olan hattı Mısır birlikleri tutuyordu. Sultan Eşref Halil'in çadırı da deniz kenarındaki Legatlar Burcu'nun tam karşısında, Papalık elçilerinin bulunduğu bölgede kurulmuştu. Bu sırada Cenevizliler, Eşref Halil'in sunduğu eman teklifini kabul etmiş ve tarafsız kalmayı tercih etmişlerdi. Bu sebeple kuşatma sürecinde doğrudan bir müdahalede bulunmamışlardı. Haçlılar, Akkâ'nın direnişini desteklemek amacıyla Kıbrıs'tan yola çıkan sınırlı sayıdaki yardımları deniz yoluyla güvenli biçimde şehre

¹⁷⁹ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 125-126.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 57.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 350.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 145-146.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018.83.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 38.

¹⁸⁰ Baybars el-Mansûrî, *a.g. e.*, 2001, 294.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 57.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 350-351.

ulaştırmaya devam ediyorlardı. Bu durum, Akkâ açıklarında deniz kontrolünün Haçlıların elinde olduğunu ve onlara önemli bir tedarik avantajı sağladığını gösteriyordu. Ancak bu deniz üstünlüğü, Memlûkler açısından belirleyici bir tehdit oluşturmuyordu. Çünkü Memlûk kara ordusu, sahip olduğu hız, disiplin ve yıkıcı güçle kuşatmanın seyrini tayin eden asıl unsur konumundaydı.¹⁸¹

Akkâ kuşatması, Sultan Eşref Halil'in emriyle 7 Nisan 1291 (H.5 Rebiülâhir 690) Cumartesi günü başlamıştı. Kuşatmaya bizzat katılan muasır tarihçilerden Ebü'l Fidâ'nın gözlemlerine göre, kuşatmanın ilk günü şehir kapıları açık durumdaydı ve Haçlı birlikleri surların dışına çıkarak Memlûk ordusuyla doğrudan çatışmaya girmişlerdi. Memlûk ordusu, şehrin savunma sistemini zayıflatmak amacıyla Frenk ve Şeytanî gibi büyük mancınıklarla yoğun bir kuşatma ateşi başlatmış, fırınlanmış toprak ve taşlardan oluşan ağır mühimmatla Akkâ surlarını aralıksız şekilde hedef almıştır. Aynı zamanda, gökyüzünü adeta bir çarşaf gibi örten ok yağmuru, şehrin üzerine karanlık gibi çökmüştür. Bununla birlikte, patlayıcı silahların kullanılması, etkileri itibarıyla en cesur Haçlı askerlerini bile korkuya sevk etmiştir.¹⁸² Kuşatmanın ilk günlerinde, Akkâ kalesinden Memlûk ordugâhına doğru bir ok fırlatılmıştır.¹⁸³ Ucuna bir kâğıt parçası bağlanmış olan bu ok, süratle Sultan Eşref Halil'e ulaştırılmıştır. Sultan tarafından açılarak okunan bu mektup, Arapça olarak kaleme alınmış olup şu ifadeleri içermektedir:

“Bismillahirrahmanirrahim. Allah, Efendimiz Muhammed'e ve âline salât ve selam eylesin. Allah katında din İslâm'dır. Müslümanların hükümdarına: Ordunu bu gece baskından koru. Çünkü Akkâ halkı bu hususta anlaşmış ve sana saldırmayı planlamaktadır. Aynı zamanda emirlerine karşıda dikkat et. Zira aralarında sana karşı bir iş birliği olduğu söylenmektedir.”

Söz konusu mektup, Akkâ halkından olup İslâmiyet'i kabul etmiş, ancak bunu gizli tutan bir kişi tarafından gönderilmişti. Mektubun içeriğini okuyan Eşref Halil, vakit kaybetmeden Emir Baydara ile eş-Şücâî'yi huzuruna çağırarak mektubu onlara da okudu. Yapılan istişare sonucunda, alınacak tedbirlerin gizlilik içerisinde uygulanmasına karar verildi. Buna göre, Sultanın harem muhafızları ile nöbetçi subayları konuyla ilgili gerekli bilgileri gizlice iletilmesi ve her Memlûk emirinin kendi mevkiinde daha dikkatli şekilde nöbet tutması kararlaştırıldı. Aynı gece meydana gelen şiddetli fırtına, Haçlılar tarafından fırsata çevrilmiş ve çeşitli

¹⁸¹ Runciman, *a.g.e.*, 1987, 351.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 146.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 38-39.

¹⁸² Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 24.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 302.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 58.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 352.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 146-147.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 83-84.

¹⁸³ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 58.

yönlerden Memlûk birliklerine yönelik baskın düzenlenmiştir. Bu saldırılarda özellikle Tapınak ve Hospitalier Şövalyeleri etkin rol oynamış, sol kanatta yer alan Emir Bedreddin Bektâş el-Fahrî'nin mevzisi yoğun baskı altına girmiştir. Ancak Memlûk ordusunun teyakkuz hâlinde olması nedeniyle Haçlılar etkisiz hâle getirilmiş; çıkan çatışmalarda çok sayıda Haçlı öldürülmüş, bazıları ise esir alınmıştır.¹⁸⁴ Akkâ kuşatmasında hadiseleri yerinde gözlemleyen Ebü'l Fidâ, Hama askerlerinin sağ kanatta, kendi birliğinin ise deniz kıyısında konuşlandığını bildirmektedir. Bu bölgede, üzerleri manda derisi ve ahşapla kaplanmış düşman gemileri, Memlûk birliklerine karşı yoğun bir ok ve arbalet saldırısı başlatmış; bazı gemilerde ise mancınıkların bulunduğu ve bu silahlarla da saldırıya geçildiği aktarılmaktadır. Karadan sürdürülen kuşatmanın yanı sıra denizden gelen bu baskı, Memlûk ordusunu zor durumda bırakmıştır. Ancak gece boyunca etkili olan şiddetli rüzgârın, mancınıkla donatılmış bu gemilerden birini tamamen parçaladığını belirtmiştir. Bu gelişme, kuşatma sırasında doğa koşullarının askeri denge üzerindeki belirleyici rolünü gözler önüne sermektedir. Buna karşılık Memlûk lağımcıları, şehrin dış surlarındaki burçları yıkmak amacıyla yoğun bir faaliyet yürütmüş; Haçlılar ise bu yoğun saldırılara karşılık olarak ok atışları ve yakın muharebelerle savunmalarını sürdürmüşlerdir.¹⁸⁵ Memlûkler ile Haçlılar arasında süregelen yoğun çatışmalar sırasında, 15 Nisan 1291 (H. 13 Rebû'l-âhir 690) gecesini, Haçlı kuvvetleri, Templier Şövalyeleri'nden Otto von Grandson'un komutasında Hama birliklerine yönelik ani bir saldırısı gerçekleştirmiştir.¹⁸⁶ Ebü'l Fidâ'nın aktardığına göre, Haçlılar kalelerinden çıkarak Memlûk birliklerine baskın düzenlemiş, ilk aşamada öncü kuvvetleri dağıtarak çadırlara kadar ilerlemişlerdir. Ancak karanlıkta çadır iplerine takılan bazı Haçlı askerlerinin gürültü çıkarması üzerine baskın fark edilmiş ve bu durum saldırının etkisini azaltmıştır. Sabah olduğunda, Hama emiri el-Melikü'l Muzaffer, öldürülen Haçlıların başlarını atlarının boynuna asarak Sultan Eşref Halil'e götürmüş ve bu olay, Memlûk ordusu için büyük bir moral kaynağı olmuş ve aynı zamanda Akkâ kuşatmasındaki baskıyı daha da artırmıştır.¹⁸⁷

Akkâ kuşatması sürerken, 4 Mayıs 1291 (H. 3 Cemaziyelevvel 690) tarihinde Kıbrıs Kralı Henry, 100 atlı ve 2000 yayadan oluşan bir kuvvetle, 40 gemilik bir filo eşliğinde ve Lefkoşa piskoposlarını da yanına alarak Akkâ'ya ulaşmıştır. Kral Henry'nin gelişi, kuşatma altındaki

¹⁸⁴ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 59-60.

¹⁸⁵ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 24-25.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 302.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2019, 409- 410.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 352.

¹⁸⁶ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 126.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 118., Aktan, *a.g.m.* 1999, 436., Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 148.

¹⁸⁷ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 25.; Baskın sırasında yaşanan bir olayda, Haçlı şövalyesi, bir emir için kazılmış olan tuvalet çukuruna düşüp orada öldürülmüştür. bkz: Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 84.

şehri desteklemeyi ve Haçlıların savunmalarını güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Bu gelişme, Akkâ halkı arasında büyük bir coşku yaratmış ve kuşatmanın zaferle sonuçlanacağına dair umutları yeniden canlandırmıştır. Halk, Kral'ı bir kurtarıcı olarak kabul ederek yönetimi ona devretmiş, bu durum Haçlılar için moral kaynağı olmuş ve şehrin savunmasında daha güçlü bir direnç göstermelerine olanak sağlamıştır.¹⁸⁸ Akkâ halkının Kral Henry'yi onurlandırıcı şekilde karşılamasının ardından, Kral, Memlûk Sultanı Eşref Halil'e Guillaume de Cafran ve Guillaume de Villiers adında iki Templier şövalyesini elçi olarak göndermişti. Elçilerin görevi, Memlûklerin anlaşmayı neden bozduğunu sorgulamak ve her bir Müslümana karşı adil davranılacağına dair güvence vermektir. Ancak elçiler, konuşmalarına başlamadan önce, Sultan Eşref Halil onlara şehrin anahtarının yanlarında olup olmadığını sordu. Ardından, Kıbrıs Kralı Henry'nin genç yaşına ve hastalığına rağmen savaşa katılma cesaretini takdir etti. Şehrin teslim edilmesi durumunda halk için güvenlik garantisi vereceğini belirtti. Elçiler ise kapitülasyon teklifinde bulunmaları durumunda ihanetle suçlanacaklarını ifade ettiler. Tam o sırada surları dövmek için kurulan bir mancınık, hemen yanlarına büyük bir taş fırlattı. Sultan Eşref Halil, elçilerin sözleri karşısında öfkeyle kılıcını çekmeye niyetlendi, ancak Emir Alamuddin eş-Şücâî hemen müdahale ederek, ona kılıcını domuz kanıyla kirletmemesi gerektiğini nazikçe hatırlattı. Bu müdahale, Sultan'ı sakinleştirerek, elçilere karşı duyduğu öfkeyi yatıştırdı. Elçiler, Sultan'ın güçlü duruşu karşısında korku içinde geri çekilmek zorunda kaldılar.¹⁸⁹ Kral Henry, elçilerinin kaçıp geri dönmesinin ardından, Sultan Eşref Halil'in kararlı tutumunu ve Memlûk ordusunun gücünü göz önünde bulundurarak Akkâ'nın savunulmasının imkânsız olduğunu fark etti. Üç gün süren Akkâ ziyaretinin ardından, şehrin daha fazla direniş gösteremeyeceğini anlayarak, şehri terk etmeye karar verdi.¹⁹⁰ Kral Henry'nin Akkâ'yı terk etmesinin ardından, 8 Mayıs 1291 (H.7 Cemaziyelevvel 690) tarihinde Memlûkler, Kral Hugue burcunu yıktılar ve ardından İngiliz ve Kontes Bologn burçlarını da yok ettiler. Aziz Antuan Kapısı ve Aziz Nikola Burcu'nun yanındaki surlar da tahrip oldu. Burçların birer birer yıkılmasıyla, 15 Mayıs (H.14

¹⁸⁸ Baybars el-Mansûrî, *a.g. e.*, 2001, 295.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.

¹⁸⁹ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 352-353.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 435.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 39-40.; Elçilerin sultanın huzuruna kabulü üzerine, Eşref Halil emirlerini topladı ve onlarla istişarede bulundu. Yapılan görüşmede emirlerin tamamı, şu ortak kanaati dile getirdiler: *"Bu kale, düşmanın elinde kalan en sağlam sahil kalelerinden biridir. Bölgede artık yalnızca bu kaleyi ellerinde tutmaktadırlar. Merhum Sultan Kalavun babanız da bu kaleyi fethetmeyi arzu etmişti. Hükümdarlığınızın ilk günlerinde siz de onların bu niyetini gerçekleştirme azmiyle harekete geçtiniz. Kuşatma boyunca çok sayıda Müslüman yaralanmış, bir kısmı da şehit olmuştur. Bu aşamada sulh ile bir kazanç elde etmek mümkün değildir; zira fetih tamamlanmak üzeredir"*. Emirlerin bu görüşlerini dile getirdiği sırada, halktan, gençlerden ve deve kervanı görevlilerinden oluşan kalabalık bir topluluk yüksek sesle, *"Ey sultanımız! Şehidin hakkı için bu mel'unlarla barış yapma yalım!"* diyerek feryat etti. Bunun üzerine Sultan Eşref Halil, elçilere hitaben şu cevabı verdi: *"Bizim nezdimizde sizinle bir barış söz konusu değildir. Ancak kaleyi güvenli bir şekilde teslim ederseniz, o zaman bir barıştan söz edilebilir"*. Elçiler bu yanıtla geri gönderildiler. bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 61.

¹⁹⁰ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.

Cemaziyelevvel) günü Memlûkler, şehrin harabe halindeki iç bölgelerine doğru ilerleyerek Akkâ'lı savunmacıları geri çekilmeye zorladılar. Bu gelişmeler, Haçlılar arasında büyük bir moral bozukluğu ve derin bir umutsuzluk yaratmıştır.¹⁹¹ Yine de Haçlılar gece baskınları düzenleyerek Memlûk birliklerine karşı direnç göstermeyi sürdürmüşlerdir. Bu baskınlar, Haçlılar için küçük zaferler elde etmelerine ve moral kazanmalarına yardımcı olsa da kuşatmanın genel seyrini değiştirecek bir etki yaratmamıştır.

Akkâ'daki Haçlı savunmasının büyük ölçüde zayıfladığı bu kritik aşamada, Sultan Eşref Halil, 18 Mayıs 1291 (H. 17 Cemaziyelevvel 690) günü şafak vaktinde Memlûk ordusuyla birlikte şehre yönelik kapsamlı bir taarruz başlatmıştır. Taarruz sırasında, düşman saflarına korku salmak ve ordusunun moralini yükseltmek amacıyla, 300 devenin sırtına yerleştirilen küçük davullara (köslere)¹⁹² aynı anda vurulmasını emretmiştir. Savaş meydanında yankılanan ritmik davul sesleri, Memlûk askerlerinin kararlılığını pekiştirirken mücadele azimlerini de artırdı. Ardından Eşref Halil atına binerek taarruz emrini verdi ve Memlûk ordusu Akkâ surlarına doğru ilerlemeye başladı.¹⁹³ Köşlerin uğultusu, boruların tiz sesleri ve at kişnemeleri savaş alanını doldururken, Nübeliler, Mısırlılar, Suriyeliler, Türkler ve Bedeviler tekbirlerle taarruza katıldı. Bu sahne, Memlûk ordusunun moralini zirveye taşıırken Haçlı savunması üzerinde sarsıcı bir etki bıraktı.¹⁹⁴ Savaş meydanı, ok yağmurları ve mancınıklardan atılan taşların dehşetiyle sarsılırken, Memlûk ordusu disiplinli bir şekilde ilerliyordu. Bitişik düzende surlara yönelen askerlerin kararlılığı karşısında Haçlılar geri çekilmeye başladı. Dış surlar, yoğun saldırılar sonucu onarılamaz hâle gelmişti. Haçlılar, çaresizlik içinde iç surlara sığınarak direnişi sürdürmeye çalışsalar da Memlûk ordusunun aralıksız hücumları karşısında bu dirençleri kısa sürede kırıldı.¹⁹⁵ Seçilmiş birliklerin art arda gerçekleştirdiği taarruzlar, Memlûklerin şehre hâkimiyetini sağladı. Açılan gediklerden içeri giren askerler, Akkâ burçlarına zaferin sembolü olan Memlûk sancağını dikti. Şehrin düşmesinin ardından, deniz yoluyla kaçmaya çalışan Haçlılar Memlûk birlikleri tarafından takip edildi; büyük bir kısmı etkisiz hâle getirilirken yalnızca az sayıda kişi kaçmayı başarabildi. Teslim olan yaklaşık on bin

¹⁹¹ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 70.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 353-354.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 40.

¹⁹² Davul ve kös, savaşta orduyu cesaretlendiren ve düşmanı korkutan vurmalı çalgılardır. Dede Korkut hikâyelerindeki “gümbür gümbür” ve “güpür güpür” ifadeleri bu etkiyi yansıtır.bkz: Bozkurt, N.(1994).“Davul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.9, 53-55.; Sanal, H.(2002).“Kös”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.26, 270-272.

¹⁹³ Zehebî, *a.g.e.*, 1974, 190.; Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 126.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 118.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 61.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 353.

¹⁹⁴ Runciman, *a.g.e.*, 1987, 353.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 148.

¹⁹⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 126.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 70.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 354-355.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 436-437.; Madden, *a.g.e.*, 2013, 175.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 41.

kişi, Memlûk emirleri arasında paylaştırıldı. Akkâ'da ele geçirilen erzak, silah ve diğer ganimetler ordu tarafından toplandı; şehirde bulunan kadınlar ve çocuklar ise esir alındı.¹⁹⁶

Akkâ kuşatmasının en çetin safhalarından biri, Hospitalier şövalyeleri ile Ermeni savunmacıların iç kalenin dört burcuna çekilerek direnişe geçmeleriyle başladı. Sultan Eşref Halil, iç kalenin dört burcuna çekilen Haçlılara teslim olmaları yönünde çağrıda bulundu. Ancak, savunmayı üstlenenler bu çağrıyı reddederek son ana kadar savaşıacaklarını ilan ettiler. Kuşatmanın bu kritik evresinde, özellikle Lanetlenmiş Burç çevresinde çatışmalar yoğunlaştı. Templier ve Hospitalier şövalyeleri savunmayı desteklemek amacıyla doğrudan çatışmalara katıldılar.¹⁹⁷ Ancak tüm gayretlerine rağmen burç Memlûk kuvvetleri tarafından ele geçirildi. Haçlılar, son bir karşı taarruzla durumu lehlerine çevirmeye çalışsalar da Memlûk ordusunun üstün kuvveti karşısında bu girişim başarısızlıkla sonuçlandı ve Haçlılar geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu çatışmalar sırasında, Templier tarikatının ve Kilise'nin önde gelen isimlerinden William of Beaujeu (Villiam Ouf Bocu) hayatını kaybetti. Aynı anda, Hospitalier tarikatı liderlerinden John of Villiers (John Ouf Filber) ağır yaralandı. Adamları tarafından limana götürülen Villiers, tüm itirazlarına rağmen bir gemiye bindirilerek güvenli bir yere kaçırıldı.¹⁹⁸ Haçlı süvarileri de büyük bir yenilgiye uğrayarak geri çekilmek zorunda kaldılar. Lanetlenmiş Burç'un düşmesi, Memlûk ordusunun zaferini pekiştirdi ve bu zafer, onları kararlılıkla şehrin iç surlarına doğru ilerlemeye teşvik etti.¹⁹⁹ Haçlıların Lanetlenmiş Burç'u yeniden ele geçirmek için düzenlediği saldırılardan birinde, Mösyö de Clermont büyük çaba gösterdi ancak bu çaba, burcun düşmesini engelleyemedi. Müslümanlar, surlara yönelik yoğun saldırılarla Aziz Nikola Kapısı'nı ele geçirerek şehirde üstünlük sağlamaya başladılar. Akkâ'nın dar sokakları ve geniş caddeleri, kılıç dövüşleriyle dolup taşı. Umutsuzluğa kapılan kadınlar ve güçsüzler, taşıyamayacakları değerli eşyalarını Haçlı tüccarlarına satarak gemilerle şehri terk etmeye çalıştılar. Lanetlenmiş Burç'un düşmesiyle, Akkâ'nın çöküşü artık geri dönülemez bir noktaya ulaşmıştı. Kuşatmanın ilerleyen saatlerinde, İslam sancakları Akkâ surlarında gururla dalgalanmaya başladı. Haçlılar, kılıç darbeleri, ateşli oklar ve mancınık taşlarının amansız saldırıları altında ağır kayıplar verdi.²⁰⁰ 18 Mayıs akşamı itibariyle, Akkâ şehri neredeyse tamamen Eşref Halil'in eline geçmişti. Şehrin kuzeydoğu ucundaki sağlam yapısıyla bilinen Templier tarikatının binası dışında, tüm surlar ve sokaklar Memlûk askerlerinin kontrolündeydi. Fetihten sonraki cumartesi günü, Memlûk askerleri, bu burçta direnen Şövalyeler ve Ermenileri

¹⁹⁶ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 148-149.

¹⁹⁷ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 353-354.

¹⁹⁸ Runciman, *a.g.e.*, 1987, 354.

¹⁹⁹ Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 149.

²⁰⁰ Runciman, *a.g.e.*, 1987, 354-355.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 41-42.

muhasara altına aldılar. Templier şövalyelerinin komutanı Pierre de Sevrey, Memlûklerin baskısına daha fazla direnemeyerek halkının Kıbrıs'a gitmesine izin verilmesi karşılığında kaleyi teslim edeceğini bildirdi. Sultan, Haçlılara eman vererek güvenliklerini sağladı ve Pierre de Sevrey ile birlikte gönderilen 100 kişilik bir askeri birliğe kale kapılarını açmaları talimatını verdi. Birlik, Sultan'ın sancağını burca astıktan sonra, kalenin kapılarını açarak teslim oldular.²⁰¹ Ancak bu gelişmeler sırasında, bazı Memlûk askerlerinin Haçlıların mallarına ve ailelerine yönelik saldırıları sonucu, iki Hristiyan, Müslümanlar tarafından öldürüldü. Haçlılar, buna karşılık olarak beş Memlûk askerini yakalayıp kaleden aşağı attılar; yalnızca biri hayatta kaldı.²⁰² Bu durum, Sultan Eşref Halil'in öfkesini daha da pekiştirdi. Yaşanan bu gelişmeler, Haçlıların direnişlerini yeniden başlatmalarına ve çatışmaların şiddetinin artmasına yol açtı. Gece olduğunda, Pierre de Sevrey, tarikatın kumandanı Tibaut Gaudin ve birkaç savaşçı, Templierlere ait değerli malları Sayda Kalesi'ne göndererek, Müslümanların eline geçmesini engellemişlerdi. Ertesi sabah, Eşref Halil, kalenin savunma yapılarının sağlamlığını ve askerlerin kararlılığını göz önünde bulundurarak eman teklifini tekrarlamıştır. Pierre ve birkaç refakatçisi, teslim olma konusunda müzakerelerde bulunmak üzere kaleden dışarı çıkmış, ancak Sultan Eşref Halil'in çadırına ulaştıklarında derhal yakalanıp idam edilmiştir. Aynı gün, Hospitalier Şövalyeleri'ne ait burçta bulunan Ermeniler, Zeyneddin Ketboğa'nın aracılığıyla güvenlik garantisi alarak teslim olmuşlardır. Templier Şövalyeleri ve içeride kalan halk ise 20 Mayıs 1291 (H.19 Cemaziyelevvel 690) tarihine kadar direnişlerini sürdürmüşlerdir.²⁰³ 28 Mayıs 1291 (H.27 Cemaziyelevvel 690) tarihinde, iç kale ve burçlardaki çatışmalar, surların deniz tarafındaki çökmelerle yeni bir dönemece girmiş ve bu çökmeler, Haçlıların savunmasını zayıflatırken, Memlûk ordusunun ilerlemesi için önemli bir geçit oluşturmuştur. Sultan Eşref Halil, bizzat komuta ettiği yaklaşık 2.000 kişilik bir kuvvetle açılan gedikten geçerek iç kaleye doğru ilerlemiştir. Nihayetinde, 29 Mayıs 1291 (H. 28 Cemâziyelevvel 690) tarihinde direnişin son noktası da Memlûk ordusunun denetimine girmiştir. Haçlıların Akkâ'daki son savunma hattı olan Templier Kalesi, bir hafta boyunca direniş göstermeyi sürdürmüşse de Memlûk ordusunun yoğun taarruzu ve kuşatma baskısı karşısında daha fazla mukavemet edememiştir. Bu gelişmeyle birlikte Akkâ'nın fethi tamamlanmış, Haçlıların Doğu'daki son büyük kalesi de Memlûklerin eline geçmiştir.²⁰⁴ Muasır tarihçi Ebu'l-Fida, Akkâ'nın fethini şu şekilde anlatmaktadır:

²⁰¹ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 355.; Demirkent, *a.g.m.*, 1996, 542.

²⁰² İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 7.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 70-71.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 436-437., Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 149-150.

²⁰³ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 7.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 355-356.

²⁰⁴ Runciman, *a.g.e.*, 1987, 355-356.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 150.

“Bu fetihlerle birlikte, tüm Filistin artık Müslümanların elindeydi. Bunu ummak ya da arzulamak kimse tarafından cesaret edilemezdi. Böylece, tüm Suriye ve sahil bölgeleri, bir zamanlar Mısır’ı fethetmeye ve Şam ile diğer şehirleri boyunduruk altına almaya yaklaşmış olan Franklardan arındırıldı. Allah’a hamd olsun!”²⁰⁵

Akkâ, 44 gün süren zorlu kuşatmanın ardından 18 Mayıs 1291 (H.28 Cemaziyelevvel 690) tarihinde fethedilmiş ve Memlûk Sultanı Eşref Halil’in saltanatındaki en önemli zaferlerden birini oluşturmuştur. Uzun süre ele geçirilemeyen Akkâ’nın fethedilmesi, Eşref Halil’in askeri yeteneklerini pekiştirdiği gibi, aynı zamanda Memlûklerin bölgedeki etkisini güçlendiren belirleyici bir adım olmuştur. Şehrin uzun süre Müslümanların elinde kalması, bu zaferin önemini daha da artırmıştır.²⁰⁶ Akkâ’da Haçlılara karşı kesin bir zafer kazanan Eşref Halil, bu askerî başarıyla yalnızca siyasi otoritesini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda önemli ölçüde ekonomik kazanç da elde etmiştir. Kaynaklarda yer alan rivayetlere göre, savaş ganimetlerinin dağıtımı iki gün boyunca sürmüş, esirlerin sayıca fazlalığı sebebiyle köle ve cariyeye fiyatlarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Küçük yaştaki cariyelerin 12 dirheme, yetişkinlerin ise 5 dirheme kadar düşük bedellerle satıldığı belirtilmektedir. Akkâ’nın fethi, yalnızca Memlûkler açısından askerî bir zafer değil; aynı zamanda İslam dünyası nezdinde Haçlı işgaline karşı kazanılmış tarihî bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Fethin ardından yaşanan gelişmeler, kuşatmanın yoğunluğunu ve sonuçlarının çok yönlü etkilerini açıkça gözler önüne sermektedir.²⁰⁷ Nitekim Sultan Eşref Halil, fethedilen şehirde Haçlıların yeniden bir askerî üs oluşturmasını engellemek amacıyla, surların ve burçların yıktırılmasını, şehirdeki yapıların ise yakılarak tahrip edilmesini emretmiştir.²⁰⁸ Bu yıkım ve düzenleme faaliyetlerinin

²⁰⁵ Ebü'l-Fidâ, a.g.e., 1972, 25.

²⁰⁶ Baybars el-Mansûrî, a.g.e., 2016, 118.; Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 311.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 224.; Şâfi b. Ali, a.g.e., 1998, 178.; Buhl, a.g.m., 1978, 250.; Demirkent, a.g.m., 1996, 542.; Kılıç, a.g.m., 2010, 151.; Akgün, a.g.t., 2020, 44.

²⁰⁷ Aynî III, a.g.e., 2010, 62.; Runciman, a.g.e., 1987, 354-355.; Kılıç, a.g.m., 2010, 149.; Baybars el-Mansûrî, Akka Kuşatmasını şu sözlerle aktarmaktadır: “Frenkler, şehri tahkim ederek gece gündüz savaştılar. Emirlerimizden Alaeddin Keşdoğdu eş-Şemsi, Bedreddin Bilik el-Mesûdi ve Şerefeddin Kıran es-Sikezi şehit düştü. Oklar yağarken, mancınıkların etkili olduğu bir burcu fark ettim. Burç ile sur arasındaki mesafeyi geçmek için keçelerden bir siper yaptım. Gece boyunca çalışarak siperi güçlendirdim. Frenkler saldırıya da keçeler darbeleri emdi ve güvenli bir geçiş sağladık. Hendeği saman çuvalları, toprak ve ahşapla doldurarak ilerledik. Bu haber Sultana ulaştığında büyük sevinç duydu. Sabah, 300 deve yükü kös, davul ve zillerle Müslüman ordusu genel hücumla geçti. 17 Haziran 1291 (H.17 Cemaziyelahir 690) Cuma günü şehir tamamen ele geçirildi. Kadınlar ve çocuklar esir alındı, Frenkler büyük bir yenilgiye uğradı. Templier ve Hospitalier burçları direnmeye çalıştıysa da yaklaşık on gün sonra teslim oldular. Sultan, esirleri emirler arasında paylaştırdı; çoğu öldürüldü, kalanlar kalelere gönderildi. Bu fetih, tarihe büyük bir zafer olarak geçti. Daha önce, Selahaddin Eyyubi 1187’de şehri fethetmiş, ancak Frenkler 1191’de geri almışlardı”. bkz: Baybars el-Mansûrî, a.g.e., 2016, 118.; Şeşen, a.g.e., 2018, 84-85.

²⁰⁸ Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 311.; Fazlullah el-Ömerî, a.g.e., 1971, 307.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 224.; Şeşen, a.g.e., 2018, 86.

icrası için Emir Alemuddîn ed-Devâdâr ile Emir eş-Şücâî görevlendirilmiştir. Fethin ardından şehirdeki surlar, kiliseler ve diğer önemli yapılar tahrip edilmiş; esir alınanların büyük bir kısmı ise İslam topraklarında çeşitli kalelere sevk edilmiştir.²⁰⁹

Akkâ'nın fethinden sonra Sultan Eşref Halil, şehrin idaresiyle ilgili düzenlemelere girişmiş, bu kapsamda Alaeddin Aydoğdu es-Sâlihî'yi Akkâ naibi olarak görevlendirmiştir. Ardından beraberindeki birliklerle birlikte Şam'a doğru yola çıkan Sultan, buraya ulaştığında halk tarafından büyük bir coşku ve sevinçle karşılanmıştır.²¹⁰ Şehirdeki ana cadde ve sokaklar bayraklar ve kumaşlarla süslenmiş, Sultan'ın alayı görkemli bir törenle karşılanmıştır. Ordu düzeni içinde ilerleyen Sultan'ın arkasından, prangaya vurulmuş Haçlı esirleri ile ters çevrilmiş Haçlı sancakları taşınmaktaydı.²¹¹ Şam'da kısa süre kalan Eşref Halil, burada bazı idarî ve askerî atamalarda bulunmuştur. Emir Alamuddîn Sencer eş-Şücâî, Şam saltanat naibi olarak görevlendirilmiş; kendisine bu görevle birlikte geniş yetkiler tanınmış, iktası ve maaşı artırılmış, ayrıca mutfak harcamaları için günlük 300 dirhem tahsis edilmiştir. Öte yandan Emir Cemaleddin Akkuş el-Eşrefî, Kerek naipliğine atanmıştır. Sultan, Şam'da geçirdiği sürenin ardından 18 Temmuz 1291 (H. 19 Receb 690) tarihinde Mısır'a doğru hareket etmiş ve zorlu bir yolculuğun ardından 7 Ağustos 1291 (H. 9 Şâban 690) günü Kahire'ye ulaşmıştır.²¹² Şehre Babü'n-Nasr'dan giriş yapan Eşref Halil, Bâbü Züveyle'den çıkarak Kal'atü'l-Cebel'e yönelmiştir. Akkâ zaferinin ardından Kahire'de büyük bir bayram havası hâkim olmuş; şehir halkı Sultan'ın dönüşünü kutlamak üzere sokaklara dökülmüş, kentin dört bir yanı ihtişamlı bir şekilde donatılmıştır. Tarihî kaynaklara göre bu derece görkemli bir karşılama, şehirde daha önce görülmemiştir. Sultan'ın geçit sırasında önünde çevgân²¹³ oyunu sergilenmiş; bindiği atın nalları altına ipek kumaş parçaları serilmiştir.²¹⁴ Kalabalık bir halk kitlesi Sultan'ı karşılamış, yolların her iki yanı halkla dolmuştur. Sultan, el-Mansûriyye Medresesi'ne ulaştığında atından inmiş, burada babası Kalavun'un kabrini ziyaret etmiştir. Medrese avlusunda kadılar, fakihler,

²⁰⁹ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 224.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 70-71.; Surların ve burçların yıkımı sırasında, yıkılmış bir kilisenin içinde ilginç bir yapı keşfedildi. Bu yapıda, akik taşına benzeyen mermer den yapılmış mezar sandukaları ve kurşun bir tabla üzerine yazılmış bir kitabe yer almaktaydı. Kitabe, Rumca yazılmış olup, metnin eş-Şücâî'nin eline ulaşmasıyla birlikte, Rumca bilen bir tercüman tarafından okunmuştur. Metinde, 222 yılına ait bir yazı bulunmakta olup, yazıda Müslümanların bir gün küfrü yeryüzünden silecekleri, dinlerinin kıyamete kadar en üstün din olarak kalacağı ve farklı coğrafyalara, hatta Frenk diyarlarına hâkim olacakları ifade edilmektedir. Bu mezar, üzerindeki kitabe ve diğer buluntular, Dimaşk ve Mısır'a nakledilmiştir. bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 62.

²¹⁰ Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 311.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 224.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 86.

²¹¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 133.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 65.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 225.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 71-72.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 151.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 86.

²¹² Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 133.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 311-312.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 66.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 225.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 71-72.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 438.

²¹³ Çevgân: Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan, bugünkü poloya benzeyen atlı top oyunudur. bkz: Halıcı, F.(1993). "Çevgân", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.8, 294-295.

²¹⁴ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 68.

kurrâlar (Kur'an okuyucuları), müezzinler ve diğer din görevlileri hazır bulunmuş; Kur'ân-ı Kerîm tilavet edilmiş ve Sultan'a dua edilmiştir. Sultan, hem kendi hem de babası için dualar edilmesini talep etmiştir.²¹⁵ Ziyaretin ardından Sultan, Züveyle Kapısı'ndan geçerek Kal'atü'l-Cebel'e yönelmiş; tüm emirler ve Hâss ordusu mensupları kendisine eşlik etmiştir.²¹⁶ Akkâ kuşatmasında şehit düşen Memlûk emirleri arasında Nakîbu'l-Asker İzzeddin Aybek el-İzzî, Emir Alemuddîn Kuştoğdu, Seyfeddin Akkuş, Bedreddin Bilik el-Mes'ûdî, Şerefeddin Kıran es-Sekizî ile ismi kaynaklarda zikredilmeyen dört emir yer almaktadır. Bunların yanı sıra çok sayıda asker de bu mücadelede şehit düşmüştür.²¹⁷

Akdeniz'in hâkimi olarak bilinen Haçlılar, 11 Temmuz 1191'de Akkâ'daki Eyyûbi yönetimindeki Müslüman güçlerin, Selahaddin Eyyûbî'nin izni olmadan şehri teslim etmeleriyle Akkâ'yı ele geçirmişlerdi. Ardından, 20 Ağustos 1191'de Haçlıların komutanı Richard, 2.700 Müslüman esirini, kadınlar ve çocuklarla birlikte soğukkanlı bir şekilde katletmişti. Aradan geçen 100 yılın ardından, Haçlılar, 1291'de Akkâ şehrini Memlûk Sultanı Eşref Halil'e teslim etmek zorunda kalmış ve böylece şehir, "*Sultaneyn*" (İki Sultan) unvanıyla anılmaya başlanmıştır. Selahaddin Eyyûbi döneminde Akkâ'daki Müslümanların uğradığı zulme karşılık, Memlûklerin şehri fethetmesiyle Haçlılar da aynı akıbeta uğrayarak Akkâ'dan sürülmüşlerdir.²¹⁸ Sultan Eşref Halil'in Akkâ zaferi, Haçlılara karşı yürütülen mücadelenin en

²¹⁵ Bu sırada tanınmış vaizlerden Nacmüddîn Muhammed b. Mehâhil, bilinen lakabıyla İbnü'l-Munberî, gazâ ve cihâd temalı bir kaside okumak üzere minbere çıkmıştır. Ancak vaazına başlamak üzereyken aniden dili tutulmuş, söylemek istediklerini ifade edememiştir. Konuşmasına şu mısrayla giriş yapmış tır: "*Ziyaret et anne-babayı, dur kabirlerinin başında, zira yakında senin de onlara katılacağını sanır gibiyim...*" Bu anlam yüklü mısra, Sultan Eşref Halil'in dikkatinden kaçmamış ve ifadenin manasını derhâl kavrayarak mısranın tamamı okunmadan yerinden kalkmıştır. Sultanın bu hareketi, ortamda bulunan diğer kişileri de etkilemiş; onlar da sultanın ardından ayağa kalkmışlardır. Öfkesini açıkça belli eden Eşref Halil, yanında bulunan Emir Baydara'ya dönerek, "*Bu adamın söyleyeceği başka söz kalmadı mı?*" diyerek sert bir tepki göstermiştir. Baydara ise sultanın öfkesini yatıştırmak amacıyla, "*Efendim, bu adamın vaazda eşi benzeri yoktur; lakin bu sefer Allah ona başarı nasip etmedi,*" şeklinde açıklamada bulunmuştur. bkz: Aynî III, a.g.e., 2010, 69.

²¹⁶ Sultan, kaleye doğru giderken Beynel-Kasreyn bölgesinde, o sırada zindanda bulunan Beyserî'nin evinin önünde, Memlûk Mağlatay ve Beyserî'nin altı oğlu ile karşılaştı. Gençler, Sultan yaklaşınca yere kapanarak toprağı öptüler. Sultan, "*Bunlar kimdir?*" diye sorduğunda, Emirler, "*Bunlar sizin köleleriniz, Beyserî'nin oğullarıdır;*" cevabını verdi. Sultan kaleye çıkınca, Beyserî'nin salıverilmesi için emir verdi ve ona bir hil'at gönderildi. Ancak Beyserî, elbiseyi kabul etmeyip zincirli olarak Sultan'ın huzuruna çıktı. Sultan, zincirini kendi eliyle çözüp, Beyserî'yi büyük bir hürmetle karşıladı, iktâlarını geri verdi ve Beni Husayb bölgesini ona bağışladı. bkz: Aynî III, a.g.e., 2010, 70-71.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 227.

²¹⁷ Baybars el-Mansûrî, a.g.e., 2016, 118.; Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 311.; Aynî III, a.g.e., 2010, 64.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 224.

²¹⁸ İbn Haldûn, a.g.e., 1621, 404.; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 48-51.; Aynî III, a.g.e., 2010, 65.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 224.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 8.; Demirkent, a.g.m., 1996, 537.; Aktan, a.g.m., 1999, 437, Akgün, a.g.t., 2020, 43-44. 18 Mayıs 1291 (H. 17 Cemaziyelevvel 690) tarihinde gerçekleşen Akkâ'nın fethiyle ilgili bazı tarihçiler, olayın zamanlaması üzerine tevafuklara dikkat çekmişlerdir. Ancak, Akkâ'nın Haçlılar tarafından işgali ile tekrar geri alınışı arasındaki zaman farkı çoğu kez yanlış aktarılmış; tarihsel gerçeklikten sapılarak sembolik anlatımlara yer verilmiştir. Örneğin, bazı müellifler, Akkâ'nın 1291'de geri alınmasının, 1191'deki Haçlı işgaliyle aynı güne denk geldiğini iddia etmiştir. Oysa şehir, 12 Temmuz 1191 (H. 17 Cemaziyelahir 587) Cuma günü Haçlılar tarafından işgal edilmiş, yaklaşık bir asır sonra ise 18 Mayıs 1291 (H. 17 Cemaziyelevvel 690) Cuma günü, Memlûk Sultanı Eşref Halil tarafından 44 günlük kuşatmanın ardından geri alınmıştır. Böylece iki olay

kritik safhalarından biri olarak değerlendirilmiştir. Her ne kadar bu fetih, askerî ve dinî yönden büyük bir kazanım teşkil etse de sonrasında Memlûklerin Doğu Akdeniz ticaret yolları üzerindeki kontrolü zayıflamış ve bölgedeki ticarî faaliyetler zarar görmüştür. Aynı yıl içerisinde, Sultan Eşref Halil, Şam bölgesinden Haçlıları çıkararak, Venediklilerin sahip olduğu ticari imtiyazları da ortadan kaldırmıştır. Akkâ'nın düşmesinin ardından Venedikliler, Gazze'de ticari varlıklarını sürdürmeye çalışmış; ancak Sultan, bu girişime karşı çıkarak Venedik temsilcilerini tutuklatmış, Kahire'ye sevk ettirmiş ve hapsedirmiştir. Venedikliler, Akkâ limanında bulunan tüm mallarını fidye olarak sunmuş, karşılığında hayatlarının bağışlanmasını talep etmişlerdir.²¹⁹ Akkâ'nın kaybı üzerine Papa IV. Nikola, Sultan Eşref Halil'e bir mektup göndererek Memlûk topraklarındaki Hristiyan tüccarların kiliselerde ibadet etmelerine izin verilmesini ve daha önce tanınan ticari imtiyazların yeniden yürürlüğe konulmasını talep etmiştir. Ancak Sultan bu talepleri cevapsız bırakmıştır. Bunun üzerine Papa, Venediklilerin Şam ve Mısır'a ticaret için seyahat etmelerini yasaklamıştır. Bu durum, Venedik ticaretini olumsuz etkilemiş; bu kayıpları telafi etmek amacıyla Venedikliler, 1292-1293 yıllarında Tenkula adlı bir elçiyi İskenderiye'ye göndermiştir. O dönemin müelliflerinin aktardığına göre, Sultan Eşref Halil bu elçiyi kabul etmiş ve yanında getirdiği yaklaşık 70.000 dirhem değerindeki hediyeleri almıştır. Bu hediyeler, Venediklilerin kaybettikleri ticari ayrıcalıkları yeniden kazanma arzusunu yansıtmaktadır. Sultan, elçinin ziyaretinin ardından Kahire'de hapsedilmiş olan Venedikli, Cenevizli ve Bizanslı tüccarları serbest bırakmış, bu tüccarların Mısır ve Şam'da ticaret yapmalarına yeniden izin vermiştir. Sultan Eşref Halil'in bu siyaseti neticesinde, Venedikliler kendisine "*Emin Sultan*" unvanını vermiştir. Bu gelişmeler, Eşref Halil'in yalnızca askerî başarılarla değil, aynı zamanda dış ticaret politikalarıyla da Memlûk Devleti'nin ekonomik yapısına önemli katkılarda bulunduğunu göstermektedir.²²⁰

arasında tam 100 yıl bir ay fark bulunmaktadır. Dönemin önemli müellifleri Ebü'l-Fidâ ve Baybars el-Mansûrî Akkâ'nın fethini 17 Haziran (H. 17 Cemaziyelahir) olarak kaydetmiş, diğer İslami ve Batılı kaynaklar ise 18 Mayıs tarihini esas almıştır. Kuşatmanın süresi dikkate alındığında, ikinci tarih daha doğrudur. Bu tür anlatımlar çoğunlukla tarihî gerçeklikten çok, olaylara kutsal ya da kadersel anlam yükleme çabasını yansıtır. İbn Tağrıberdî ise 1191'de verilen can güvenliği sözüne rağmen Müslümanların katledilmesini, yaklaşık 100 yıl sonra aynı mekânda ilahi adaletin tecellisi olarak görmüştür: "*Allah, Akkâ'yı fethedenlerin zulmüne karşı Müslümanlara aynı ay, aynı gün ve aynı saatte şehri geri almayı nasip etmiştir.*" Bu tür yorumlar, olayların toplumsal hafızada daha derin bir yer edinmesine katkı sağlarken, tarih yazımında sembolizmin ve anlam inşasının nasıl devreye girdiğini de göstermektedir.bkz: Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 25.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 118.; Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 126.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 6-8.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 71.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 150-151.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 84.

²¹⁹ Keleş, B.(2018).*Bahrî Memlûkler (İktisadi ve Ticari Hayat)*, İstanbul, 246.

²²⁰ Keleş, *a.g.e.*, 2018, 246.

3.3.2. Doğu Akdeniz Kıyısından Haçlıların Ortadan Kaldırılması (1290-1292)

Eşref Halil, Akkâ'nın fethinden sonra Haçlılarla mücadelesini kararlılıkla sürdürmüş ve Doğu Akdeniz kıyısında yer alan önemli merkezleri birer birer ele geçirerek bölgedeki Haçlı varlığına kesin olarak son vermiştir. Akkâ zaferinin ardından Sûr, Sayda, Tartûs (Antartus), Beyrut, Aslîs, Hayfa ve Cübeyl gibi şehirlerin fethiyle birlikte Haçlıların Doğu Akdeniz'deki siyasi ve askerî mevcudiyeti bütünüyle ortadan kaldırılmıştır. Böylece, yaklaşık 200 yıldır süregelen Haçlı seferleri bu süreçte sona ermiş ve Doğu Akdeniz sahilinde Müslüman egemenliği yeniden tesis edilmiştir.²²¹

3.3.2.1.Sûr'un Fethi

Günümüzde Lübnan sınırları içinde yer alan Sûr,²²² köklü tarihî geçmişiyle dikkat çeken bir şehirdir. Fenikeliler tarafından kurulan şehirdeki ilk yerleşim izleri, M.Ö. 3000 yılına kadar gitmektedir.²²³ Coğrafi olarak bir yarımada üzerinde bulunan Sûr, başlangıçta iki ayrı yerleşimden oluşmaktaydı. Bunlardan biri, kara tarafında yer alan ve Tell-Reşadiyye olarak bilinen alanda, diğeri ise bu alana karşı konumlanan ada üzerinde yer almaktaydı.²²⁴ Tarih boyunca Akdeniz'in doğu kıyılarında önemli bir yerleşim merkezi olarak öne çıkan Sûr şehri, sahip olduğu liman, ticaret ağı ve savunma yapılarıyla farklı dönemlerde birçok medeniyetin ilgisini çekmiştir. Fenikeliler döneminden itibaren bir denizcilik ve ticaret üssü olarak öne çıkan şehir, Roma, Bizans ve İslâm fetihlerinin ardından Emevî, Abbâsî ve Fâtımî hâkimiyetlerine girmiş; bu süreçte hem idarî hem de sosyal açıdan önemli dönüşümler yaşamıştır.²²⁵ 11.

²²¹ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 126.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 48.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 404.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Keleş, H.(2010).*Memlûklerde Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*, Tokat: Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 7-8.

²²² Sûr (Tyre), kuruluşu M.Ö. 3000'li yıllara kadar uzanan ve Beyrut'un yaklaşık 83 km güneyinde bulunan tarihi bir şehirdir. Kıyıda taşlık bir arazi ile 600 metre mesafedeki bir adadan oluşan şehir, 15 hektarlık bir alanı kaplamaktadır. Kıyı ile ada arasındaki bağlantı ise bir köprü aracılığıyla sağlanmaktadır. Fenikeliler döneminde, Akdeniz'in stratejik konumu ve limanı sayesinde Sûr, önemli bir ticaret merkezi olarak büyük bir rol oynamıştır. bkz: Altan, E. (2009). "Sûr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.37, 535.

²²³ Honigmann, E. (1979). "Sûr", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.11, 42.; Usta, A. (2019). "Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri", *Belleten*, 83(297), 440.

²²⁴ Honigmann, *a.g.m.*, 1979, 42.; Kara yerleşimi, Ushu adıyla anılmakta, ada üzerindeki şehir ise Surru ismiyle tanınmaktadır.Fenikeliler tarafından Sûr ismi verilen bu şehir, zamanla Arapçaya da aynı adla geçmiştir.Mısır kaynaklarında şehrin adı Dara, Tar veya Taru; Antik Yunan kaynaklarında ise Tyros ya da Tyre şeklinde kaydedilmiştir.Sami dillerinde Sur kelimesi kaya anlamına gelirken, Aramice'de bu anlamın yanı sıra "kayalara kazınmış Tanrı heykeli" şeklinde sembolik bir anlam da yüklenmiştir.bkz: Usta, *a.g.m.*, 2019, 440.

²²⁵ Altan, *a.g.m.*, 2009, 535-536.; Usta, *a.g.m.*, 2019, 441.; 1047 yılında Sûr'u ziyaret eden Nâsır-ı Hüsrev, şehrin deniz kıyısındaki büyük bir kaya üzerine kurulduğunu, kalesinin taş malzemeye inşa edildiğini ve taşların arasına zift sürülerek deniz suyunun içeri sızmasının engellendiğini ifade etmektedir. Ona göre şehir; çok katlı kervansarayları, canlı çarşıları ve zenginliğiyle dikkat çekmekteydi. Nüfusun büyük kısmı Şii mezhebine mensup olup, kadı ise Sünnî idi. Kentte, altın ve gümüş kandillerle süslenmiş bir meşhet bulunmaktaydı. Su ihtiyacı ise dağlardan gelen kaynaklardan karşılanıyor ve taş su kemerleri aracılığıyla şehre ulaştırılıyordu.bkz: Nâsır-ı Husrev, *a.g.e.*, 1967, 88-89.

yüzyıldan itibaren ise Haçlı Seferleri'nin etkisiyle Doğu Akdeniz'in diğer liman şehirleri gibi Sûr da uzun süre Haçlı işgali altında kalmış; özellikle Kudüs Krallığı döneminde askerî ve idarî bir merkez olarak önem kazanmıştır.²²⁶ Selâhaddin Eyyûbi'nin Hittîn Zaferi sonrası Akkâ, Nasıra, Sayda ve Beytü'l-Lahm gibi pek çok şehir Müslümanların eline geçmesine rağmen, Sûr bu dönemde Eyyûbilerin kontrolüne girmemiş ve Haçlı hâkimiyetini sürdürmüştür. Sûr, ilerleyen yıllarda Haçlılar tarafından güçlendirilerek III. Haçlı Seferi sırasında Avrupa'dan gelen kuvvetler için önemli bir üs olarak kullanılmıştır.²²⁷ 13.yüzyılda, Kıbrıs Krallığı ile bağlantılı olarak Haçlıların elinde kalmaya devam eden Sûr, 1266 ve 1269 yıllarında Memlûk Sultanı Baybars'ın seferlerine hedef olmuş, ancak kesin bir sonuç alınamamıştır. Kalavun'un saltanatı sırasında, 1285'te Sûr'da yönetimi elinde tutan Prenses Marguerite, gelirlerinin yarısını vermeyi taahhüt ederek bir antlaşma imzalamış ancak bu geçici barış, Memlûklerin Haçlılara karşı gerçekleştirecekleri nihai harekâtı engelleyememiştir.²²⁸ Sultan Eşref Halil döneminde ise, Doğu Akdeniz kıyılarını Haçlılardan temizlemeye yönelik kesin bir askerî harekât başlatılmıştır. Bu hamlenin bir parçası olarak, Akkâ kuşatması sırasında hedef alınan şehirlerden biri de Sûr olmuştur.²²⁹ Sultan Eşref Halil, Akkâ kuşatmasını sürdürürken, 19 Mayıs 1291 (H. 18 Cemaziyelevvel 690) tarihinde Emir Alamüddin Sencer es-Savabî el-Çaşnigîr komutasındaki bir birliği Sûr'a göndermiştir.²³⁰ Bu birliğin görevi, Sûr'a ilerleyerek bölgedeki yolları kontrol altına almak, bilgi toplamak ve kuşatma hazırlıkları yapmaktır.²³¹ Sûr, tıpkı Akkâ gibi, sahil şeridinin en korunaklı şehirlerinden biriydi; güçlü surları ve stratejik konumu, Haçlılar için onu vazgeçilmez bir kale haline getirmişti. Emir Sencer es-Savabî el-Çaşnigîr, Sûr kuşatılmadan önce, Akkâ'dan kaçan Haçlıların sadece deniz yoluyla Sûr limanına ulaşabileceğini öngörerek, liman ile şehir arasındaki kara yolunu kontrol altına almış ve gemilerin limana girişini engellemeyi başarmıştır.²³²

Emir Sencer es-Savabî el-Çaşnigîr, kara ve deniz yollarını kontrol altına aldıktan sonra, Sûr'daki Templier şövalyelerine teslim olmaları için bir çağrıda bulunmuştur. Ancak Templier şövalyeleri, Müslümanlara karşı teslim olmayı reddedip kalelerinde direnişe devam etmişlerdir. Bunun üzerine, Emir Sencer es-Savabî el-Çaşnigîr ve komutasındaki Memlûk ordusu, Sûr'a doğru kuşatma düzeni almışlardır. Bu hedef doğrultusunda kuşatılan Sûr, konumu ve tahkimatı

²²⁶ Honigmann, a.g.m., 1979, 43-45.; Demirkent, a.g.m., 1996, 535-536.; Altan, a.g.m, 2009, 535-536.

²²⁷ Honigmann, a.g.m., 1979, 45.; Altan, a.g.m, 2009, 536-537.

²²⁸ Honigmann, a.g.m., 1979, 45.; Altan, a.g.m, 2009, 537.; Usta, a.g.m., 2019, 450-451.

²²⁹ Altan, a.g.m, 2009, 537.

²³⁰ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 8.

²³¹ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 8.; aynı müellif, a.g.e., 2023, 71.; Runciman, a.g.e., 1987, 356.; Kılıç, a.g.m., 2010, 152.; Şeşen, a.g.e., 2018, 87-88.; Erdem, a.g.t., 2017, 78.; Akgün, a.g.t., 2020, 45.

²³² İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 8.; Aktan, a.g.m., 1999, 438.

nedeniyle Memlûkler için ciddi bir direnç noktasıydı. Bu sırada, Akkâ'nın Memlûkler tarafından fethedildiği haberi Haçlı askerlerine ve Sûr halkına ulaşmış ve halk, direnişin artık faydasız olduğunu fark ederek teslim olma kararı almıştır.²³³ Ancak teslim olma süreci, bazı şartlarla birlikte gerçekleşmiştir. Sûr halkı, şehri teslim etmeden önce can ve mal güvenliklerinin sağlanmasını talep etmiştir. Bu talepler, Sultan Eşref Halil'e iletdikten sonra, halkın can ve mal güvenliği garanti altına alınmış ve 20 Mayıs 1291 (H.19 Cemaziyelevvel 690) tarihinde Emir Sencer es-Savabî el-Çaşnigîr komutasındaki Memlûk ordusu, Sûr şehrini teslim almıştır. Selahaddin Eyyûbi döneminde sahil bölgesine yönelik iki saldırıya rağmen Sûr, güçlü savunması sayesinde alınamamıştı. Ancak Sultan Eşref Halil'in aldığı fetih önlemleri, Sûr halkında büyük bir korku yaratmış ve bu durum şehrin savaşılmadan teslim olmasına yol açmıştır.²³⁴ Sultan Eşref Halil, Sûr şehrinin teslim alındığı haberini aldıktan sonra, burada bulunan surların ve yapılarının yıkılmasını emretmiştir. Bu görevin icrası için Emir Şemseddin Nebâ el-Hamadkâr görevlendirilmiş ve Sûr şehri büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Yıkılan yapıların enkazı ile mermerlerinden elde edilen pek çok malzeme başka bölgelere taşınmıştır. Sûr'un fethi, Sultan Eşref Halil'in zaferler zincirindeki ikinci önemli adım olmuştur. Akkâ'nın ardından Sûr'un da kısa sürede ele geçirilmesi, Memlûk ordusunun askerî kabiliyetini ve Sultan Eşref Halil'in Haçlılara karşı sürdürdüğü mücadeledeki kararlılığını bir kez daha ortaya koymuştur.²³⁵ Sûr'un fethi, yalnızca askerî bir zafer olarak kalmamış; aynı zamanda Doğu Akdeniz'deki Haçlı varlığına indirilen ağır bir darbe niteliği taşımıştır. Bu gelişme, Memlûklerin sahil hattı boyunca ilerlemeleri için kritik bir zemin hazırlamış; Sayda ve Beyrut gibi diğer Haçlı şehirlerinin düşüş sürecini hızlandırmıştır. Eşref Halil'in, Akdeniz kıyısında izlediği kararlı fetih siyaseti çerçevesinde kazanılan bu başarı, bölgenin yeniden İslâm coğrafyasına dâhil edilmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır.

3.2.2.2. Sayda'nın Fethi

Beyrut'un yaklaşık 45 km güneyinde yer alan Sayda,²³⁶ antik dönemde Fenikeliler tarafından “*Sidon*” adıyla kurulan bir şehirdir. Sayda, sahip olduğu elverişli sahil konumu ve

²³³ Makrizî II, *a.g.e.*, 224.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 152.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 87-88.

²³⁴ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 48.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 8.; Honigmann, *a.g.m.*, 1979, 45.; Runciman, *a.g.e.*, 1987, 356.; Aktan, *a.g.m.*, 1999, 438.; Erdem, *a.g.t.*, 2017, 78.

²³⁵ Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 310.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 224.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 71.; Erdem, *a.g.t.*, 2017, 79.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 45-46.; Sûr şehri, bir dönem burada görevli olan Emir İzzeddin Nebâ tarafından Haçlılara para karşılığında devredilmiş, ardından İzzeddin Nebâ Şam'a çekilmiştir. Yıllar sonra, Sûr'un tahrip edilmesi görevi aynı aileden gelen Şemseddin Nebâ'ya verilmiştir. Böylece, daha önce Haçlılara satılan bu şehir, aynı aileden bir Memlûk emiri tarafından ortadan kaldırılmıştır. bkz: Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 152.

²³⁶ Günümüzde Lübnan'ı oluşturan idarî birimlerden Cenûb (Güney) muhafazasının merkezidir. Tarihi kaynaklarda Asurca Siduunnu, Grekçe ve Latince Sidon/Sidonia, Arapça da ise Sayda adıyla anılmıştır. bkz:

limanı sayesinde tarih boyunca bölgedeki önemli ticaret merkezlerinden biri olmuştur. Bu önemli coğrafi konum, şehri pek çok istilâ ve fethetme açık hale getirmiştir. Sayda, 637 (H. 16) yılında Yezîd b. Ebû Süfyân'ın komutasındaki İslâm ordusu tarafından fethedilerek İslâm topraklarına katılmıştır. Kısa bir süre Bizans hâkimiyetine girmiş olsa da yeniden Müslümanların egemenliğine geçmiştir. Bu tarihten sonra, sırasıyla Emevîler, Abbâsîler, Tolunoğulları, İhşîdîler, Fâtımîler ve Selçuklular gibi çeşitli İslâm devletlerinin idaresinde kalmıştır. Bu dönemde zaman zaman siyasî önemini kaybetmiş olsa da limanı ve ticaret hayatı sayesinde bölgedeki canlılığını büyük ölçüde muhafaza etmiş, Memlûkler dönemine kadar Doğu Akdeniz'in önemli yerleşim merkezlerinden biri olmaya devam etmiştir.²³⁷ Sayda, I. Haçlı Seferi sırasında Filistin, Lübnan ve Suriye'nin sahil şehirlerini ele geçirme amacıyla Haçlıların birden fazla saldırısına maruz kalmıştır.²³⁸ Eyyûbiler ise bölgede Haçlı varlığını azaltmak için giriştikleri mücadelelerde başarılı olamamışlardır. Selahaddin Eyyûbi, 1187 yılında Sayda'yı Haçlılardan alarak Müslümanlara kazandırmıştır. Bu zafer, Haçlıların bölgedeki egemenliklerine önemli bir darbe vurmuş ve Eyyûbi Devleti Doğu Akdeniz'deki güç dengesini lehine değiştirmiştir. Ancak 1197 yılında Haçlılar ile Eyyûbiler arasında gerçekleşen çatışmanın ardından, Sayda, Haçlılar ile Müslümanlar arasında ikiye bölünmüştür. Bu bölünme, şehri stratejik açıdan kritik bir nokta haline getirmiş ve 1229 yılında Eyyûbi Sultanı el-Melikü'l-Kâmil, Sayda'yı kesin olarak Haçlılara bırakmıştır. Yedinci Haçlı Seferi sırasında Sayda kısa bir süreliğine Müslümanların eline geçmişse de şehir kısa süre sonra Haçlılar tarafından yeniden ele geçirilmiştir.²³⁹

Memlûkler döneminde ise Moğollara karşı kazanılan Aynicâlût zaferinin ardından, Doğu Akdeniz sahilleri boyunca fetih hareketleri başlamıştır. Bu harekâtlar arasında Sayda da yer almış ve otuz yıl boyunca şehirde bulunan Templier şövalyeleri, 1271 yılında Memlûklere on yıllık bir anlaşma teklif etmişlerdir. Ancak, Haçlılar anlaşmaya sadık kalmayarak Müslüman tüccarlara yönelik saldırılar düzenlemiş ve bu durum, anlaşmanın ihlali ile iki taraf arasında gerginliğin artmasına neden olmuştur. Bu anlaşmazlık, Eşref Halil'in saltanatı dönemine kadar devam etmiştir. Akkâ'nın fethinin ardından Sultan Eşref Halil, Sayda'ya yönelik bir askerî

Tomar, C.(2009).“Sayda”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.36, İstanbul, 207.; Schwarz, P.(1966). “Sayda”, *MEB, İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.10, 260.

²³⁷ Schwarz, a.g.m., 1966, 261.; Tomar, a.g.m., 2009, 207.

²³⁸ Şehir, Kudüs Haçlı Kralı I. Baudouin'in 1107 yılındaki kuşatması sırasında, Saydalı Müslümanların büyük bir fidye ödemesiyle kurtarılmıştır. Bir yıl sonra, 1108'de, Sayda yeniden Haçlılar tarafından kuşatılmış ancak Mısır donanmasının yardımı gelmesiyle kuşatma sona erdirilmiştir.1110 yılında ise, uzun süren bir kuşatmanın ardından şehir, Kudüs Haçlı Krallığı'na bağlı bir kontluğa dönüşmüştür. Bu dönemde, şehirdeki Müslümanlar Hristiyanlar karşısında azınlık durumuna düşmüş ve ağır vergilerle karşılaşmışlardır.bkz: Tomar, a.g.m., 2009, 208.

²³⁹ Schwarz, a.g.m., 1966, 261.

harekât başlatma kararı almıştır. Bu harekâtın temel gerekçesi, Akkâ'dan kaçan Templier şövalyelerinin Sayda'ya sığınmış olmalarıdır. Eşref Halil, bu durumu fırsat bilerek, Sayda'yı kuşatmak amacıyla Emîr Alemüddin Sencer eş-Şücâî el-Mansûrî komutasındaki Memlûk ordusunu görevlendirmiştir.²⁴⁰ Memlûk ordusunun Sayda'ya yaklaşmasıyla birlikte, Sibald Jodin komutasındaki Templier şövalyeleri, Sur'daki tutumlarına benzer şekilde, burada da teslim olmayı reddederek direnişe geçmeye karar vermişlerdir.²⁴¹ 3 Temmuz 1291 (H. 4 Recep 690) tarihinde harekete geçen Alemüddin eş-Şücâî, hızla Sayda'ya ulaşmış ve kaleyi kuşatarak şehri abluka altına almıştır. Alemüddin eş-Şücâî'nin ani ve hızlı saldırısı karşısında, şehir halkı, Sayda'dan yaklaşık 90 metre mesafede bulunan deniz kalesine sığınmıştır. Memlûkler, kaleye ulaşabilmek için köprü inşa etmiş ve bu esnada deniz kalesindeki halk, kaleyi terk ederek Kıbrıs'a kaçmıştır. Sonuç olarak, Sayda 14 Temmuz 1291 (H. 15 Recep 690) tarihinde Memlûklerin eline geçmiş ve şehirdeki surlar yıktırılmıştır. Memlûkler döneminde, Sayda, Dimaşk naipliğine bağlı olarak, buradan tayin edilen valiler tarafından yönetilmeye başlanmıştır.²⁴²

3.2.2.3.Beyrut'un Fethi

Doğu Akdeniz'in kadim şehirlerinden biri olan Beyrut'un²⁴³ tarihi, M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır. Tel el-Amarna ve Ugarit tabletlerinde adı geçen şehir, farklı medeniyetlerin hâkimiyeti altında gelişmiş; Fenike, Roma ve Bizans dönemlerinde ticaret, kültür ve hukuk alanında önemli bir merkez hâline gelmiştir.²⁴⁴ Beyrut, 635 yılında Hz. Ömer devrinde Ebû Ubeyde b. Cerrâh komutasındaki İslâm ordularının fetihleri neticesinde Müslüman hâkimiyetine girmiştir. Emevîler döneminde Muâviye tarafından İran'dan getirilen göçmenler buraya iskân edilmiş, gemi yapımı için tesisler kurulmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Beyrut, bir liman şehri olarak önem kazanmış ve bölgenin dışa açılan başlıca iskelesi hâline gelmiştir.²⁴⁵ Haçlı Seferleri sırasında, 1110 yılında Kudüs Krallığı tarafından ele geçirilen

²⁴⁰ Tomar, a.g.m., 2009, 208.

²⁴¹ Runciman, a.g.e., 1987, 356.; Aktan, a.g.m., 1999, 439.; Akgün, a.g.t., 2020, 46.

²⁴² Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 310.; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 53.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 224.; İbn Tagrîberdi, a.g.e., 1992, 10.; Schwarz, a.g.m., 1966, 261.; Runciman, a.g.e., 1987, 357.; Tomar, a.g.m., 2009, 208.; Kılıç, a.g.m., 2010, 152-153.

²⁴³ Beyrut: Tel el-Amarna tabletlerinde Birûtâ, Ugarit tabletlerinde ise Birûta ve Birûtu şeklinde geçen Beyrut adının, Akkadca burtu (kuyu, kaynak) kelimesinden türediği kabul edilmektedir. Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinde ise şehrin adı Berytos veya Berytus olarak kullanılmıştır. bkz: Dursun, D. (1992). "Beyrut", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.6., 81.; Küskü, F. (2019). "Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut Şehri (1890-1914)", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 144.

²⁴⁴ Hell, J.(1979)."Beyrut", *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.2, 587.; Dursun, a.g.m., 1992, 81.

²⁴⁵ Hell, a.g.m., 1979, 587.; Dursun, a.g.m., 1992, 81.; Bilge, Mustafa, L. (2003). "Lübnan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, C.27, 244-246.; Küskü, a.g.m., 2019, 144-145.

Beyrut, 1187’de Eyyûbiler tarafından yeniden fethedilmişse de bu hâkimiyet uzun süreli olmamıştır. 1197 yılında Haçlılar tarafından tekrar işgal edilen şehir, 1291 yılına kadar Kudüs Krallığı’na bağlı olarak kalmıştır.²⁴⁶

Memlûk Sultanı Eşref Halil’in 1291 (H. 690) yılında sahil şehirlerini tek tek ele geçirerek Haçlı hâkimiyetine son verdiği süreçte, Memlûk ordusunun önemli bir zaferi de Beyrut’un fethidir. Bu bağlamda, Memlûk emirlerinden Alemüddin eş-Şücâî’nin komutasındaki ordu Temmuz ayında Sayda’nın fethini tamamladıktan bir hafta sonra, Beyrut’a ulaşmıştır. Şehir, Memlûk kuvvetlerinin baskısı altında barışçıl bir şekilde teslim alınmış ve halkı, Memlûk Sultanına itaatlerini sunmuştur. 22 Temmuz 1291 (H.23 Recep 690) tarihinde Beyrut, Memlûk topraklarına katılarak Haçlı hâkimiyetinden tamamen kurtulmuştur.²⁴⁷ Fethin ardından, Beyrut’un en önemli dini yapısı olan katedral, camiye dönüştürülerek şehirdeki İslami hâkimiyetin pekiştirilmesi sağlanmıştır. Bu dönüşüm, yalnızca dini bir değişim değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi anlamda da Memlûklerin şehre olan egemenliğini simgeleyen bir adım olmuştur. Memlûk hâkimiyetindeki Beyrut, bölgenin en önemli vilâyetlerinden biri olarak, Doğu ile Batı arasındaki ticaretin gelişmesinde stratejik bir rol üstlenmiştir.²⁴⁸

3.2.2.4.Hayfa’nın Fethi

Akdeniz’e dik inen Kermil (Kirmil) Dağı’nın²⁴⁹ eteklerinde bulunan doğal limanın kıyısına yerleşen Hayfa, erken dönemlerden itibaren önemli bir liman ve ticaret merkezi olarak gelişmiştir. Hayfa ismi, Talmud’da²⁵⁰ sıkça geçmekle birlikte Tevrat’ta yer almamaktadır.²⁵¹ Roma ve Bizans kaynaklarında, bölgedeki bol miktarda karadut yetişmesi nedeniyle “*Sycaminos*” (Karadut) adıyla anılmıştır. Haçlılar döneminde ise şehir, Caiffa veya Caiphas olarak adlandırılmıştır. Ayrıca, Yahudi toplumunda “*Shikmonah*” olarak bilinen şehir, zamanla Hayfa ismiyle tanınmıştır.²⁵² Hayfa ismi, ilk dönemde gerçekleştirilen fetihleri anlatan kaynaklarda pek yer almaz; bu eserlerde daha çok yakınındaki Akkâ’nın adı geçmektedir. Meşhur seyyahlardan Nâsır-ı Hüsrev, 1046 yılında ziyaret ettiği Hayfa’yı anlatırken, burada

²⁴⁶ Hell, a.g.m., 1979, 587.; Dursun, a.g.m., 1992, 81.; Küskü, a.g.m., 2019, 144-145.

²⁴⁷ Dursun, a.g.m., 1992., 81.

²⁴⁸ İbnü’l-Cezerî, a.g.e., 1998, 54.; Dursun, a.g.m., 1992., 81.; Şeşen, a.g.e., 2018, 87.

²⁴⁹ Kermil Dağı, İsrail’in kuzeyinde Akdeniz’den güneydoğuya doğru uzanan kıyı şeridinde bir sıradağdır.

²⁵⁰ Talmud, Yahudi halkının dini, ahlaki ve toplumsal yaşamını düzenleyen bir kılavuz olarak kabul edilir ve Yahudi geleneğinde büyük bir otoriteye sahiptir.bkz: Gürkan, Salime, L. (2010). “Talmud”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.39, 550-552.

²⁵¹ Buhl, Fr. (1987). “Hayfa”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.5/1, 390.; Bilge, Mustafa.L.(1998). “Hayfa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.17., 41.

²⁵² Hayfa çevresindeki ilk yerleşim, M.Ö. 14. yüzyılda, Sâmi kökenli Ken‘ânîler tarafından bugün limanın güneyinde yer alan Ebûhavam höyüğünde kurulmuştur. Helenistik dönemde ise şehrin yerleşim alanı, Batı Galim’in güneyine kaymıştır.bkz: Bilge, a.g.m.1998, 41.

İranlı kuyumcular tarafından kullanılan ve “*Mekke kumu*” olarak bilinen bir tür kum çeşidinin varlığından söz etmektedir. Ayrıca, şehirde hurmalıklar ve çeşitli ağaç türlerinin bulunduğunu belirtmiş, gemi yapımıyla uğraşan zanaatkarların burada büyük gemiler inşa ettiklerini ifade etmiştir. Bu gemilere “Cûdî” adı verilmekte olup, açık deniz gemileri olarak inşa edildiklerinden söz edilmektedir.²⁵³ 11. yüzyılın sonlarına doğru, Fâtımî idaresi altındaki Hayfa, Haçlılar tarafından 1100 yılında yaklaşık bir aylık bir kuşatma sonucunda ele geçirilmiştir. Müslümanlarla Haçlılar arasında cereyan eden savaşlarda, bölgedeki diğer liman şehirleri gibi Hayfa’nın da kaderi daima Akkâ’ya bağlı kalmıştır. Hittîn Savaşı’ndan sonra, Akkâ Kalesi ile birlikte Hayfa da Eyyûbiler tarafından ele geçirilmişti.²⁵⁴ Ancak, Selâhaddin Eyyûbi, Akkâ’nın 1191’de Haçlılar karşısında dayanamayacağını anlayınca, onlara üs teşkil etmemesi için Hayfa’nın kale duvarlarını yıktırmış ve daha sonra, tekrar Haçlıların eline geçen şehrin kalesi, Fransa Kralı IX. Louis tarafından yaklaşık 1250’de tamir ettirilmiştir. 1265’te, Hayfa’yı kurtaran Memlûk Sultanı I. Baybars, kaleyi yıktırarak, halkın büyük bir kısmının başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur.²⁵⁵ Yeniden Haçlılar tarafından ele geçirilen şehir, 30 Temmuz 1291’de herhangi bir direnişle karşılaşmadan Sultan Eşref Halil tarafından geri alındı. Memlûk hâkimiyeti döneminde surlar bir daha onarılmadı ve şehir tamamen terkedildi.²⁵⁶

3.2.2.5. Aslis Kalesi’nin Fethi

Aslis Kalesi, Şam sahilinde, Hayfa ile Kayseriyye arasında yer almakta olup, denizle çevrili konumu ve yüksek surlarıyla dikkat çeken müstahkem bir yapıdır.²⁵⁷ Kalenin tarihi önemi, özellikle Haçlı Seferleri döneminde belirginleşmiştir. 1187 (H. 583) yılında Selahaddin Eyyubi tarafından fethedilen Aslis, Müslüman kaynaklarında “*Hısnu’l-Ahmar*”²⁵⁸ olarak anılmaktadır. 1218 yılında Haçlılar tarafından “*Castellum Peregrinorum*” (Hacılar Kalesi)²⁵⁹ adıyla yeniden inşa edilen kale, Templier Şövalyeleri tarafından güçlü bir üs haline getirilmiştir.²⁶⁰ Haçlı Seferleri boyunca, Aslis Kalesi, önemli bir askerî merkez olarak stratejik bir rol üstlenmiştir. 1291 yılında, Eşref Halil’in Doğu Akdeniz seferi kapsamında, Templier

²⁵³ Nâsir-ı Husrev, *a.g.e.*, 1967, 96.; Buhl, *a.g.m.*, 1987, 390.; Bilge, *a.g.m.*1998, 41.

²⁵⁴ Buhl, *a.g.m.*, 1987, 390.

²⁵⁵ Bilge, *a.g.m.*1998, 42.

²⁵⁶ Runciman, *a.g.e.*, 1987, 357.; Bilge, *a.g.m.*1998, 42.

²⁵⁷ Hartmann, R. (1978). “Aslis”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, 678.; Filistin sahilinde yer alan eski bir liman kentidir. Karmel Burnu ile al-Tantura(Antik Dora)arasında, küçük bir koyun kuzeyinde ve üç tarafı denizle çevrili dar bir kara parçası üzerinde kurulmuştur.bkz: Hartmann, *a.g.m.*, 1978, 678.

²⁵⁸ Hısnu’l Ahmar, Kızıl Kale veya Kırmızı Kale anlamına gelir.

²⁵⁹ Haçlılar bu kaleye Hısnu’l-Haccâc adını da vermiştir. Bu isim, Emevîler döneminde sert ve otoriter yönetimiyle tanınan vali Haccâc b. Yûsuf’a atıfta bulunuyor olabilir.bkz: Aycan, İ.(1996). “Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.14, 427-428.

²⁶⁰ Hartmann, *a.g.m.*, 1978, 678.

şövalyelerinin kontrolündeki Aslis Kalesi, Ağustos ayında (H. Şaban 690) Emir Alemüddin eş-Şücâî komutasındaki Memlûk kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve kısa sürede ele geçirilmiştir. Bu fethin ardından kale büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Akkâ'dan Aslis'e kadar olan kıyı hattının yalnızca dört ay gibi kısa bir sürede Memlûk hâkimiyetine geçmesi, Eşref Halil'in sistemli ve kararlı askerî sevk ve idaresinin bir göstergesi olmuştur. Kale'nin fethi sırasında, bazı Haçlı unsurları bölgeden çekilmiş, direnmeye çalışanlar ise bertaraf edilmiştir. Ancak, kadınlara ve çocuklara zarar verilmemiştir.²⁶¹ Aslis Kalesi'nin düşmesi, Memlûklerin Şam çevresindeki nüfuzunu pekiştirmiş ve Haçlıların bölgedeki varlığının sona ermesine yol açarak, Kıbrıs'a çekilmelerine neden olmuştur. Templier ve Hospitalier Şövalyeleri, Kıbrıs'a yerleşirken, Alman Totön Şövalyeleri önce Venedik'e, ardından Prusya'ya göç etmiştir.²⁶² Emir Alemüddin eş-Şücâî, Sayda, Beyrut, Hayfa ve Aslis'te kazandığı zaferlerin ardından, 23 Eylül 1291 (H. 27 Ramazan 690) tarihinde Dımaşk'a dönerek, fetih hareketinin sonuçlarını duyurmuş ve fetihnameler yayımlamıştır.²⁶³

3.2.2.6. Tartûs (Antartus)'un Fethi

Suriye'nin sahil şeridinde, kıyıya yaklaşık iki kilometre mesafede bulunan Ervâd Adası'nın²⁶⁴ karşısında yer alan Tartûs,²⁶⁵ önemli bir liman kentidir. Bu nedenle, şehre Grekçede "*Ervâd'ın karşısı*" anlamına gelen Antartus adı verilmiştir. M.Ö. 2000'li yılların başlarında Fenikeliler tarafından iskân edilen Ervâd (Arvad) Adası, bu dönemde önemli bir ticaret üssü olarak işlev görmüştür. Adanın karşı kıyısında kurulan Tartûs ise, tarihsel süreçte Ervâd Adası'nın etkisiyle gelişmiştir.²⁶⁶ Tartûs, M.S. 346 yılında Bizans İmparatoru Konstantios tarafından yeniden inşa edilmiştir.²⁶⁷ Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, 638 yılında (H.17) Ubâde b. Sâmit komutasındaki İslâm ordularınca fethedilmiş, ardından halkın şehri terk etmesiyle uzun süre iskân edilmemiştir. Hz. Osman devrinde ise Suriye Valisi

²⁶¹ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 54-55.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 153.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018.87.

²⁶² Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 2019, 409-411.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 224.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 46-47.

²⁶³ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 224.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 72.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 152-153.

²⁶⁴ Ervâd (Arvad) Adası, Suriye'nin Tartûs sahillerine yaklaşık 3 km mesafede, tarıma elverişli olmayan küçük bir adadır. Polat, Ü.G. (2013). "Arvad; Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası ve I. Dünya Savaşı'ndaki Fonksiyonları, " *Belleten*, 77(278), 219-220.

²⁶⁵ Tartûs, tarih boyunca Antarsus, Antarados, Konstantia ve Tortosa gibi farklı isimlerle anılmıştır. bkz: Özeydin, A. (2011). "Tartûs", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.40, 116.

²⁶⁶ Honigmann, E. (1979). "Tartûs", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.12/1, 24.; Özeydin, *a.g.m.*, 2011, 116.; Polat, *a.g.m.*, 2013, 219.; Koyuncu, M.(2022). "Osmanlı Devleti'nde Sürgün: Arvad Adası Örneği (18.Yüzyıl)", *Asia Minor Studies*, 10(2), 143.

²⁶⁷ Honigmann, *a.g.m.*, 1979, 24.; Tartûs, bir dönem I. Konstantin tarafından imar edilmesi nedeniyle Konstantia adıyla anılmıştır, ancak bu ad kalıcı olmamış ve şehir Antarados adıyla tanınmaya devam etmiştir. Bu bağlamda, Konstantiniyye ifadesi İstanbul ile değil, bu dönemdeki Tartûs ile ilişkilidir. bkz: Uzun, K.(2024). "Son Haçlıyı Kovmak: Memlûklerin Arvad Adası'nı Fethi ve Doğu Akdeniz Güvenlik Politikası", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39(2), 860.

Muâviye tarafından tahkim edilerek askerî bir yerleşim merkezi hâline getirilmiştir. 994'te (H.384) Bizans İmparatoru II. Basileios tarafından ele geçirilen şehir yeniden inşa edilerek Ermeni nüfusuyla iskân edilmiştir.²⁶⁸ Tartûs, I. Haçlı Seferi sırasında Doğu Akdeniz'in önemli liman kentlerinden biri olarak Haçlıların ilgisini çekmiş ve 1099 yılında direnişle karşılaşılmadan ele geçirilmiştir. 1108'deki Devol Antlaşması²⁶⁹ ile Trablus Emiri Fahrülmülk Ebû Ali Ammâr, Tartûs'u Bizans İmparatoru I. Aleksios Komnenos'a bırakmış, 1112'den itibaren ise şehir, Antakya Prinkepsi Tankred'in kontrolüne geçmiştir.²⁷⁰ Tartûs, 1152 (H. 547) yılında Atabeg Nûreddin Mahmud Zengî tarafından fethedilmiştir. Ancak kısa süre sonra Kudüs Kralı III. Baudouin tarafından geri alınarak Tapınak Şövalyeleri'ne verilmiştir. Ardından şehir, Trablus Haçlı Kontluğu'nun hâkimiyetine geçmiştir. Selâhaddin Eyyûbi, 30 Mayıs 1188 (H. 1 Rebûlâhir 584) tarihinde Antakya prinkepsliğine karşı başlattığı seferde, Antakya ve Kusayr dışında bölgedeki tüm şehirlerle birlikte Tartûs'u da fethetmiştir. Ancak, Templier şövalyelerinin savunduğu burcu ele geçirmekte zorlanan Selâhaddin Eyyûbi, şehri tahrip ederek kuşatmayı sonlandırmıştır.²⁷¹ Tartûs, Memlûklerin bölgedeki hâkimiyetine kadar Haçlıların elinde kalmıştır. Memlûk Sultanı I. Baybars'ın saltanatı sırasında 1268 (H.666) yılında gerçekleştirdiği Suriye seferi için Trablus yolu ile Antakya'ya yürüdüğü zaman Tartûs'u elinde tutan Templier şövalyelerinin elçileri, Baybars'ı çeşitli hediyeler ve esir aldıkları 300 Müslüman ile karşılamışlardır. Sultan Baybars'ın gönlünü kazanmak için Müslüman esirleri serbest bırakan Templier şövalyeleri Sultandan kendi bölgelerine dokunmaması karşılığında, barış teklif etmişlerdir. Sultan Baybars, 24 Ocak 1271 (H. 10 Cemâziyelâhir 669) tarihinde Haçlılar üzerine yeni bir sefere çıkmış ve bu sefer sırasında Haçlılar, Tartûs'u barış yoluyla teslim etmişlerdir. Kalavun döneminde de benzer diplomatik adımlar atılmıştır. Memlûkler, Moğolların Haçlılarla ittifakını önlemek amacıyla, Templier şövalyelerinin reisi Guillaume de Beaujeu (de Bellejoca) ile 15 Nisan 1282'de on yıl on ay sürecek bir antlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma kapsamında, Templier şövalyeleri ile Memlûk Sultanı'nın denetimindeki toprakların sınırları belirlenmiş ve her iki tarafın çıkarlarını korumaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır.²⁷²

Sultan Eşref Halil'in (1290-1293) saltanatı sırasında, Akkâ'nın fethiyle başlayan büyük fetih süreci, Haçlıların elindeki Sayda, Sûr, Hayfa, Beyrut ve Aslis gibi stratejik kalelerin tek tek alınmasıyla devam etmiştir. Bu fetihler, Doğu Akdeniz kıyılarındaki Haçlıların son

²⁶⁸ Honigmann, a.g.m., 1979, 24.; Özaydın, a.g.m., 2011, 116.; Uzun, a.g.m., 2024, 859-860.

²⁶⁹ Devol Anlaşması için bkz: Altan, E. (2013). "Bizans'a Karşı İlk Haçlı Seferi Girişimi ve 1108 Devol Anlaşması", *Osmanlı'nın İzinde Prof. Dr. Mehmet İspirli Armağanı*, C.1, İstanbul, 107-117.

²⁷⁰ Honigmann, a.g.m., 1979, 24.; Özaydın, a.g.m., 2011, 116-117.

²⁷¹ Honigmann, a.g.m., 1979, 24-25.; Özaydın, a.g.m., 2011, 117.

²⁷² Honigmann, a.g.m., 1979, 25.; Özaydın, a.g.m., 2011, 117.

kalelerinin yok edilmesini sağlayarak, Memlûklerin bölgedeki hâkimiyetini pekiştirmiştir. Bu fetihlerin ardından, Antartus (Tartûs) halkı, sıranın kendilerine geleceğini anlayarak şehri terk etmeye başlamıştır.²⁷³ Bu durumu fırsata çeviren Emir Seyfeddin Balaban et-Tabbâhî, 3 Ağustos 1291 (5 Şaban 690) Cuma gecesi Memlûk ordusunu seferber ederek Tartûs’u kuşatmış ve kısa süre içinde fethetmiştir.²⁷⁴ Tartûs halkı ise fetih sonrası deniz yoluyla yakınlardaki Ervâd Adası’na sığınmıştır. Emir Seyfeddin Balaban, Tartûs halkının geri dönmesini sağlamak amacıyla bir elçi göndererek onlara can güvenliği vaadinde bulunmuş ve şehre dönüşlerini temin etmiştir. Bu adım, Memlûkler adına şehirdeki düzenin yeniden kurulmasına katkı sağlamıştır.²⁷⁵ Sultan Eşref Halil, fetih sürecinin tamamlanmasının ardından Suriye’yi tamamen kontrol altına almış ve bölgede Haçlıların yeniden yerleşmelerini engellemek amacıyla fethettiği kalelerin surlarını ortadan kaldırmıştır. Memlûklerin bölgedeki hâkimiyetini pekiştiren Sultan Eşref Halil, ardından Anadolu’yu hedef alarak Fırat Nehri’nin batı yakasında bulunan Ermenilere ait Rumkalesi (Kalatü’r-Rum) üzerine sefer hazırlıklarına başlamıştır.²⁷⁶

3.3. Kilikya Ermenileriyle İlişkiler

Kilikya²⁷⁷ Ermeni Krallığı (1086–1375), Bizans İmparatorluğu’nun Anadolu’daki siyasi ve askerî hâkimiyetinin giderek zayıfladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi’nin ardından Selçukluların Anadolu’da hızlı ilerleyişi, Ermeni topluluklarının Toros Dağları’nın güney eteklerinde yer alan Kilikya bölgesine yönelmesine neden olmuştur. 1080’li yıllardan itibaren bölgede bazı Ermeni beyleri tarafından küçük prenslikler kurulmuş ve bu oluşumlar kısa sürede askerî ve siyasi açıdan güç kazanmıştır. Kilikya’nın dağlık yapısı, bu yapılanmanın gelişmesinde etkili olmuştur.²⁷⁸ Bizans

²⁷³ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 72.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 154.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 47.

²⁷⁴ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 10.

²⁷⁵ İbnü’l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 55.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 224.; İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 11.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 154.; Özeydin, *a.g.m.*, 2011, 117.; Erdem, *a.g.t.*, 2017, 79-80.

²⁷⁶ Erdem, *a.g.t.*, 2017, 80.

²⁷⁷ Kilikya Anadolu’nun güneybatısında Ceyhan ve Seyhan Nehirlerinin suladığı Adana, Misis, Karataş, Osmaniye, Kadirli, Tarsus, Mersin, Ayas (Yumurtalık), Anazarba(Ayn-ı Zerbe-Anavarza-Dilekkaya) ve Kozan gibi kentleri içeren Çukurova bölgesidir. Bazı araştırmacılar Kilikya’nın sınırlarını Silifke’den Elbistan’a, Antakya’dan Kayseri’ye kadar uzatırlar. Bu şekilde bir tanımlı kabul edecek olursak Çukurova Kilikya’nın sadece bir kısmını kapsar ve diğer kısmını da Toros Dağları oluşturur. Bu ikinci kısma Dağlık Kilikya da denmektedir.bkz: Gökhan, İ.(2012).“Türkiye Selçukluları İle Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler”, *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 71.; Geyikoğlu, H.(2023).“Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları”, *Tarih ve Tarihçi*, 2(1), 23.; Ayçiçek, A.(2018).“Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihi ndeki Yeri Üzerine”, *Bayburt Üniversitesi İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(1), 62.; Aktaş, Y.(2023).“Kilikya Ermenilerinin Çukurova’daki İktisadî Faali yetleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), 417.;

²⁷⁸ Gökhan, *a.g.m.*, 2012, 73-74.; Akkuş Yiğit, F. (2013). “Ermeni Baronluğu’nun Kuruluşu”, *Seleucia*(3), 130-136.; Hançer, E.(2016).“Kilikya Ermeni Prensiği’nin İkinci Başkenti Anavarza”, *Adalya*, 19, 285.; Geyikoğlu, *a.g.m.*, 2023, 19-24.; Aktaş, *a.g.m.*, 2023, 418.

İmparatorluğu, başlangıçta bu yerleşimlere karşı kayıtsız kalmış; hatta sınır güvenliğini sağlamak amacıyla Ermenilerin bu bölgelerde yaşamalarını uygun görmüştür. Böylece Ermeni yerleşimleri, Bizans sınırlarının korunmasına katkı sağlayan bir unsur hâline gelmiştir.²⁷⁹ 1096 yılında başlayan I. Haçlı Seferi sırasında Ermeniler, Haçlılara rehberlik, lojistik destek ve gıda temini gibi konularda yardım sağlamış; bu desteğin karşılığında Ermeni lider Konstantin’e “Baron” unvanı verilmiş ve onu kontluk rütbesine yükseltmişlerdir. Bu iş birliği, Kilikya’da bir Ermeni baronluğunun kurulmasına zemin hazırlamış ve Ermeniler, bölgedeki siyasî varlıklarını güçlendirmişlerdir.²⁸⁰ 12.yüzyıl boyunca Haçlılarla sürdürülen dostane ilişkiler, Kilikya Ermeni Krallığı’nın varlığının meşruiyetini artırmış ve nihayetinde 6 Ocak 1198 tarihinde, Papa’nın desteği ve Alman İmparatoru VI. Heinrich’in onayıyla Ermeni hükümdarı II. Leon taç giymiştir. Böylece Kilikya Ermeni Krallığı resmen ilan edilmiş, II. Leon ise ilk kral unvanını taşıyan hükümdar olmuştur.²⁸¹ II. Leon’un 1219 yılında erkek varis bırakmadan ölmesinin ardından kızı Zabel (Isabella) tahta çıkmış, önce Philip of Antioch ile evlenmiş, daha sonra ondan ayrılarak Lambron Baronu Konstantin’in oğlu I. Hetum ile evlenerek taht Hetumlar (Hetomyan) hanedanına geçmiştir.²⁸² I. Hetum’un 1247 yılında Moğol hükümdarı Güyük Han, 1253’te ise Mengü Kağan ile kurduğu ittifak, Moğolların Anadolu’daki faaliyetlerini kolaylaştırmıştır. Bu ittifak doğrultusunda Ermeniler, 1258 yılında Maraş’a düzenlenen saldırıda Moğol desteğiyle başarı elde etmiş; ayrıca Merziban, Raban, Behisni, Şeyhü’l-Hadid ve Dersbak gibi şehirler Moğollar tarafından Ermenilere bırakılmıştır. Anadolu Selçuklularının zayıflaması ile oluşan siyasi boşluk, Krallığın etki alanını genişletmiştir.²⁸³ Bu gelişmelerin ardından Ermenilerle mücadele sorumluluğu Memlûkler tarafından üstlenilmiş ve Ermeni-Moğol ittifakı, Memlûklerin bölgedeki askerî politikalarını doğrudan etkilemiştir. 3 Eylül 1260 tarihinde AyniCâlût’ta Moğolların uğradığı yenilgi, Ermeni Krallığı’nın bölgesel nüfuzunu zayıflatmıştır.²⁸⁴ Ermenilerin Halep’e düzenledikleri seferler, Müslüman tüccar ve hac kervanlarına yönelik saldırılar ile Türkmen yerleşimlerine yapılan baskınlar, Memlûklerin askerî müdahalesini kaçınılmaz kılmıştır.²⁸⁵ Bu bağlamda, Sultan Baybars 1266 yılında Kalavun komutasında Kilikya’ya bir sefer düzenlemiş; Adana, Tarsus, Misis ve Sis gibi önemli merkezler tahrip edilmiştir. 1268 yılında Antakya’nın fethiyle Haçlı-Ermeni ittifakı büyük bir

²⁷⁹ Ayçiçek, a.g.m., 2018, 63-64.;

²⁸⁰ AkkuşYiğit, a.g.m., 2013, 139-140.; Haçner, a.g.m., 2016, 286.

²⁸¹ Gökhan, a.g.m., 2012, 90-91.; AkkuşYiğit, F. (2015). “Memlûk-Ermeni Münâsebetleri”, *Gazi Akademik Bakış*, 8(16), 171-172.; Ayçiçek, a.g.m., 2018, 70.; Geyikoğlu, a.g.m., 2023, 36.

²⁸² Ayçiçek, a.g.m., 2018, 71-72.

²⁸³ AkkuşYiğit, a.g.m., 2015, 172-173.; Ayçiçek, a.g.m., 2018, 73.

²⁸⁴ AkkuşYiğit, a.g.m., 2015, 172-173.; Ayçiçek, a.g.m., 2018, 74.

²⁸⁵ AkkuşYiğit, a.g.m., 2015, 173-174.

darbe almış; ardından Ermeniler yedi yıl sürecek bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır. Ancak 1275 yılında Baybars'ın emriyle Maraş'a kadar ilerleyen yeni bir sefer düzenlenmiş, Tarsus ve çevresi tekrar yağmalanmıştır. 1276–1280 yılları arasında ise Memlûkler tarafından art arda seferler gerçekleştirilmiştir. 1281 yılında Humus yakınlarında gerçekleşen Moğol-Memlûk Savaşı'na Ermeni Kralı III. Leon'un önemli bir kuvvetle katılması, Memlûklerin Ermeni Krallığına yönelik tutumunu sertleştirmiştir. Bu doğrultuda Sultan Kalavun'un emriyle Halep Valisi tarafından Kilikya'ya sevk edilen birlikler Ayas'ı yağmalamış; Sakal-Tutan yakınlarında karşılarına çıkan Ermeni ordusunu mağlup etmiştir.²⁸⁶ Memlûk Sultanı Eşref Halil'in 1292 yılında gerçekleştirdiği seferde, Ermeni Katolikosluğunun²⁸⁷ merkezi Rumkale ele geçirilmiş; ayrıca Besni, Maraş ve Tell-Hamdun (Toprakkale) gibi şehirler Memlûklerin denetimine geçmiştir. Ancak bu gelişmelere rağmen Kilikya Ermeni Krallığı'nın 1375 yılına kadar tamamen ortadan kaldırılması mümkün olmamıştır.²⁸⁸

3.3.1. Rumkale'nin Fethi (1292)

Rumkale (veya Kalatü'r-Rum), Gaziantep'in Nizip ve Yavuzeli ilçeleri arasında, Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Merzimen Çayı'nın kenarında bulunan tarihi bir kaledir.²⁸⁹ Stratejik konumu, Birecik ile Samsat arasındaki güzergâh üzerinde yer almasıyla, bölgenin savunma açısından önemli bir noktası olmuştur. Üç tarafı sularla çevrili ve sarp kayalıklar üzerine inşa edilmiş olan Rumkale, tarih boyunca güçlü bir savunma kalesi olarak dikkat çekmiştir. Rumkale, zaman içinde farklı isimlerle anılmıştır. Bu isimler arasında Rumeyta, Urima, Klay-Horomakan, Hromklay, Urumgala, Romaita, Hromgla, Herumkalin, Kalatüt'ür-Rum ve Kalatü'l-Müslimin yer almaktadır.²⁹⁰ Rumkale, tarihsel olarak ilkçağlardan itibaren önemli bir kilit nokta olarak varlığını sürdürmüştür. Hititler, Asurlar, Medler ve Persler gibi eski uygarlıklar tarafından kontrol edilmiştir. Ancak, Orta Çağ'da Rumkale'nin rolü daha da

²⁸⁶ Gökhan, a.g.m, 2012, 103.; AkkuşYiğit, F. (2012).“Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 163(163), 12-13.; AkkuşYiğit, a.g.m., 2015, 174-189.; Ayçiçek, a.g.m., 2018, 74-75.

²⁸⁷ Katolikosluk, Doğu Hristiyan kiliselerinde en yüksek dinî otoriteyi temsil eden patriklik düzeyinde bir makamdır. Bu unvan, özellikle Ermeni, Gürcü ve Asurî (Süryani) kiliselerinde kullanılmıştır. bkz: Katolikos-Vikipedi (erişim: 01.02.2025)

²⁸⁸ Gökhan, a.g.m, 2012, 104.; Yiğit Akkuş, a.g.m., 2015, 202.

²⁸⁹ Gökhan, İ. (2024). “Memlûk Sultanı Eşref Halil b. Kalavun'un Rumkale'yi Fethi (1292)”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 14, 265.; Rumkale, Fırat'ın batısında dik yamaçlı bir kaya parçası üzerine inşa edilmiştir. Kalenin önünden Fırat akmaktadır. Kuzey ve doğu tarafında ise bir yay gibi kıvrılarak Fırat'a karışan Merzimen Çayı bulunur. Batı tarafında ise 30 metre derinliğinde bir uçurum vardır. Rumkale batıdan doğuya 400, kuzeyden güneye ise 200 metre genişliğe uzanan bir sırt üzerindedir. Kurulduğu tepe Fırat'tan 50 metre yüksekliktedir. bkz: Karadeniz, Hasan B. (2022). “XVI. Yüzyıl da Rumkale”, *Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*, (Ed. Yasin Taş), Konya, 54.

²⁹⁰ Honigman, E., Darkot, B. (1964). “Rum-kale”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C.9, İstanbul, 780.; Paydaş K. (2022). “Ortaçağ'da Rumkale'nin Tarihi (Kal'atü'l-Müslimin XI-XV. Yüzyıl Arası)”, *Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*, (Ed. Yasin Taş), Konya, 15.

belirginleşmiştir. Ermeni Krallığı için bir dini merkez olarak büyük öneme sahip olmuş ve burada bir katolikosluk merkezi kurulmuştur. Memlûkler döneminde ise Rumkale, özellikle Suriye’yi kontrol etme ve Anadolu’ya geçişi sağlama açısından büyük önem arz etmiştir.²⁹¹ Bu dönemde, Rumkale yalnızca askeri bir savunma noktası olmaktan çıkmış, aynı zamanda bölgedeki siyasi ve dini güçler için önemli bir merkez haline gelmiştir. Bu çok yönlü önemi, Rumkale’yi tarih boyunca kilit bir nokta haline getirmiştir. Moğollarla ve Ermenilerle yapılacak mücadelede, Memlûkler için kaleyi elde tutmak, bölgedeki askeri ve siyasi güçlerini pekiştirecek bir avantaj sağlayacaktı. Moğollar ve Ermeniler arasındaki ittifaklar, Rumkale’yi önemli bir üs olarak kullanmalarına yol açmış, Memlûklerin Birecik’e yönelik seferlerinde de burası kritik bir rol oynamıştır.²⁹² Ancak, Memlûkler için Rumkale’yi ele geçirmek kolay olmamıştır. Eşref Halil b. Kalavun’un 1292’deki fethine kadar, kale birkaç kez kuşatma altına alınmış, fakat doğal surları ve önemli konumu nedeniyle uzun süre Ermenilerin elinde kalmıştır.

293

Eşref Halil, Akkâ’nın fethiyle kazandığı büyük zaferle Doğu Akdeniz kıyılarını Haçlılardan arındırmış, Suriye üzerindeki kontrolü sağladıktan sonra görkemli bir törenle Kahire’ye dönmüştü. Sultan, Kahire’ye dönüşünün ardından Haçlılara karşı elde ettiği zaferleri komşu devletlere mektuplar yoluyla bildirdi. Eşref Halil, Ermeni Kralı II. Hetum’a Akkâ zaferini bildiren bir mektup göndererek, cihadın yönünü Anadolu’ya kaydırma planını üstü kapalı bir şekilde belirtti. Mısır’daki Abbâsî Halifesi de Yakın Doğu’da süregeldiği Moğol tehdidine karşı Sultan Eşref Halil’i ve ordusunu cihada çağırdı. Halifenin Moğol tehdidine karşı yaptığı cihat çağrısına Sultan Eşref Halil kayıtsız kalmamış ve 1292 yılında Mısır ve Şam’da yeni bir sefer hazırlıklarına başlamıştır. Bu yeni seferin güzergahı ise, Moğollar ve Ermeniler tarafından korunan Fırat bölgesindeki Rumkale olmuştur.²⁹⁴ Sultan Eşref Halil’in Rumkale’nin fethini gündeme almasının en önemli nedeni, 1291 yılında İlhanlı Hükümdarı Argun’un vefatının ardından yerine kardeşi Geyhatu’nun hükümdar olmasıydı. Bu taht değişikliğiyle birlikte Moğollar arasında karışıklık çıkmış ve bazı Moğol grupları, Ermenilerin elindeki Rumkale’ye sığınmıştı. Bu gruplar, zaman zaman Müslümanların yollarını kesiyor, mallarını gasp ediyor, yakaladıklarını öldürüyor veya esir alıyorlardı. Ayrıca, Ermeniler ve Moğollar, Suriye’ye giden ticaret yollarını da tahrip etmekteydiler.²⁹⁵ Bu gelişmeler üzerine, bölgedeki

²⁹¹ Kılıç, a.g.m., 2010, 154.; Akgün, a.g.t., 2020, 47-48.

²⁹² Gökhan, a.g.m., 2024, 269.

²⁹³ Paydaş, a.g.m., 2022, 21.

²⁹⁴ Kılıç, a.g.m., 2010, 154.; Paydaş, a.g.m., 2022, 21-22.

²⁹⁵ Ayni III, a.g.e., 2010, 110-111.; Kılıç, a.g.m., 2010, 154.; Gökhan, a.g.m., 2024, 271.; Paydaş, a.g.m., 2022, 22., Sefere katılan tarihçi Baybars el-Mansuri Rumkale hakkında şunları demiştir: “*Fethetmek için Rum Kalesini*

Müslüman halk, Halep naibini Sultan Eşref Halil'den yardım talep etmek için Kahire'ye gönderdi. Müslümanların bu çağrısına kayıtsız kalamayan Sultan, Rumkale'nin fethi için gerekli hazırlıklara başladı. Bölgede, Rumkale dışında birçok kale Memlûkler tarafından ele geçirilmiş; bu durum, Rumkale'yi bir sonraki hedef olarak daha da önemli hale getirmişti. Sultan Eşref Halil, bölgedeki güvenliği sağlamak ve Moğollar ile Ermenilere karşı daha güçlü bir duruş sergilemek amacıyla 1292 baharında Kahire'de sefer hazırlıklarına başlamış ve Halep ile Dımaşk naiplerine, Rumkale'ye yapılacak sefer için hazırlıkların yapılması talimatını vermiştir.²⁹⁶

Rumkale seferi için hazırlıkların tamamlanmasının ardından Sultan Eşref Halil, Kahire'de babası Sultan Kalavun'un yaptırdığı Mansurî Medresesi'nde hatim duası okuttu. Ardından babasının türbesine giderek dua etti ve orada bulunan insanlara ihsanlarda bulundu. Bu dini törenlerin ardından, veziri İbn Sel'us ve ümerasıyla birlikte 29 Mart 1292'de (H. 8 Rebiyülahir 691) ordusunun başında Mısır'dan Şam'a doğru hareket etti.²⁹⁷ Sultan Eşref Halil, bir aylık zorlu bir yolculuğun ardından 25 Nisan 1292'de (H. 6 Cemaziyülevvel 691) Dımaşk'a ulaştı. Hama Emiri Melik Muzaffer Mahmud ve amcası Melik Efdâl, Sultan'ı Dımaşk'ta karşıladılar ve ardından sefer güzergâhında olan Hama'da onu ve ordusunu ağırlamak için geri döndüler. Bu süreçte, Suriye'nin çeşitli bölgelerinden sefere katılmak için gelen Müslüman askerler de Mısır ordusuna dahil oldular. Sultan Eşref Halil hem saltanatının gücünü göstermek hem de sefer öncesinde askerlere moral vermek amacıyla Dımaşk'ta askerlerine para dağıttı. Bu cömertlik, ordunun moralini artırarak sultana olan bağlılıklarını pekiştirdi.²⁹⁸ Muasır Baybars el-Mansuri, Sultan Eşref Halil'in Rumkale seferini şu şekilde anlatır:

“Kış bitip ilkbahar gelince ve seller sona erince Şam'ın aydınlık günleri ortaya çıktı. Ortalık belirgin hale geldi, çiçekler açtı, kuşlar şakırdadı. Ağaçlar ve dalları canlılık serinliğine büründü. Sultan, böyle bir dönemde Şam'a gitmeye karar verip yola çıktı. Beraberinde ise tüm memleketleri dolduran kalabalık askerleri vardı. Bu hareket Cemaziyülevvel ayında olmuştu. Yine

hedeflemişti. Çünkü etrafında fethedilmeyen başka kale kalmamıştı. Burası kendine komşu olan ve yolu oradan geçen tüm Müslümanların en büyük arzusuydu. En güçlü ve ulaşılması en zor kalelerden birisiydi. Çok yüksek bir yere inşa edilmişti. Ulaşılması çok güç olan bir yere konumlanmıştı. Buraya bir adam ulaşmak isterse oldukça yorucu bir yolculuğu göze almalıydı. Etrafında askerlerin konaklayacağı bir düzlük alan bulunmamaktaydı. Altından Fırat nehri geçiyordu. Nehri geçip gitmek isteyenleri nehir yakalayıp içine alıyordu.” bkz: Baybars el-Mansurî, *a.g.e.*, 2016, 122-123.

²⁹⁶ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 111; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 271.

²⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 101.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 111.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 154.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 89.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 271.

²⁹⁸ Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 89.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 271.

bu ayın içinde Dimaşk'a ulaştı. Bol miktarda para harcadı, Mısır ve Şam askerlerinin ihtiyaçlarını giderdi.”²⁹⁹

Kısa bir süre Dimaşk'ta kalan Sultan Eşref Halil, 5 Mayıs 1292'de (H. 16 Cemaziyevvel 691) ordusuyla birlikte Hama'ya hareket etti. Hama'da şehrin sahibi Melik Muzaffer, Sakiyyat Salamiya girişinden kente giren Sultan'ı karşıladı. Sultan için hazırlanan otağa kadar yerlere halı serildi ve Melik Muzaffer, Sultan'ın atının yularını çekerek onu sarayına götürdü. Sultan Eşref Halil için Hama meydanında büyük bir ziyafet düzenlenmesi amacıyla çadırlar kuruldu. Melik Muzaffer, Sultan'ın atının yularını tutarak meydana hazırlanan sofraya götürdü. Ziyafetin ardından Sultan, Hama Emiri Melik Muzaffer'in sarayına geçti.³⁰⁰ Burada dinlenip hamama girdikten sonra, Asi Nehri kenarındaki Babü's-Sakafi (Sakafi Kapısı) surunun dibinde bir süre dinlendi. Ardından, Melik Muzaffer ve amcasıyla birlikte av için çöle yöneldi. Sultan burada güvercin, geyik ve diğer vahşi hayvanları avlayarak zaman geçirdi.³⁰¹ Sultan Eşref Halil, Hama Meliki Muzaffer ve güçleriyle birlikte 7 Mayıs 1292'de (H. 18 Cemaziyevvel 691) Halep'e ulaştı.³⁰² Halep'te kısa bir süre konaklayan Sultan Eşref Halil, 23 Mayıs 1292'de (H. 4 Cemaziyelahir 691) buradan hareket etti. Dört günlük bir yürüyüşün ardından, 27 Mayıs 1292'de (H. 8 Cemaziyelahir 691) Mısır, Şam, Halep, Hama ve Sahil bölgesi askerleriyle birlikte Rumkale önlerine ulaştı ve kaleyi kuşatma altına aldı.³⁰³ Sultan Eşref Halil, Rumkale'ye ulaştığında Ermeni Katolikosu'na bir elçi göndererek teslim olmasını, karşılığında Kudüs veya Kilikya'ya gitmesi için her türlü kolaylığın sağlanacağını ilettili. Ancak Katolikos, bu teklifi

²⁹⁹ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 122.

³⁰⁰ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1792, 26.; İbnü'l Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 101.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 154.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 89.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 271.; Hama meliki Muzaffer'in Sultan Halil'i karşılaması ve ağırlamasını muahhar müelliflerinden Bedreddin el-Aynî ayrıntılı şekilde anlatır: Buna göre Hama meliki Melik Muzaffer, Emir Baydara ve Emir Şucaî'ye Sultan Hama tarafına gelirse ağırlamak istediğini belirtip bunu Sultana sormalarını ister. Onlar da Sultan'a sorup olumlu cevap alınca Melik Muzaffer hazırlıklara başlar. Sultan Hama'ya ulaştığında büyük bir sofraya hazırlanır. Sultan, ümera, askerler ve diğer leri de bu ziyafete katılırlar. Sultan sofranın başına oturur ve Melik Muzaffer ona hizmet eder. Hatta Sultan'ın önüne konan yiyecek ve içecekleri önce kendisi tadıp kontrol etmek istese de Sultan ona mâni olur. (Melik Muzafferin bunu yapmasının sebebi Sultanın yemek yemeden önce yemeğin zehirli olup olmadığından emin olması için yapmak istemiştir.) O sofranın başında ayakta durur ve Sultan kalkıncaya kadar oturmayacağına dair yemin ettiğini belirtir. Sultan'a birçok çeşit yemek yanında şeker, limon ve kımız da ikram edilir. Tüm emirler ve askerler de ziyafete katılırlar. Bu ziyafeti hazırlamak için Hama Melikin'in Üstâdârı Sarımeddin, Memlûk Emiri Alameddin et Taybers'e 1200 koyun, 100 at ve 80 inek kestiklerini ve 1000 sahanda helva hazırladıklarını söylemiştir.bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 111-112.

³⁰¹ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 26.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 308.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 112.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 89.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 272.

³⁰² Halep, Memlûklerin Suriye'nin kuzeyindeki en büyük kenti olup Anadolu üzerine yapılacak seferlerde ordunun toplandığı ve hazırlıkların gözden geçirildiği son yerd. Burada hazırlıklar tamamlanır ve savaş planı yapılır. Halep ve sahil bölgelerinin kuvvetleri de orduya katılırdı.bkz: Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 272.

³⁰³ İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 72.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 154-155.; Paydaş, *a.g.m.*, 2022, 22.; Karadeniz, *a.g.m.*, 2022, 57-58.; Kahire ile Rumkale arası uzaklık 1500 km'yi bulmaktadır. Sultan Eşref Halil 29 Mart'ta Kahire'den yola çıkıp, Dimaşk, Hama ve Halep'e uğrayıp buralarda bir müddet mola verdikten sonra 27 Mayıs 1292'de Rumkale'ye ulaşmıştır. Halep Rumkale arası yaklaşık 150 km olup buraya dört günde varılmıştır. Bu yolculuğun nasıl yapıldığı hakkında bilgi verilmemektedir.bkz: Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 272.

reddetti. Aynı zamanda, II. Hetum da Memlûklere karşı direnişi güçlendirmek amacıyla dayısı Baron Raymont'u seçkin askerlerden oluşan bir birlikle Rumkale'ye gönderdi. Ermenilerin teslim teklifini reddetmesinin ardından, Sultan Halil, kuşatma için saldırı emri verdi.³⁰⁴ Sultan'ın emriyle, Memlûk ordusu Rumkale ve çevresine güçlü mancınıklar yerleştirerek kaleyi kuşatma sürecine girmiştir. Bu kuşatma kapsamında, 20 ila 23 mancınık kurularak kalenin surları dövülmeye başlanmıştır. Bu mancınıklardan beşi, Frenk tipi olarak bilinen daha gelişmiş çeşitlerden, geri kalan 15 ise "Karaboğa" adı verilen şeytani mancınıklardandı.³⁰⁵

Kuşatma sırasında, Memlûk ordusuna bağlı Hama ordusu, Rumkale'nin doğu tarafında konuşlanmıştı. Bu birliğin içinde yer alan Ebu'l-Fida, savaş esnasında kalenin doğusundaki Cebelü Mutıl tepesinde bulunduklarını ve buradan kalede yaşanan hareketliliği net bir şekilde gözlemlediklerini belirtir.³⁰⁶ Ebu'l-Fida, *"Bu kale, gördüğüm en müstahkem kalelerden biriydi. Hama askerleri kaleye doğudan bakan bir tepede mevzilenmişlerdi. Buradan kalenin içinde dolaşan insanları görebiliyorduk. Mancınıklar kuruldu, savaş şiddetlendi."*³⁰⁷ diyerek kuşatma sırasında yaşananları aktarmıştır. Memlûk ordusu, Rumkale'yi dört bir yandan kuşatarak önemli bir üstünlük sağladı. Silah gücüyle kaleyi baskı altına alan Memlûkler, Ermenilere ağır kayıplar verdirdi. Buna rağmen, Rumkale'nin savunucuları dirençlerini koruyarak tahrip olan surları ve burçları hızla onardı. Kale'nin içinden ok, mızrak ve diğer silahlarla Memlûk saldırılarına karşılık verdi. Sultan Eşref Halil, bu direnişi kırmak için saldırıların şiddetini artırmaları yönünde askerlerine talimat verdi. Memlûk mancınıklarının fırlattığı devasa taşlar, kale surlarını ve içindeki yapıları ciddi şekilde tahrip ederek Ermenilerin direnişini zayıflattı.³⁰⁸ Bu tahribatın ardından Ermeniler, dış kaleyi terk ederek iç kaleye çekildiler. Memlûk güçleri,

³⁰⁴ Paydaş, a.g.m., 2022, 22.; Karadeniz, a.g.m., 2022, 57.; Gökhan, a.g.m., 2024, 272.

³⁰⁵ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 143.; Fazlullah el-Ömerî, a.g.e., 1971, 309.; Kılıç, a.g.m., 2010, 155.; Karadeniz, a.g.m., 2022, 58.; Durmuş, E.(2022). "Memlûkler Zamanında Rumkale", *Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*, (Ed.Yasin Taş), Konya, 37-38.; Kaynaklarda Memlûklerin Rumkale'ye kaç tane mancınık getirdikleri konusunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Aybek ed-Devâdarî, Memlûk ordusu- nun Rumkale etrafına 20 mancınık kurduğunu ve bunlardan birinin Hama emirine ait olduğunu yazmıştır.bkz: Aybeked-Devâdarî, a.g.e., 1971, 333.; Cezerî ise mancınık sayısı ve yerleşimleri hakkın da ayrıntılı bilgiler vermiştir.Buna göre: Kible (güney)tarafından dağın başında beş Frenciye ve 15 Karaboğa ve Şeytaniye, Hama birliklerinin bulunduğu doğu tarafa bir, Emir İzzeddin el-Efrem Fırat kenarına iki ve dağın başına bir, Sultanın karargahının bulunduğu doğu tarafına bir ve emir Beyserî' nin bulunduğu batı tarafına ise bir olmak üzere toplam 26 mancınık dikilmiştir.bkz: İbnü'l Cezerî, a.g.e., 1998, 109.; Nüveyrî ve Makrizî, mancınık sayısını 20 olarak vermiştir.bkz: Nüveyrî, a.g.e., 2004 , 143.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 233.; Aynî ise bu sayıyı 23 olarak göstermiştir.Buna göre: biri kalenin girişinde, diğeri de kalenin karşısında yüksek tepenin üzerinde Hama Melikinın yanında olmak üzere 23 mancınık getirilmişti.Bunlardan kaleye taş yağdırılıyordu. Diğer biri de Dimaşk naibi Sencer eş-Şucaî'nin yanındaydı.bkz: Aynî III, a.g.e., 2010, 113.; Mancınık türlerini tüm müellifler

Frenciye, Karaboğa ve Şeytaniye olarak kaydetmiştir.bkz: Gökhan, a.g.m., 2024, 272-273.; Honigman makalesinde 33 mancınık ile Rumkale'nin kuşatıldığını yazar.bkz: Honigman., Darkot, a.g.m., 1964, 779.

³⁰⁶ Ebü'l-Fidâ, a.g.e., 1972, 27.; Kılıç, a.g.m., 2010, 155.; Durmuş, a.g.m., 2022, 38.; Gökhan, a.g.m., 2024, 273.

³⁰⁷ Ebü'l-Fidâ, a.g.e., 1972, 27.; Şeşen, a.g.e., 2018, 90.

³⁰⁸ Gökhan, a.g.m., 2024, 273.

kaleyi kuşatmayı sürdürmek için mancınıklarla surları dövmenin yanı sıra, kazma ve küreklerle lağımlar kazarak surları patlatmaya ve kaleyi temelinden sarsmaya yönelik yer altı saldırılarına başladılar. Bu taktikler, kaleyi hızla ele geçirmeyi amaçlıyordu. Ancak Ermeniler, sonuna kadar mücadele ederek Memlûk ordusuna zaman zaman zorluklar yaşattı.³⁰⁹

Muasır Baybars el-Mansuri, Rumkale'nin kuşatmasını şu şekilde anlatır:

“Rumkale’ye doğru ilerledik ve peş peşe gruplar halinde saldırıya geçtik. Çadırlar kalabalık bir şekilde kuruldu ve kuşatma başladı. Durmaksızın taş fırlatıyor, delikler açıyorduk. Taşçılar ve hendek kazıcılar, hiç durmadan çalışıyorlardı. Askerler nöbetleşe mücadele ediyor, piyade askerleri ise ok atıp gayret gösteriyorlardı. Muhasara kararlılıkla devam etti ve kalenin halkı büyük zorluklar içinde sabrediyordu.”³¹⁰

Rumkale kuşatması, 20. gününe gelmesine rağmen henüz başarıya ulaşamamıştı. Ermenilerin gösterdiği direniş, başta Sultan Eşref Halil olmak üzere, ümera ve askerler arasında bıkkınlık ve yılgınlık yaratmaya başlamıştı. Ermeniler, kuşatma sırasında Kilikya Ermeni Kralı’ndan yardım talep etmiş ve yardımın gönderildiği haberini alarak moral bulmuşlardır. Bu durum, sevinç gösterileri yapmalarına yol açmıştır. Aynı zamanda, Moğolların Fırat’ı geçerek Rumkale’ye yaklaştığına dair yayılan söylentilerle Memlûk ordusunun moralini bozmayı amaçlamışlardır.³¹¹ Kuşatmada Memlûkleri zorlayan olağanüstü hava koşulları da meydana gelmiştir. Baharın sonlarına ve yazın başlarına denk gelmesine rağmen, şiddetli rüzgarlar, kar ve yağmur yağışları ile birlikte yıldırım düşüşleri, kuşatma sürecinde orduyu ciddi şekilde zorlamıştır. Bu doğa olaylarının en dikkat çekeni, saltanat naibi Baydara’nın çadırına düşen yıldırımdır. Yıldırım, çadırı ikiye bölerken, Baydara’nın yatağının hemen arkasına isabet etmiş ve bu üzücü olayda Baydara’nın üç adamı hayatını kaybetmiştir. Bu tür olağanüstü hava koşulları, kuşatmanın zorlu koşullarını daha da ağırlaştıran önemli bir etken olmuştur.³¹² Bu gelişmeler, Sultan Eşref Halil’i endişelendirirken, Arap emirlerinden İbnü’l-Muhanna, Fırat’ı geçerek Ermenilere yardıma gelen bir Moğol tümeninin yaklaştığını bildirmiştir.³¹³ Sultan, aldığı bu haberin ardından otağına çekilip saltanat naibi Baydara ile durum değerlendirmesi

³⁰⁹ Gökhan, a.g.m., 2024, 273.; Paydaş, a.g.m., 2022, 23.

³¹⁰ Baybars el-Mansûrî, a.g.e., 2016, 123.

³¹¹ Aynî III, a.g.e., 2010, 114.; Gökhan, a.g.m., 2024, 273.; Sis sahibi Kral II. Hetum, Moğolların yardıma geldiği söylentisini yamak için üç Ermeni komutanı çağırıp beş bin kişiden oluşan atlı birliklerle Ermeni askerlerini Moğol askeri kılığında Fırat nehri kenarına göndermişse de durumu araştıran Memlûkler bunun asılsız olduğunu farketmişlerdir. bkz: Durmuş, a.g.m., 2022, 37.

³¹² İbnü’l-Cezerî, a.g.e., 1998, 109.; Aynî III, a.g.e., 2010, 117.; Gökhan, a.g.m., 2024, 276.

³¹³ Gökhan, a.g.m., 2024, 273.

yapmıştır. Sultan, kuşatmanın uzun sürmesi ve kötü hava koşullarının etkisiyle yorulduklarını belirterek, geri çekilmenin uygun olacağını söylemiş; ayrıca, ertesi yıl kaleyi yeniden kuşatmayı planladığını ifade etmiştir. Sultan, daha sonra emirlerini de otağına çağırarak, Baydara aracılığıyla düşüncelerini aktarmıştır. Baydara'nın söylediklerine emirler sessiz kalınca, Sultan, emirlerine Baydara'nın sözleri hakkında ne düşündüklerini sormuştur. Emirlerden Rükneddin Çalık, *“Ey kardeş, bir Sultan ordusunu bir yere getirip orayı günlerce kuşattığında, bir istisna dışında oradan çekildiğini duymadık. Böyle bir gelenek yok,”* diyerek kuşatmanın kaldırılmasına karşı çıkmıştır. Emir Hüsameddin Lâçin de *“Vallahi kardeş, hepimiz ölsek de bu kaleyi fethetmeden geri dönmeyeceğiz,”* diyerek kararlı bir şekilde kaleyi almadan geri dönmenin düşünülmemesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak kuşatma sırasında birçok asker ve emirin hayatını kaybetmesi nedeniyle Baydara, bu sözlerle oldukça sinirlenmiş, ardından büyük emirlerden Şemseddin Sungur el-Aşkar'a dönerek, *“Ne düşünüyorsun, kalalım mı yoksa gidelim mi?”* diye sordu. Sungur el-Aşkar, öfkelenerek, *“Ey emir, savaş çocuk oyunu mu? Bizden kimler öldü, kimler gitti ki kalenin kuşatmasını kaldıralım?”* dedi. Bu sözler Sultan Eşref Halil'i oldukça sinirlendirdi ve *“Bu sözlerden büyük bir öfke doğar. Nasıl olur? Fırat'ı geçen bu düşmanla savaşabilir miyiz?”* diyerek tepki gösterdi. Sungur el-Aşkar ise daha sakin bir şekilde *“Eğer Sultan, emirlerden bazılarıyla birlikte ata binip düşmanla karşılaşmamı emrederse, o zaman Allah'tan ona karşı zafer dileriz,”* diyerek savaşa katılmaya hazır olduklarını belirtti.³¹⁴ Aslında bu olay, İlhanlı Hükümdarı Geyhatu'nun Aladağ'da bulunduğu sırada Memlûk Sultanı Eşref Halil'in Rumkale'yi kuşattığı haberini almasıyla başlamıştı. Moğollar, bu haberi aldıktan sonra Rumkale'deki Ermeniler ve kaleye sığınan Moğollara yardım etmek amacıyla Möngke Timur'un oğlu Tayçu Oğul komutasındaki, Tagaçar, Bukaday Aktaçi ve Tammaçi İnâk'ın yönetiminde kalabalık bir orduyu harekete geçirmişlerdi. Diğer yandan, Moğol şehzadesi Sukay ve Emir Timur Buka ile Karaca da Ahlat ve Erciş yollarını takip ederek Rumkale'ye doğru ilerlemeye başlamışlardı. Ancak, kalenin çoktan kuşatılıp ele geçirilmeye başlandığını fark eden Moğollar, müdahalede bulunamadan geri dönmek zorunda kalmışlardı.³¹⁵ Muasır Baybars el-Mansurî, Rumkale kuşatması sırasında yaşanan bu olayı aktarırken, kuşatma sürecinde kalenin doğu tarafından dağlar arasında bir grup Moğol askerinin yaklaştığına dair haber aldıklarını belirtmektedir. Bu haber üzerine Sultan Eşref Halil, bilgiyi doğrulamak amacıyla El-Emir Bedreddin Emir-i Silah ve diğer emirlerinden oluşan bir grup ile birlikte dört bin askerlik bir kuvvetin gönderilmesini emretmiştir.³¹⁶ Baybars el-Mansurî,

³¹⁴ Aynî III, a.g.e., 2010, 114-115.; Gökhan, a.g.m., 2024, 274.

³¹⁵ Durmuş, a.g.m., 2022, 37.

³¹⁶ Gökhan, a.g.m., 2024, 274.

kendisinin de bu kuvvetin içinde yer aldığını ve gece-gündüz demeden ilerlediklerini ifade ederek, “Sürekli olarak ilerledik, ancak Moğollara dair herhangi bir ize rastlamadık. Hiçbir haber elde edemedik. Sonunda, eski yerimize dönerek kendi görevlerimize devam ettik.”³¹⁷ demektedir. Bununla birlikte, yıllar sonra Baybars el-Mansurî, Moğolların Rumkale yakınlarına kadar gelerek kendilerini gözetlediklerine dair duyduğu bu olayı şöyle anlatmaktadır:

“Yıllar sonra, Nâsiriyye Devleti’nden Bedruddin Canikli ibn el-Bâbâ, Mısır’a geldiğinde bana şunu anlattı: O gün, kendisi de Moğol grubunun arasında bulunuyormuş. Yaklaşık on bin süvariden oluşan bu grup, başlarında Bitmiş adında bir komutan bulunuyormuş. Moğollar, Müslüman askerlerin yaklaştığını duyunca fırsat ve gaflet anı kollayarak, askerler yaklaşıncaya hızla ovalara ve dağlara gizlenip oradan da kaçıp gitmişlerdir.”³¹⁸

Bu anlatılar, kuşatma sırasında Moğolların, Memlûklerle doğrudan savaşmayı göze almadıklarını göstermektedir. Memlûkler, Ermenilere Moğollardan ve Kilikya Ermeni Krallığından herhangi bir yardım gelmeyince kuşatmaya kaldıkları yerden devam ettiler. Bu durum, Memlûk ordusunun moralini yükseltmiş ve Ermenilerin yalnız kalması, Sultan Eşref Halil’in kuşatma üzerindeki baskısını daha da artırmasına yol açmıştır. Başta Şam naibi olmak üzere, Halep ve Hama naiplerinin azimli askerleri gece gündüz çalışarak büyük gayretler göstermişlerdir.³¹⁹ Kuşatma esnasında Dimaşk naibi Alemüddin Sencer eş-Şücaî, dikkat çekici bir mühendislik fikri geliştirerek kuşatmanın seyrini değiştirmiştir. Şücaî’nin inşa ettirdiği ahşap kuleden, iç kalenin burçlarından birine uzanan uzun bir zincir sarkıtılmış, bu zincirin bir ucu toprağa sabitlenmiştir. Zincir aracılığıyla kaleye sarkarak tırmanan Memlûk askerleri, iç kaleye ulaşmayı başarmıştır.³²⁰ Çarpışmaların en yoğunlaştığı bu anda kaleye ilk girenler arasında Emir Bedreddin el-Bektaş’ın maiyetinden Seyfeddin Akçaba yer almıştır. Gösterdiği üstün cesaret ve gayretle dikkat çeken Akçaba, tırmanış sırasında yaralanmasına rağmen görevini başarıyla yerine getirmiştir. Bu başarısı üzerine Sultan Eşref Halil, Akçaba’ya hil’at göndererek onu ödüllendirmiş, emirliğe terfi ettirmiş ve tablhane³²¹ göreviyle taltif edilmesini istemiştir. Ancak Akçaba, bu görevlerin kendi yerine Sultan’ın hizmetindeki oğlu Muhammed’e

³¹⁷ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 123.

³¹⁸ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 123-124.

³¹⁹ Durmuş, *a.g.m.*, 2022, 37.

³²⁰ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 144.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 155.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 89.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 49.; Durmuş, *a.g.m.*, 2022, 38.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 275.

³²¹ Tablhâne (mehterhâne, nevbethâne, nakkârehâne) coşku ve kahramanlık duygularını ifade eden müziği, bunu icra edenleri ve bunların bulunduğu yeri ifade eder. bkz: Ertuğ, Z.(2010).“Tablhâne”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.39, 333-334.

verilmesini talep etmiştir.³²² Kuşatma sırasında Eşref Halil cephe hattına gelerek askerlerine hitap etmiş, onları cesaretlendirici sözlerle yüreklendirmiştir. Askerlerin alkışlarla verdikleri karşılık, ordu içinde moralin yükselmesine katkı sağlamıştır. Yoğun saldırılar karşısında Ermeni kuvvetleri iç kaleye çekilmiş, Memlûk ordusu ise kısa sürede şehre girerek kontrolü ele geçirmiştir. Fetih sonrası şehirde beş gün boyunca ganimet toplama süreci yaşanmış; buğday ambarları boşaltılmış, bağlar kesilmiş, un değirmenlerinin taşları ve hamam döşemeleri sökülerek Bire'ye nakledilmiştir. Kuşatma sırasında Memlûklere Karamanoğulları'nın da destek verdiği kaydedilmektedir.³²³ Kalenin düşüşünün yaklaşmakta olduğunu anlayan Ermeni halkı, can güvenliklerinin sağlanması için eman talebinde bulunmuştur. Ancak Sultan Eşref Halil, önceden yapılan teslim çağrılarının dikkate alınmadığını belirterek bu talebi reddetmiştir. Buna karşın, Ermeni Katolikosu Stepanos, piskopos ve papazlardan oluşan bir heyetle birlikte, haç ve kutsal eşyaları da yanına alarak sultanın huzuruna çıkmıştır. Sultan, Katolikos'a “*İlk günden neden itaatinizi bildirmediğiniz?*” diyerek tepkisini dile getirmiş ve hakarete bulunmuştur. Ancak heyetin kendi rızasıyla teslim olması sebebiyle Eşref Halil, kimseye zarar verilmemesi yönünde emir vermiştir.³²⁴

Rumkale, Memlûk ordusunun 33 gün süren yoğun kuşatmasının ardından 28 Haziran 1292'de (H.11 Receb 691) fethedilmiştir. Kuşatma, aman talebiyle değil, doğrudan askeri güçle, kılıç yoluyla başarıya ulaşmıştır. Kaleye Memlûk sancakları dikilmiş, şehirde ciddi kayıplar yaşanmıştır. Çatışmalarda pek çok asker hayatını kaybetmiş, aralarında kadın ve çocukların da bulunduğu çok sayıda kişi esir alınmıştır. Memlûk ordusu, aralarında Ermeni Katolikosu'nun da bulunduğu yaklaşık 300 esiri Mısır'a götürmüş ve bu kişiler tersanelerde çalıştırılmak üzere görevlendirilmiştir. Ayrıca, kaçan Ermenilerin geride bıraktığı eşyalar ganimet olarak Memlûk askerlerince toplanmıştır.³²⁵ Kuşatma sırasında, Sultan Baybars devrinde Memlûklere sığınmış olan Hatiroğlu ailesinden Şerefeddin b. el-Hatir, Emir-i Candar Şihabeddin Ahmed b. Rükneddin, Sultan'ın hizmetkârlarından İzzü'l-Mısırî, Nevbetbaşı Halil b. Refia ve ecnadü'l-halka³²⁶ ile ümeranın memlûklerinden pek çok asker şehit düşmüştür.³²⁷ Fetih öncesinde

³²² Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 144.; Durmuş, *a.g.m.*, 2022, 38.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 275.

³²³ Abû'l-Faraç. (1950).*Abû'l-Faraç Tarihi*, (Süry. çev. Ernest A. Wallis Budge, İng.Türkçe çev: Ömer Rıza Doğrul), Ankara, C.2, 603-604.; Honigman.; Darkot, *a.g.m.*, 1964, 779.; Durmuş, *a.g.m.*, 2022, 38.

³²⁴ Ebû'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 27.; Paydaş, *a.g.m.*, 2022, 23.

³²⁵ Aybek ed-Devâdarî, *a.g.e.*, 1971, 333.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 116.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 234.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 12.; Honigmann, Darkot, *a.g.m.*, 1978, 779.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Paydaş, *a.g.m.*, 2022, 23., Diğer müellifler esir sayısının 1200 kişi olduğunu belirtirler. Bu esirler Memlûk Ermeni müellifleri ise bu sayıyı 30.000 olarak verirler. Ancak Memlûk kaynaklar bu sayıyı doğrulamazlar.bkz: Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 275-276.

³²⁶ Ecnâdü'l-Halka, önceki sultanlar ve komutanların askerlerinden oluşan, devletin sürekli ordusu olarak görev yapan bir topluluktur. Yani, bu askerler daimî olarak devletin hizmetindeydiler. bkz: Koprman, *a.g.m.*, 1992, 23.

³²⁷ Aybek ed-Devâdarî, *a.g.e.*, 1971, 333.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 109.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 234., İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 12.; Gül, M. (2002).“Mısır Memlûklerinin Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu 'da

“Kalatü’r-Rûm” olarak bilinen bu önemli kale, fethin ardından Sultan Eşref Halil’in emriyle “Kalatü’l-Müslimîn el-Eşrefiyye” (Müslümanların Kalesi) olarak adlandırılmıştır. Zaferin ardından, fethin habercisi olan fetihnameler Kahire ve Dımaşk başta olmak üzere Memlûk coğrafyasındaki büyük şehirlere gönderilmiş, zaferin büyüklüğü halka duyurulmuştur.³²⁸ Rumkale’nin fethinden dört gün sonra, 2 Temmuz 1292’de (H.15 Receb 691), Sultan’ın fetihnâmesi Dımaşk’a ulaşmış ve naip vekili Şemseddin Sungur el-Asar ile Başkadı Şehâbeddin el-Hoyyî’ye sunulmuştur. Ardından, bu fetihnâme Emeviyye Camii’nde halka okunmuştur. Metinde, kalenin daha önce ele geçirilemez olarak kabul edildiği ancak şimdi üstün bir başarıyla fethedildiği ifade edilmiş, bu zaferin Memlûkler için doğudan batıya tüm ülkeleri fethe giden yolu açtığı vurgulanmıştır. Sultan Eşref Halil, “*Allah’ın inayetiyle doğudan batıya kadar tüm ülkelerin sahibi olacağız*” sözleriyle, Doğu Anadolu ve Irak kapılarının da Memlûkler adına açık olduğunu ilan etmiştir.³²⁹ Fetih haberinin şehre ulaşmasının ardından Dımaşk’ta büyük bir sevinç havası oluşmuş, zafer davulları çalınmış, kalede ve emirlerin konaklarında kandiller yakılarak gece aydınlatmaları yapılmıştır. Şehir süslenmiş, yedi gün boyunca devam eden büyük şenliklerle fetih kutlanmıştır.³³⁰

Rumkale’nin fethinin ardından, kuşatma sırasında mancınık atışlarıyla büyük ölçüde tahrip olan surların ve burçların onarımı amacıyla Sultan Eşref Halil, Dımaşk naibi Sencer eş-Şücâî’yi kaleye naip olarak görevlendirmiştir. Kalede bırakılan Sencer eş-Şücâî’nin yanında, Suriye şehirlerinden gönderilen askerî birlikler, yaklaşık 200 esir ve savunma için gerekli mühimmat da yer almıştır. Bu tedbirler, Memlûklerin Rumkale üzerindeki denetimini kalıcı hâle getirmeye yönelik bir idari ve askerî düzenleme niteliğindedir.³³¹ Sencer eş-Şücâî, birkaç ay süresince kalede kalarak surların ve yapıların tamirini denetlemiş, bu faaliyetler esnasında iç kalenin kapılarından birine Sultan Eşref Halil adına bir kitabe yerleştirilmiştir. Kitabede geçen “*Ermenileri buradan kaçırarak galip Sultan*” ifadesi, fethin sembolik bir anlatımı olarak değerlendirilmiş ve Memlûk egemenliğinin bölgedeki görünürlüğünü pekiştirmiştir.³³²

Memlûk İzleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 362; Durmuş, a.g.m., 2022, 39.; Gökhan, a.g.m., 2024, 276.

³²⁸ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 143-144.; Aybek ed-Devâdarî, a.g.e., 1971, 323-324.; Aynî III, a.g.e., 2010, 111- 114.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 234.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 12, ; Kılıç, a.g.m., 2010, 155., Şeşen, a.g.e., 2018, 90.; Zamanla Eşrefiyye söylenmez olmuştur.bkz: Gökhan, a.g.m., 2024, 276.; Fazlullah el- Ömerî’nin yazdığına göre Rumkale’ye Kalatü’l-Müslimin daha sonraları Kala-i Zerrin (Altınkale) adı verilmiştir.bkz: Fazlullah el-Ömerî, a.g.e., 2019, 412.

³²⁹ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 146.; Honigman., Darkot, a.g.m., 1964, 779.; Paydaş, a.g.m., 2022, 24.

³³⁰ İbnü’l-Cezerî, a.g.e., 1998, 101.; Rumkale Fetihnâmesi için bkz: İbnü’l-Cezerî, a.g.e., 1998, 102-109.

³³¹ Ebü’l-Fidâ, a.g.e., 1972, 27.; İbnü’l-Cezerî, a.g.e., 1998, 110.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 12.

³³² Honigmann.; Darkot, a.g.m., 1978, 779.

Sencer eş-Şücâî, görevini tamamladıktan sonra Dımaşk'a döndüğünde, 20 Eylül 1292 tarihinde (H. 11 Şaban 691), naiplik görevinden azledildiğini öğrenmiş; yerine İzzeddin Aybek el-Hamevî tayin edilmiştir.³³³ Bu durum, Memlûk yönetim sisteminde görev değişikliklerinin sultanın iradesiyle ani biçimde gerçekleştirilebildiğini ortaya koymaktadır. Sultan Eşref Halil, fetihten sonra Halep'e dönmüş ve Eylül (Şa'ban) ayının sonuna kadar burada ikamet etmiştir. Bu süreçte, üst düzey idarî kadroda bazı değişiklikler yapmıştır. Halep naibi Kara Sungur görevden alınarak yerine Emir Şerefeddin Balaban et-Tabbâhî el-Mansûrî atanmış; Rumkale'nin yeni idaresi ise Emir İzzeddin Aybek el-Mûsılî'ye verilmiştir.³³⁴ Sultan Eşref Halil, 6 Ağustos 1292 tarihinde Dımaşk'a ulaşmış; beraberinde Rumkale kuşatmasında elde edilen ganimetler, esirler ve Ermeni Katolikosu Stepannos da bulunmaktaydı.³³⁵ Şehre girişi sırasında ihtişamlı bir merasim düzenlenmiş, atının bastığı yollara halılar serilmiş ve geniş katılımlı bir askerî geçit töreni yapılmıştır.³³⁶ Zaferin simgesi olarak Katolikos Stepannos ve diğer esirler halka teşhir edilmiş, ayrıca savaşta öldürülen bazı Ermeni askerlerinin başları mızraklara geçirilerek sergilenmiştir. Bu gösterilerle birlikte Sultan, Dımaşk halkının gönlünü kazanmak adına hem askerlerine hem de halka para dağıtmıştır. Ümera, kadılar, askerler ve halkın iştirakiyle düzenlenen merasimlerde Kur'an hatimleri okunmuş, dualarla zaferin manevi yönü yüceltilmiştir.³³⁷ Zaferin ardından Sultan Eşref Halil, Dımaşk'ta tutulan Rumkale Katolikosu Stepannos ve bazı mahkûmları affederek serbest bırakmıştır. Bu gelişme sonrasında Ermeni ruhani merkezi olan Katolikosluk makamı Sis'e (günümüzde Kozan) taşınmış ve burada yeni bir patrik tayin edilmiştir. Bu durum, Rumkale'nin hem Ermeni Kilisesi hem de Kilikya Ermeni Krallığı açısından taşıdığı dinî ve siyasî merkezî işlevin sona erdiğini göstermektedir. Böylece, Rumkale, Memlûkler için Güneydoğu Anadolu geçitlerini denetleyen önemli bir sınır kalesi konumuna gelmiştir. Bu fetihle birlikte Memlûk hâkimiyeti bölgedeki varlığını daha da güçlendirmiş, sınır güvenliği ve idarî kontrol bakımından önemli bir üs elde edilmiştir.³³⁸

³³³ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 27.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 1971, 313.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 405.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 235.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 163.

³³⁴ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 227-228.; Aybek ed-Devâdârî, *a.g.e.*, 1971, 333.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 111-115.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 233.; Karatay el-İzzî, *a.g.e.*, 2005, 216.; Durmuş, *a.g.m.*, 2022, 39.

³³⁵ Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 155-156.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 278.

³³⁶ Memlûklerde hükümdarın ayaklarının altına halı serme geleneğinin Vezir İbn Sel'us tarafından başlatıldığı belirtilmektedir. Rumkale fethinden sonra Eşref Halil'in Dımaşk ve Kahire'de karşılanışında bu uygulama görülmüştür. İbn Kesîr, daha önce Baybars ve Kalavun dönemlerinde benzer uygulamalara rastlandığını kaydetmekte; bu âdeti bid'at, israf ve gösteriş olarak eleştirmektedir. Geleneğin sonraki hükümdarlar tarafından da sürdürüldüğü ifade edilmektedir.bkz: İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1995, 541-542.

³³⁷ İbn Kesîr, *a.g.e.*, 1995, 542.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 234.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 278.

³³⁸ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 121-122.; Abu'l-Farac, *a.g.e.*, 1950, 640.; Gül, *a.g.m.*, 2002, 362-365.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 277-278.

3.3.1.1. Sis Seferi: Kilikya Ermenileri Üzerine Sefer

Günümüz Adana il sınırları içerisinde yer alan Sis (bugünkü Kozan), coğrafi konumu ve doğal yapısı dolayısıyla tarih boyunca pek çok medeniyetin ilgisini çeken önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Şehir, Sis Nehri ve Antsmıtsuk Deresi kıyısında, Sis Dağı'nın kuzeydoğu yamaçlarında ve deniz seviyesinden yaklaşık 290 metre yükseklikte yer almaktadır. Bu özellikleri, Sis'in hem doğal korunaklılık açısından hem de ulaşım ve ticaret yolları bakımından tarih boyunca cazip bir merkez olarak öne çıkmasına zemin hazırlamıştır.³³⁹ Kent, tarihsel süreçte Sisa, Sisiye, Assis, Ossia ve nihayetinde Kozan³⁴⁰ gibi farklı adlarla anılmıştır. ³⁴¹ “Sis” isminin Sami kökenli olduğu ve “*rahip veya din adamlarının yerleşim yeri*” anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bu etimolojik köken, Sis'in erken dönemlerde bir dinî merkez olarak öne çıkmış olabileceğine de işaret etmektedir.³⁴²

Kilikya bölgesindeki Ermeni varlığı, Memlûkler açısından yalnızca sınır güvenliği bağlamında değil, aynı zamanda bölgedeki Haçlı ve Moğol etkilerine karşı bir tehdit unsuru olarak da değerlendirilmiştir. Bu nedenle Memlûk sultanları zaman zaman bölgeye yönelik askerî harekâtlarda bulunmuşlardır. Özellikle Memlûk Devleti'nin güçlü hükümdarlarından Baybars ve onun haleflerinden Kalavun da Kilikya Ermeni Krallığı üzerine seferler düzenlemiş ve bölgeyi denetim altında tutma siyaseti gütmüşlerdir.³⁴³ Memlûk Sultanı Eşref Halil'in Rumkale'yi fethetmesi, Kilikya Ermeni Krallığı için ciddi bir darbe olmuş ve bölgedeki güç dengelerini Memlûkler lehine değiştirmiştir. Bu fethin ardından Ermeni Kralı II. Hetum, muhtemelen yaşanan bu askerî başarısızlıkların da etkisiyle, kendi isteğiyle tahtını oğlu III. Toros'a bırakmıştır.³⁴⁴ Bu siyasi değişimin ardından, Halep Valisi, Sultan Eşref Halil'e gönderdiği mektupta, Ermenilerin Rumkale'nin kaybının intikamını almak amacıyla bölgedeki Müslüman tüccarlara saldırıp mallarını yağmaladıklarını ve bazılarını esir aldıklarını bildirmiştir. Bu gelişmeler üzerine Halep Valisi, Ermenilere karşı misliyle karşılık verebilmek için sultandan izin istemiştir. Söz konusu ihlaller karşısında harekete geçen Eşref Halil, Ermenilerin merkezi Sis'in kuşatılmasına karar vermiş ve Emir Baydara'ya orduyla birlikte

³³⁹ Hatalmış, A.(2016).“Memlûklara Kadar Sis (Kozan)ve Çevresinde Görülen Fetihler”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, 258.

³⁴⁰ Kozan kelimesi Arapça kaynaklarında pek kullanılmazken onun yerine; “Sîs, Bilâd-ı Sîs, Diyâr-ı Sîs” şeklinde ifade edilir. Bir anlamda tarihi “Kilikya” ismi yerine İslam tarihlerinde “Bilâd-ı Sîs” kullanılır. Sis hem şehir hem bölgesel/yöresel bir ad olarak anılır.bkz: Hatalmış, a.g.m, 2016, 262.

³⁴¹ Sisan, Sisia, Sision, Assisum, Komnat, Hısn Sisiya, Sebastoz, Kastron, Sisuan'da Sis'in diğer isimleri dir.bkz: Büchner, V.F.(1979).“Sis”, *MEB, İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 708.; Akgün, a.g.t., 2020, 50.

³⁴² Akgün, a.g.t., 2020, 50.

³⁴³ Ayçiçek, a.g.m., 2018, 75.

³⁴⁴ Gökhan, a.g.m, 2024, 278.

Dımaşk'a gitmesini emretmiştir. Kendisi ise Mısır'dan hareket etmiştir. Bu yolculuk sırasında daha önce takip ettiği rotadan farklı bir güzergâh izleyerek ilk olarak Kerek'e uğramış, burada askerî ve siyasî durumu değerlendirdikten sonra Dımaşk'a yönelmiştir.³⁴⁵ Sultan, saltanat naibi Baydara ve vezirinden üç gün sonra şehre ulaşmıştır. Dımaşk'ta Sis seferinin hazırlıklarını hızlandırmış ve orduyu sefere hazır hale getirmiştir. Memlûk ordusunun Sis üzerine harekete geçeceği haberi Kilikya Ermenileri nezdinde ciddi bir endişeye neden olmuş, bunun üzerine Ermeni Kralı, Dımaşk'ta bulunan Sultan'a elçi göndermiştir. Elçi, hazırlıkların ciddiyetini yerinde görmüş; mancınıklar ve kuşatma araçlarının hazırlandığını bizzat gözlemlemiştir. Sultan Eşref Halil tarafından kabul edilen elçiye, Kral'ın gönderdiği mektup huzurda okutulmuş ve Sultan tarafından bazı barış şartları ileri sürülmüştür. Buna göre Besni, Maraş ve Tell-Hamdun³⁴⁶ (Toprakkale) şehirlerinin Memlûklere teslim edilmesi, ödenmekte olan yıllık cizyenin ve sunulan hediyelerin iki katına çıkarılması halinde barışın mümkün olabileceği bildirilmiştir.³⁴⁷ Ermeni elçi bu talepleri Kral'a iletmış, gelişen olaylar karşısında manevra alanı iyice daralan Ermeni Kralı, çaresizlik içerisinde Besni Kalesi'nin anahtarlarını Sultan'a göndermiştir. Bunun üzerine Sultan, Emir Seyfeddin Togan'ı bölgeye göndererek kaleyi teslim almakla görevlendirmiştir. 7 Haziran 1293 (H.1 Ramazan 692) tarihinde, Besni, Maraş ve Tell-Hamdun (Toprakkale)'un Ermenilerden alındığı haberi Dımaşk'a ulaşmış ve bu gelişme büyük sevinçle karşılanmıştır. Besni'ye Müslüman halk iskân ettirilmiş, Bedreddin Bektaş ez-Zerdakaş şehrin naibi olarak atanmış, ayrıca kadı ve hatipler gönderilerek İslami idarî yapı tesis edilmiştir. Böylece bu bölgelerdeki Müslümanlar, Ermeni hâkimiyetinden kurtulmuş, can ve mal güvenliğine kavuşmuştur. Bu teslimiyet, özellikle savaş yapılmadan elde edilen bir zafer olarak İslam dünyasında coşkuyla karşılanmış, Dımaşk başta olmak üzere birçok merkezde kutlamalar yapılmıştır.³⁴⁸ Ancak kısa bir süre sonra Maraş ve Tell-Hamdun (Toprakkale) tekrar Ermenilere iade edilmiştir. Buna rağmen, 1298 yılında (697 H.) Sultan Hüsameddin Laçın döneminde Maraş kalıcı olarak yeniden Memlûk topraklarına katılmıştır.³⁴⁹

³⁴⁵ Kılıç, a.g.m., 2010, 156.; Sürücü, M. (2019). *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılarla ve Memlûklerle Dini Münasebetleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 53.; Akgün, a.g.t., 2020, 50.; Gökhan, a.g.m., 2024, 278.

³⁴⁶ Günümüzde Osmaniye sınırları içinde bulunan Toprakkale'nin eski adıdır.

³⁴⁷ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 250.; Aybek ed-Devâdârî, a.g.e., 1971, 340.; Aynî III, a.g.e., 2010, 150.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 14.; İbn İyâs, a.g.e., 1960, 371.; Yiğit, a.g.m., 2015, 189-190.; Sürücü, a.g.t., 2019, 53.; Akgün, a.g.t., 2020, 50-51.

³⁴⁸ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 157.; İbn Kesîr, a.g.e., 1995, 548.; İbn Haldûn, a.g.e., 1621, 405.; Aynî III, a.g.e., 2010, 151.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 12.; Akgün, a.g.t., 2020, 51.; Gökhan, a.g.m., 2024, 278-279.

³⁴⁹ Gökhan, a.g.m., 2024, 279.

3.4. Moğollarla İlişkiler

Moğollar ve Memlûkler arasındaki ilişkiler, Hülâgû'nun 1258'de Bağdat'ı fethetmesiyle birlikte Orta Doğu'daki genişleme hareketlerini hızlandırmış ve bu süreçte Memlûkler ile ilk büyük çatışmalarını 1260'ta Aynicâlût Savaşı'nda yaşamıştır. Aynicâlût, Moğollar için ilk büyük yenilgi olmuştur ve bu savaş sadece askeri bir kayıp değil, aynı zamanda Orta Doğu'daki güç dengesinin değiştiği önemli bir dönüm noktasıdır.³⁵⁰ Bu yenilgiye rağmen, İlhanlılar Suriye ve Filistin'i ele geçirme, ardından Mısır'ı fethetme hedeflerinden vazgeçmemişlerdir. Moğol diplomasisi, tehditkâr ve buyurgan bir üslup benimsemiş; bu yaklaşım, Memlûklerle aralarındaki uzun süreli rekabetin zeminini hazırlamıştır. Memlûk Sultanı Baybars döneminde Abâkâ Han ile, Kalavun döneminde ise İlhanlı tahtına geçen Ahmed Teküdâr ile diplomatik ilişkiler sürdürülmüştür. Ahmed Teküdâr'ın Müslüman olması, bu diplomatik temaslarda daha yumuşak ve İslâmî bir üslup benimsenmesine yol açmışsa da onun tahttan indirilmesinin ardından ilişkiler yeniden gerginleşmiştir.³⁵¹

Eşref Halil'in hükümdarlığı sırasında Moğollarla Memlûkler arasında doğrudan bir temas olmamıştır. Ancak Memlûklerin, Kilikya Ermeni Krallığı'nın elindeki Rumkale'yi ele geçirmesi üzerine Moğollar, Ermenilere destek göndermek için bölgeye yönlendirilmişse de kale çoktan alınmış ve tahkim edilmiştir. Bu gelişme, Moğol-Ermeni ittifakını doğrudan sarsmış ve bölgedeki güç dengelerini Memlûkler lehine değiştirmiştir. 1292 yılında Çukurova bölgesinde başarıyla tamamlanan askerî seferlerin ardından Kahire'ye dönen Eşref Halil, kısa süre sonra İlhanlı hükümdarı Geyhatu Han'ın Mısır'a gönderdiği elçilik heyetiyle karşı karşıya kalmıştır. Geyhatu, dedesi Hülâgû tarafından 1260 yılında ele geçirilen Halep'in İlhanlılara iade edilmesini talep etmiş; aksi hâlde tüm Suriye'yi İlhanlı topraklarına katma tehdidinde bulunmuştur. Eşref Halil, bu talebe sert bir biçimde karşılık vermiş; Halep'in iadesini kesin biçimde reddetmiş ve buna mukabil Geyhatu'dan Bağdat'ı geri vermesini istemiştir.³⁵² Bu cevabı ile yalnızca savunma değil, aynı zamanda İslâm coğrafyasını Moğol işgalinden kurtarmaya yönelik geniş çaplı bir siyasi hedef güttüğünü açıkça ortaya koymuştur. Elçilik heyeti geri çevrilmiş; Halep kalesi onarılarak burçlarından birine Eşref Halil'in adı yazdırılmıştır.³⁵³ Sultan Eşref Halil, özellikle Bağdat'ın ve genel olarak Irak'ın yeniden

³⁵⁰ Özeydin, a.g.m, 1991, 275.

³⁵¹ Sağlam, a.g.m., 2018, 83.

³⁵² Yuvalı, A. (1996). "Geyhatu Han", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.14, 45.

³⁵³ Halep Kalesinin inşaatı tamamlanmış, Halep naibi Emir Kara Sungur da şehrin imarına başlamış ve ilk iş olarak surları yenilemiştir. Hülâgu tarafından yıkılan Halep camisi otuz üç yıl boyunca harabe halde kalmış ve şehrin imarı sırasında yeniden yapılmıştır. Şam'ın inşaatına Şevvalde başlandı ve Sultanlık sarayı, Tarım (Ahşap Kubbe)

Müslüman yönetimine kazandırılması yönündeki idealini sıkça dile getirmiştir. Bu doğrultuda, Moğolların 1292 yılı içerisinde Rahbe'ye düzenledikleri akına karşılık olarak bölgeye askerî bir birlik göndermiştir. Bu müdahale, Moğollar karşısında benimsediği sert ve kararlı dış politikanın bir örneği niteliğindedir. Söz konusu politika, yalnızca savunma eksenli değil; aynı zamanda Memlûkler adına İslâm dünyasında siyasî ve ahlâkî liderliği üstlenme gayesini de taşımaktadır.³⁵⁴ Bu dönemde Eşref Halil'in en önemli destekçilerinden biri, Mısır'daki Abbâsî Halifesi Hâkim-Biemrillâh olmuştur. Halifenin meşruiyet desteğini arkasına alan Memlûk hükümdarı, Doğu İslâm dünyasında Moğol egemenliğine son verme amacını yüksek sesle dile getirmiştir. Nitekim Dımaşk'taki emirlerine, orduyu sefer için hazırlamaları yönünde emirler vermiştir. Ancak bu planlar, 1293 yılında Sultan'ın uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetmesiyle kesintiye uğramıştır. Eşref Halil'in ani ölümü, Memlûk Devleti içinde siyasî istikrarsızlığa yol açarken, 1295 yılında Geyhatu Han'ın da ölümüyle İlhanlılar da benzer bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. Her iki hükümdarın kısa aralıklarla vefat etmesi, iki devlet arasında doğrudan temasların zayıflamasına neden olmuş; bu dönemde hem Memlûkler hem de İlhanlılar iç karışıklıklar ve taht mücadeleleriyle yüzleşmiştir. Diplomatik ilişkilerin geçici olarak durduğu bu dönem, iki büyük güç arasındaki mücadelenin farklı biçimlerde sürdüğü yeni bir safhaya zemin hazırlamıştır.³⁵⁵

ve Mavi Kubbe inşa edildi. Bunu Emir Alamüddin eş-Şücai üstlendi ve tavanına toplamda dört bin miskal altın harcandı.bkz: Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 141.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 230-231.

³⁵⁴ MakrizîII, *a.g.e.*, 1997, 242.; Yuvalı, *a.g.m.*, 1996, 45.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 156-157.; Sağlam, *a.g.m.*, 2018, 108-109.

³⁵⁵ Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 157.; Sağlam, *a.g.m.*, 2018, 109-110.

4. EŞREF HALİL B. KALAVUN DEVRİ DEVLET RİCALİ

4.1. Eşref Halil Döneminin Güçlü Emirleri

Eşref Halil b. Kalavun, ağabeyi el-Melikü's-Sâlih Alaeddin Ali'nin vefatının ardından Memlûk tahtının vârisi olarak ilan edilmiş ve bu süreçte saltanata hazırlanmıştır. Ancak 1290 yılında tahta çıkışı, aynı zamanda yoğun muhalefet ve idari istikrarsızlıklarla örülü bir dönemin başlangıcını teşkil etmiştir. Veliahtlık döneminde başlayan siyasî çekişmeler, hükümdarlık süresince giderek yoğunlaşmış ve Memlûk yönetiminin temel işleyişine zarar veren bir çatışma ortamı yaratmıştır.³⁵⁶ Eşref Halil'in kısa süren saltanatının en belirgin sorunlarından biri, emirlerle kurduğu gergin ilişkiler olmuştur. Saltanatı boyunca özellikle devletin üst kademelerinde görev yapan güçlü emirlerle yaşadığı anlaşmazlıklar, yönetimin sürekliliğini tehdit eden bir dizi krizin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, Eşref Halil'in yönetiminde kişisel inisiyatifle aldığı kararlar ve çevresindeki önemli figürlere yönelik ayrıcalıklı tutumuyla doğrudan bağlantılıdır. Veliahtlığı döneminde başlayan muhalefetin temel sebeplerinden biri, vezir olarak İbn Sel'us'un atanmasıdır. Bu atamayla birlikte İbn Sel'us'a hil'at gönderilmesi, saray çevresinde ciddi rahatsızlık yaratmış ve birçok emirin tepkisine neden olmuştur. Özellikle İbn Sel'us'un kısa sürede büyük yetkilerle donatılması, saraydaki güç dengelerini sarsmış ve muhalefeti daha da derinleştirmiştir. Emirlerle yaşanan çatışmalar nihayetinde Eşref Halil'in suikastla sonlanan hükümdarlığının da temel zeminini oluşturmuştur. Bu süreçte Hüsameddin Toruntay, Saltanat naibi Baydara, Vezir İbn Sel'us ve Emîr Hüsameddin Laçin gibi önemli dört isim, Eşref Halil'in iktidarının zayıflamasında ve sona ermesinde belirleyici rol oynamıştır.³⁵⁷

4.1.1. Hüsameddin Toruntay

Hüsameddin Toruntay, Kalavun döneminde saltanat naibi (nâib-i saltanat) olarak görev yapmış; Memlûk Devleti'nin idarî mekanizmasında ve askerî seferlerinde etkin roller üstlenmiş önemli bir devlet adamıdır. Yalnızca askerî başarılarıyla değil, aynı zamanda Eşref Halil'e karşı geliştirdiği muhalif tutumla da dikkat çekmiş, bu yönüyle Memlûk siyasi tarihindeki güç mücadelelerinde belirleyici bir unsur olmuştur.³⁵⁸ Toruntay'ın muhalefeti, Eşref Halil'in emirlerle olan ilişkilerinde dönüm noktalarından birini teşkil etmiştir. Toruntay ile Eşref Halil

³⁵⁶ Kılıç, a.g.m., 2010, 137.; Akgün, a.g.t., 2020, 29.

³⁵⁷ Kılıç, a.g.m., 2010, 157.

³⁵⁸ Kalavun, tahta çıktığında hapse bulunan İzzeddin Aybek el-Efrem'i serbest bırakarak onu saltanat naibi olarak görevlendirmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Aybek el-Efrem hastalanarak görevinden ayrılmış; yerine 20 Aralık 1279 tarihinde Memlûk emirlerinden Hüsameddin Toruntay atanmıştır. bkz: Şeşen, a.g.e., 2018, 22.

arasındaki gerginliğin temelleri, 1288 (H. 687) yılında el-Melikü's-Sâlih Alâeddin Ali'nin vefatının ardından Eşref Halil'in veliaht ilan edilmesiyle atılmıştır. Bu karar, başta saltanat naibi Toruntay olmak üzere birçok emirin tepkisine yol açmış, Eşref Halil'in hem ahlaki hem de yönetimdeki tavırları eleştiri konusu olmuştur. Emirlerin, Eşref Halil'in yönetimdeki tutumuna yönelik hoşnutsuzlukları zamanla artmış; hatta bazıları, onun ağabeyi Alâeddin'in ölümünde dahli olduğuna dair asılsız iddialar öne sürerek Eşref Halil'i itibarsızlaştırma yoluna gitmişlerdir. Bu tür suçlamalar, Toruntay ile Eşref Halil arasındaki düşmanlığın derinleşmesine neden olmuştur.³⁵⁹ Toruntay, Eşref Halil'in veliahtlığını hiçbir zaman benimsememiş ve giderek daha sert bir tavır takınmıştır. Eşref Halil'in özel veziri ve yakın çevresinden biri olan İbnü's-Sel'ûs'a gösterdiği ayrıcalıklı tutum, Toruntay'ın tepkisini artıran başlıca unsurlardan biri olmuştur. Vezire gönderilen hil'atler ve verilen idarî yetkiler, Toruntay'ın muhalif duruşunu daha da pekiştirmiştir. Bu süreçte Toruntay, Eşref Halil'i sürekli olarak babası Kalavun nezdinde küçük düşürmeye çalışmış; onun gözünden düşmesini sağlama amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Kalavun'un vefatından sonra tahta çıkan Eşref Halil'e karşı Toruntay muhalif tavrını sürdürmüş, herhangi bir uzlaşma çabasında bulunmamıştır.³⁶⁰ Her iki tarafın da karşılıklı bir kin ve güvensizlik içinde hareket ettiği bu süreçte, siyasi gerilim had safhaya ulaşmıştır. Ancak iktidar mücadelesinde inisiyatifi ele geçiren taraf Eşref Halil olmuş; rakibi Toruntay'a karşı daha hızlı ve kararlı adımlar atarak üstünlük sağlamıştır.³⁶¹ Eşref Halil, babasının vefatının ardından 12 Kasım 1290 (H. 8 Zilkade 689) Pazartesi günü orduyu toplayarak bağlılık yeminlerinin yenilenmesini sağladı. Emirler huzuruna çıkarak sadakatlerini bildirmiş, gelenek gereği yer öpmek suretiyle biatlerini sunmuşlardı. Bu sırada Hüsameddin Toruntay da Eşref Halil'in daveti üzerine huzura kabul edilmiş, kendisine hil'at verilmiş ve yeniden saltanat naibi görevine atanmıştı. Bu jest, taraflar arasındaki gerilimi geçici de olsa yatıştırmıştır.³⁶² 16 Kasım 1290 (H. 12 Zilkade 689) günü, Eşref Halil Cuma namazının ardından Kalatü'l-Cebel'de atına binerek sultanlık alâmetlerini kuşanmış, ardından ümerâ ve askerlerle birlikte kalenin altındaki Kara Meydana (Esved Meydanı)³⁶³ doğru hareket etmiştir.³⁶⁴ Bugün, Eşref Halil'in halk önünde ilk defa sultan kimliğiyle görünmesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak aynı gün, Eşref Halil'e Toruntay'ın bir suikast planladığına dair bir ihbar ulaşmış ve bu gelişme üzerine Sultan, ikindi vaktinden önce Babun-Nasr'dan Babu

³⁵⁹ Özeydin, a.g.m., 1997, 319.

³⁶⁰ Nüveyri, a.g.e., 2004, 116.; Kılıç, a.g.m., 2010, 137.; Erdem, a.g.t., 2017, 71.; Akgün, a.g.t., 2020, 29.

³⁶¹ Nüveyri, a.g.e., 2004, 116.; Fazlullah el-Ömeri, a.g.e., 2019, 408-409.; Kılıç, a.g.m., 2010, 138.

³⁶² Aynî III, a.g.e., 2010, 24.; Dumlu, a.g.t., 2019, 60.; Akgün, a.g.t., 2020, 29.

³⁶³ Kara Meydan (Esved Meydan) Kal'atu'l-Cebel'in aşağısında Hayl Çarşısına yakın bir meydandır. bkz: Akgün, a.g.t., 2020, 29.

³⁶⁴ Aynî III, a.g.e., 2010, 24.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 218.; Kılıç, a.g.m., 2010, 137.

Züveyle'ye kadar uzanan güzergâhta süslenmiş Kahire sokaklarında güvenlik önlemleri altında dolaşmıştır. Eşref Halil, Kalatü'l-Cebel'e dönmek üzere saraya yaklaştığında, çevresi Hasekiyye³⁶⁵ mensubu Memlûkler tarafından sarılmıştır. Bu esnada Toruntay ve yanındakiler, tören düzeni doğrultusunda Sultan'ı Babu Sâriye önünde beklemekteydi. Ancak suikast şüphesinden dolayı Sultan, geleneksel güzergâhı izlemekten kaçınarak Babu Istabl kapısından girip doğrudan kaleye yöneldi. Toruntay ve maiyetindekiler durumu fark edip peşinden gitmeye çalışsalar da başarılı olamadılar.³⁶⁶ Bu girişim, Eşref Halil nezdinde Toruntay'a yönelik mevcut güvensizliği pekiştirdi. Daha önce de Toruntay'ın, iftiralar ve asılsız söylentiler yoluyla Sultan'ın itibarını zedelemeye çalıştığına inanıyordu. Toruntay'ın bu tutumu, yalnızca Eşref Halil'in değil, saraydaki yakın çevresinin de tepkisini çekmişti. Hasekiyye içinde Toruntay'a karşı ciddi bir hoşnutsuzluk oluşmuştu. Ayrıca Sultan Kalavun döneminde vezirlik görevinden alınan eş-Şucâî'nin, bu gelişmeleri kişisel intikam fırsatı olarak değerlendirdiği görülmektedir. Saray çevresinde yayılan söylentiler ve bazı emirlerin iki taraf arasındaki ilişkileri daha da germeye yönelik girişimleri neticesinde, Eşref Halil Toruntay'ı tutuklama fikrine yöneldi. Böylece, taraflar arasında uzun süredir devam eden husumet, açık bir siyasi hesaplaşmaya dönüşmüştür.³⁶⁷ Ketboğa, dostu Toruntay'a yaklaşıp başına gelebilecek tehlikeler konusunda onu uyardı ve bir an önce tedbir alması gerektiğini ifade etti. Ancak Toruntay, bu uyarıya şu sözlerle karşılık verdi:

“Vallahi, Eşref Halil'in bana kötü şeyler yapacağını ve tozu dumana katacağına inanıyorum. Fakat, ben kendi çıkarım için harekete geçip bir şey yaparsam, bu tüm toplum için felakete yol açar. Kanlar akar, vefa kaybolur. Bir kişinin iktidarı ele alması ancak büyük bir kargaşa ve karmaşa sonrası mümkün olabilir. Vallahi, halkın beni ayıplayacağı bir şeyi yapmam. Eğer ömrüm varsa, kimse bunu kısaltamaz; eğer ecel gelmişse, gelmiştir ve saadet dönemi sona ermiştir. Olacak olan her şey, Allah'ın elindedir; bu durumda ne ben ne de başkası bir şey yapabilir.”³⁶⁸

Toruntay'ın verdiği cevap, onun yaklaşan tehlikenin farkında olduğunu ve buna rağmen toplumun huzurunu ve düzenini şahsî çıkarlarının önünde tuttuğunu ortaya koymaktadır. Eşref

³⁶⁵ Memlûk Devleti'nde sultanın seçkin maiyetini teşkil eden Memlûklere verilen addır.bkz: es-Seyyid, S.M. (1997). “Hasekiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.16, 373-374

³⁶⁶ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 115-116.; Baybars el-Mansûrî, *a.g. e*, 2001, 290.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 218.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 138.

³⁶⁷ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 116.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 27-30.; eş-Şucâî, Toruntay hakkında Sultana şikâyetinde bulunmuştur.bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 27.

³⁶⁸ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 30.

Halil ise Toruntay’a karşı yürüttüğü tasfiye planını uygulamaya koymadan önce dostane bir tavır sergileyerek düşmanlığını gizlemeyi sürdürdü. Ketboğa’nın uyarılarına rağmen, Sultan’ın Toruntay’a yönelik cömert ikramları ve zaman zaman askerî meselelerde ona danışması, Toruntay’ın kendisine bir zarar gelmeyeceğine kanaat getirmesine neden oldu. Eşref Halil’in sergilediği bu sıcak ve yapıcı tutum, cumartesi gününe kadar devam etti. Ancak bu süreçte Sultan, Toruntay’a karşı harekete geçmeye kesin olarak karar verdi ve emirlerine, onun tutuklanması için bir plan hazırlamalarını emretti. Kısa süre sonra Toruntay, Sultan’ın huzuruna çağrıldı. Ketboğa, bir kez daha onu uyarmaya çalıştıysa da Toruntay bu uyarıyı ciddiye almadı ve *“Ben uyusam, Eşref beni uyandırmaya bile cesaret edemez,”* sözleriyle kendisine olan güvenini dile getirdi.³⁶⁹ Toruntay, naipin aleyhinde dile getirdiği sözlerin etkisiz kalacağına inanarak, etrafta yayılan söylentilere aldırış etmeden Sultan Eşref Halil’in huzuruna çıktı. Ancak olaylar beklediği gibi gelişmedi. Sultan’ın tutumu, Toruntay’ın yanıltıldığını kısa sürede anlamasına yol açtı. Eşref Halil, Toruntay’ı kabul ettiği anda ona karşı duyduğu öfkeyi gizlemeyerek, kendisine yöneltilen suçlamaları bir bir dile getirdi. Toruntay ise soğukkanlılığını koruyarak şu cevabı verdi: *“Bütün bunların senden geleceğini biliyordum. Bu huzura gelmekle ölüme gelmiş oldum. Ancak vallahi, sen benden sonra muhakkak surette pişman olacaksın.”* Henüz sözlerini tamamlamadan etrafı kuşatıldı, kılıcı elinden alındı ve emirler tarafından tutuklandı. Yaptığı hatayı fark ettiğinde artık çok geçti. Sahip olduğu mallar için hiçbir önlem almamış olması, onun için büyük bir pişmanlık sebebi oldu.³⁷⁰ Toruntay’ın bir diğer düşmanı ise Alemuddin Sencer eş-Şucâî idi. Sultan Kalavun döneminde vezirlik görevinden alınan Sencer eş-Şucâî, bu kararda Toruntay’ın büyük bir rol oynadığını bilerek ona karşı derin bir öfke beslemeye başlamıştı. Bu nedenle, Toruntay’a ait mal varlığının müsadere edilmesi ve işkenceye tabi tutulması görevini üstlenmişti.³⁷¹ Eş-Şucâî, Toruntay’a ait tüm mallarına, mülklerine, erzaklarına, atlarına ve diğer eşyalarına el koydu. Büyük miktarlarda para, değerli kaynaklar ve develer de dahil olmak üzere tüm mal varlıklarına el konuldu.³⁷² Toruntay’ın Memlûkleri ve hizmetçileri de ortaya çıkartıldı ve acımasızca işkenceye tabi tutuldu. Toruntay’a bağlı “husamiyye” adı verilen Memlûkler, Sultan’ın evinde toplanarak göz hapsine

³⁶⁹ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 27-30.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 218.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 139.; Dumlu, *a.g.t.*, 2019, 60.

³⁷⁰ Baybars el-Mansûrî, *a.g. e.*, 2001, 291.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 30-31.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 218.

³⁷¹ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 27-28.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 139.

³⁷² Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 117.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 219.; eş-Şucâî Hüsameddin Toruntay’ın evine baskın yaparak 1.600.000 dinar değerinde altın, 170000 ritl gümüş ve sayılamayacak kadar çok köle, silah, bakır, gıda maddeleri, at, deve, akar vs. mala el koydu. Mahsul olarak 1200 irdeb mahsul, kumaş, 420 adet atlas elbise, bu elbiselerin bir tanesinin değeri 1500 ila 1700 dinar arasında değişmektedir. Silah olarak tespit edilenler ise 390 adet zırh, 180 adet göğüslük, 460 adet at semeri, 260 adet 1600 sandık ok, 300 kılıç. Hayvanlardan 1400 baş koyun, 1800 baş inek bulundu.480 köle (Memlûk) tespit edildi.bkz: Aynî, III, *a.g.e.*, 2010, 28.

alındılar.³⁷³ Toruntay'ın yakın adamları Zeyneddin Ketboğa ve Sungur et-Tavîl de tutuklandı. Ancak, Ali b. Kırman, tüm aramalara rağmen yakalanamadı. Ali b. Kırman, yakalanma ihtimalini fark edince silahlarını kuşanarak ve güvendiği adamlarıyla birlikte şehirden kaçtı.³⁷⁴ Ebu Hars Sencer, Toruntay ve çevresindekilerin Sultan Eşref Halil tarafından yakalanacaklarını önceden bildiği için Hacca gitmek üzere izin aldı. Bu durum, Toruntay'ın ne kadar büyük bir tehdit oluşturduğunu ve Eşref Halil'e karşı bir düşman cephesi kurduğunu açıkça gözler önüne seriyordu. Ayrıca, müsadere edilen mallar arasında Şam'daki birçok köy de bulunuyordu. Bu köyler, Toruntay tarafından zulümle ele geçirilmişti ve asıl sahibi, Seyfeddin Balaban ed-Devâdâr'dı.³⁷⁵

Toruntay, yakalandıktan sonra ağır işkencelere maruz kaldı ve 22 Kasım 1290 (H. 18 Zilkade 689) Pazartesi günü öldürüldü. Cesedi, sekiz gün boyunca hapiste bekletildikten sonra 30 Kasım 1290 (H. 26 Zilkade 689) cuma günü Şeyh Ebu's-Suud Türbesi'ne götürüldü. Burada yıkandı, zaviyenin hadimi Şeyh Ömer tarafından kefenlendi ve türbe çevresindeki zaviye alanına defnedildi. Toruntay'ın naaşı, Ketboğa'nın iktidarı dönemine kadar burada kaldı ve sonrasında Husamiyye Medresesi'ndeki türbesine nakledildi.³⁷⁶ Toruntay'ın öldürülmesinin ardından, müsadere edilen malları Sultan Eşref Halil'e getirildi. Sultan, *"Beni yok etmek istemişti, ama düşmanından sonra kim hayatta kalıyor?"* diyerek, Toruntay'a karşı duyduğu öfkeyi açıkça dile getirdi. Ancak, Toruntay'ın ailesine herhangi bir ceza vermekten kaçındı. Toruntay'ın ölümünün ardından, oğlu Sultan'ın huzuruna getirildi. Görme engelli olan bu çocuk, artık hiçbir şeylerinin kalmadığını söyleyerek gözyaşları içinde yardım istedi. Bu durum karşısında duygulanan Eşref Halil, Toruntay'ın mal varlığını ailesine bırakma kararı aldı.³⁷⁷ Toruntay'ın tutuklanmasının ardında, saray içerisindeki nüfuz mücadelesi yatmaktaydı. Onun ve etrafındaki kadronun tasfiye edilmesi, İbn Sel'us ve destekçilerinin yönetim kademelerinde daha etkili hale gelmelerine olanak sağladı. Bu iktidar çatışması, taraflar arasındaki husumeti derinleştirmiş, geçmişe dayalı kin ve nefret duygularını daha da körüklemiştir. Eşref Halil'in tahta çıkmasıyla birlikte, Kalavun döneminde efendisinden aldığı destekle nüfuz sahibi olan Toruntay tüm gücünü yitirmiş ve ağır bir siyasi yenilgiye uğramıştır. Toruntay'ın naipliği süresince, kendisine gerekli saygının gösterilmediğini ve aşağılayıcı tavırlarla karşılaştığını

³⁷³ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 28-29.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 139-140.

³⁷⁴ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 31-33.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 140.

³⁷⁵ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 31.

³⁷⁶ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 117.; Fazlullah el-Ömerî, *a.g.e.*, 2019, 409.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 31.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 218-219.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 365.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.; Erdem, *a.g.t.*, 2017, 71., Dumlu, *a.g.t.*, 2019, 60.

³⁷⁷ İbn Kesir, *a.g.e.*, 1992, 528.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 219.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 140.

unutmayan eş-Şucâî, Baydara ve diğer bazı emirler, onun cezalandırılması konusunda en küçük bir tereddüt göstermemişlerdir.³⁷⁸ Toruntay'ın ölümünün ardından, Bedreddin Baydara saltanat naipliği makamına getirilmiş, onun iktaları da Baydara'ya verilmiştir. Bu toprakları kendi adamları vasıtasıyla yöneten Baydara, önemli gelirler elde etmiş; ancak Toruntay gibi o da bölge halkının şikâyetlerini göz ardı etmiş ve yaşanan mağduriyetlere kayıtsız kalmıştır.³⁷⁹ Sultan Kalavun, vefatından önce oğlu Eşref Halil'e, Toruntay ile iyi ilişkiler kurmasını ve ona zarar vermemesini tavsiye etmişti. Ancak Eşref Halil, veliahtlığı döneminden itibaren beslediği kişisel husumet nedeniyle bu öğütleri dikkate almamış; iktidara gelir gelmez Toruntay'a karşı duyduğu nefreti siyasi bir tasfiye ile neticelendirmiştir. Bununla birlikte, Toruntay'ın ortadan kaldırılması Eşref Halil'in beklediği üzere devlet içi huzursuzlukları sona erdirmemiş; aksine bu gelişme, onun için siyasi istikrarsızlığın başlangıcını teşkil etmiştir.

4.1.2. Bedreddin Baydara

Hüsameddin Toruntay'ın ortadan kaldırılmasının ardından, Memlûk Sultanlığı siyasetinde öne çıkan isimlerden biri Bedreddin Baydara el-Mansûrî olmuştur. 1260 yılı civarında gerçekleşen Aynicâlût Savaşı'nın ardından, henüz bebek ya da küçük yaşta bir çocukken annesiyle birlikte esir edilerek Mısır'a getirilen Baydara, zamanla Memlûk Devleti'nde önemli bir konuma yükselmiştir.³⁸⁰ Sultan Kalavun'un hükümdarlığı döneminde siyasi ve idarî kariyerinde önemli ilerlemeler kaydeden Baydara, 1288 yılında vezir Alemüddin Sencer eş-Şucâî'nin görevden alınmasının ardından Mısır vezirliğine atanmıştır. Kalavun devrinde görev yaptığı süre zarfında başarılı bir idareci olarak öne çıkan Baydara, halka karşı sergilediği olumlu tavır, müsadere uygulamalarını azaltması ve devlet divanlarında gerçekleştirdiği düzenlemelerle yönetimde dikkate değer reformlar gerçekleştirmiştir.³⁸¹ Sultan Kalavun'un vefatına kadar vezirlik görevini sürdüren Bedreddin Baydara, Eşref Halil b. Kalavun döneminde Hüsameddin Toruntay'ın bertaraf edilmesinin ardından saltanat naipliği makamına getirilmiştir. Bu görevine tayin edilmesini takiben, Toruntay'a ait tüm iktaları devralmış ve söz konusu bölgelerdeki idari hâkimiyetini, güven duyduğu adamları aracılığıyla

³⁷⁸ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 29-30.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 140-141.

³⁷⁹ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 117.; Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 319.

³⁸⁰ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 217-218.; Mazor, A. (2015). *The rise and fall of a Muslim regiment: The Manşûriyya in the first Mamluk Sultanate, 678/1279–741/1341*, Bonn University Press, 54.

³⁸¹ Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 65.

sağlamlaştırmıştır. Bu gelişmeler, Baydara'nın Memlûk yönetimi içerisindeki nüfuzunun daha da artmasına ve devlet idaresinde etkinliğinin güçlenmesine katkı sağlamıştır.³⁸²

Saltanat naibi olarak yükselen Baydara'nın devlet içerisindeki artan etkisi, kısa sürede Sultan Eşref Halil ile arasında ciddi bir çekişmeye yol açmıştır. Bu gerilimi dengelemek isteyen Sultan, vezirlik makamında değişikliğe gitmiş; Alemüddin Sencer eş-Şücâî'yi görevden alarak yerine Şemseddîn Muhammed b. es-Sel'ûs'u tayin etmiştir. İbn Sel'ûs'un idarî yetkileri genişletilmiş, sultanın güvenini kazanarak emirlerin yönetiminde söz sahibi kılınmıştır. Bu gelişme, Baydara ile İbn Sel'ûs arasında sert bir rekabetin ve güç mücadelesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.³⁸³ Sultan Eşref Halil, Baydara'nın ekonomik imkânları ve artan siyasi etkisinden rahatsızlık duymaya başlamış ve zamanla İbn Sel'ûs'un tarafını tutarak onu desteklemiştir. Bu durum, Baydara'nın sultanın kendisine yönelik tehdit oluşturduğunu fark etmesine neden olmuştur. Ancak güçlü bir destek ağına ve geniş bir nüfuza sahip olan Baydara, bu tehditlere karşı ciddi bir korku taşımamış ve konumuna güvenmeye devam etmiştir.³⁸⁴ Bu dönemde büyük emirler arasında, Sultan'ın keyfi tutumlarına ve artan baskısına karşı ciddi bir huzursuzluk oluşmuştu. Özellikle Sungur el-Aşkar ile Emir İzzeddîn el-Efram'ın tutuklanarak idam edilmesi, emirler arasında can güvenliğine dair endişeleri daha da artırmış ve saray içindeki iktidar mücadelelerini derinleştirmiştir.³⁸⁵

Sultan Eşref Halil ile saltanat naibi Bedreddin Baydara arasındaki düşmanlığın temelinde iki kritik hadise yatmaktadır. Bu olaylardan ilki, 1292 (H. 692) yılı başlarında meydana gelmiştir. Sultan Eşref Halil, veziri İbn Sel'ûs ile birlikte Kahire'nin güneyine doğru bir av seferine çıkarken, Baydara Kahire Kalesi'nde kalmıştır. Söz konusu seyahat sırasında İbn Sel'ûs, Sultan'ın geçeceği bölgelerdeki görevlilere mektuplar göndererek, bu yerlerde Sultan'a ait iktaların gelirlerinin toplanmasını istemiştir. Ancak bu bölgelerin büyük kısmı Baydara'ya ait olduğundan, talep edilen miktarların temin edilemediği bildirilmiştir. Vezir İbn Sel'ûs, Sultan'a sunduğu raporlarında, Baydara'nın topraklarından elde edilen gelirlerin Sultan'ın mülklerinden çok daha fazla olduğunu; Baydara'nın depolarının mahsullerle dolu olmasına rağmen, Sultan'ın ahırlarının boş kaldığını ifade etmiştir. Sultan Eşref Halil, av sırasında yukarı Mısır'daki Kus bölgesine kadar ilerledikten sonra Kahire'ye dönmüş; bu süreçte, Baydara, Sultan ile arasındaki gerginliği yumuşatmak amacıyla onun onuruna gösterişli bir davet

³⁸² Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 118.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 32.; Kanat, C. (2000). "Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, İstanbul, 36.

³⁸³ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 32.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 222.; Özeydin, a.g.m., 1997, 319.; Kanat, a.g.m., 2000, 36.; Kılıç, a.g.m., 2010, 158.

³⁸⁴ Kanat, a.g.m., 2000, 36.

³⁸⁵ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 123-124.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 222.; Kanat, a.g.m., 2000, 36.

düzenlemiştir. Ancak Sultan, Baydara'nın takdim ettiği hediyelere ve bu çabaya rağmen memnuniyet göstermemiş; teşekkür etmeden çadırı terk etmiştir. Akabinde, Sultan Eşref Halil, Baydara adına kayıtlı bazı kazaları kendi şahsi hazinesine (hass) devretmiştir.³⁸⁶ Bu gelişme, aralarındaki rekabetin derinleştiğinin açık bir göstergesi olmuştur. İkinci ve çok daha belirleyici olan olay ise yaklaşık bir yıl sonra, 4 Aralık 1293 (H. 2 Muharrem 693) tarihinde gerçekleşmiştir. Sultan Eşref Halil, yeni bir av seferine çıkarken, Kahire'deki idarî işlerin başına Sencer eş-Şücâî'yi vekil tayin etmiştir. Bu sefere veziri İbn Sel'ûs ve saltanat naibi Baydara da katılmıştır. Sultan, İskenderiye'ye geçmeden önce vezirini önden göndererek hazırlıkların yapılmasını istemiştir. İbn Sel'ûs, İskenderiye'ye ulaştığında, Baydara'nın naiplerinin Sultan'a ait mülkler ile şehrin ticari gelirleri üzerinde tasarrufta bulunduklarını tespit etmiş ve bu durumu derhal Sultan'a bildirmiştir. Sultan, bu gelişme üzerine Baydara'ya karşı büyük bir öfkeye kapılmış; onu derhal huzuruna çağırarak diğer emirlerin önünde sert şekilde azarlamış, ağır hakaretlerde bulunmuş, hatta fiziksel müdahalede bulunmak istemiş ve ölümle tehdit etmiştir. Ancak, tüm bu sert tepkilere rağmen, Eşref Halil çelişkili bir tutum sergileyerek Baydara'yı serbest bırakmıştır.³⁸⁷ Baydara, serbest bırakıldıktan sonra Sultan'a karşı bir ittifak oluşturmaya başlamış; saraydaki muhalif emirlerin desteğini alarak Sultan'a yönelik suikast planları geliştirmiştir. Nihayetinde bu planlar uygulanmış ve Sultan Eşref Halil suikast sonucu öldürülmüştür. Ardından Baydara, “*el-Melikü'l-Kahir*” unvanıyla sultan ilan edilmiştir. Ancak, tahta çıkma arzusu kısa ömürlü olmuş; Kahire Kalesi'ne ilerlediği sırada Eşref Halil'e sadık kalan emirler tarafından yakalanarak öldürülmüş, kesilen başı Kahire sokaklarında teşhir edilmiştir.³⁸⁸ Sultan Eşref Halil ile Bedreddin Baydara arasındaki bu düşmanlık, her iki ismin de iktidar mücadelesindeki sonunu hazırlamıştır. Bu gelişmeler, Memlûk Devleti'nde güç çekişmelerinin ne denli sert ve yıkıcı sonuçlar doğurabileceğini açık biçimde ortaya koymaktadır. Hüsameddin Toruntay'ın tasfiyesinin ardından Baydara'nın yükselmesiyle başlayan bu süreç, Eşref Halil'in öldürülmesine ve idari yapıda derin bir kriz ortamının doğmasına yol açmış; Memlûk siyasi tarihinin en çalkantılı dönemlerinden birine zemin hazırlamıştır.³⁸⁹

³⁸⁶ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 156.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 239.; Mazor, *a.g.e.*, 2015, 81-82.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 91.

³⁸⁷ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 406.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 201.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 245.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 165.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 93.

³⁸⁸ Nüveyrî, *a.g.e.*, 2004, 165.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 406.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 201-214.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 245-248.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 165-170.; Mazor, *a.g.e.*, 2015, 82-85.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 93-95.

³⁸⁹ Baydara, 41 yaşında vefat ettiğinde geride iki erkek ve bir kız çocuğu bırakmıştır. Ölümünden sonra yapılan incelemelere göre, kayda değer miktarda mal bırakmamış; zira hayattayken mülklerinin büyük kısmını farklı yollarla elden çıkardığı anlaşılmaktadır. Kaynaklarda aktarıldığına göre, Baydara'nın vefatının ardından Ketboğa ile varisleri arasında yapılan hesaplaşma sonucunda, valilik görevi Ketboğa'ya verilmiş ve Baydara'ya ait iktalar, tahıllar ve mahsuller onun yönetimine geçmiştir. Bu mallar arasında altmış bin ardab fella (yaklaşık 60.000 ölçek

4.1.3. İbnü's-Sel'ûs

İbnü's-Sel'ûs, Memlûkler döneminin en etkili vezirlerden biridir. Asıl adı Şemseddin Muhammed b. Fahreddin Osman b. Ebî'r-Recâ b. Ebî Zühr et-Tenûhî ed-Dımaşkî olup, kaynaklarda daha çok “İbnü's-Sel'ûs” lakabıyla anılmaktadır.³⁹⁰ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, Dımaşk'ta yaşayan bir kumaş tüccarının oğlu olduğu kaydedilmektedir.³⁹¹ Babasının 1274-75 (H. 673) yıllarında vefat etmesinin ardından önemli bir mirasa sahip olan İbnü's-Sel'ûs, gençliğini Dımaşk'ta geçirmiş ve ticaretle ilgilenmiştir.³⁹² Çeşitli ticaret seferlerine katılarak bu alanda tecrübe edinmiş; ancak büyük bir tüccar olmaktan çok, itibarlı ve nüfuz sahibi biri olarak tanınma arzusuyla öne çıkmıştır. Bu tutumu çevresi tarafından fark edilmiş ve “*es-Sâhib*”³⁹³ (efendi veya beyefendi) lakabıyla anılmıştır.³⁹⁴ İbnü's-Sel'ûs'un asıl hedefi ticaretten ziyade devlet kademelerinde görev almaktı. Bu doğrultuda, Dımaşk³⁹⁵ Veziri Takıyyüddin Tûbe et-Tekritî³⁹⁶ ile yakın ilişkiler kurdu. Kalavun'un Dımaşk'a uğradığı bir sefer sırasında, onun maiyetindeki Takıyyüddin Tûbe ile birlikte Mısır'a gitme fırsatı bulan İbnü's-Sel'ûs, burada Memlûk ordusunu ve ümerayı yakından gözlemlene imkânı buldu. Bu deneyim, onun devlet hizmetine yönelik ilgisini artırdı. Takıyyüddin Tûbe'ye, Mısır'daki emirlerden biriyle çalışmak istediğini bildirdi.³⁹⁷ Aynı dönemde, henüz şehzade olan el-Melikü'l-Eşref Halil, Şam'daki mallarının idaresi için güvenilir bir vekil aramaktaydı. Takıyyüddin Tûbe, ilk etapta başka bir kişiyi bu görev için düşündü; ancak söz konusu kişi

buğday veya tahıl), iki manti ardab yonca (2 ölçek yonca; hayvan yemi), üç yüz seksen baş sığır, altı mesir taşı (bir tür ölçü ağırlığı taşı), dört bin fasulye, on iki bin yağmur kamışı balı, iki yüz kantar şeker, ayrıca çok sayıda çadır, silah ve çeşitli eşyalar yer almaktaydı. Ayrıca iki bin dirhem nakit bulunmaktaydı.

Tüm bu malların, çadırlar ve silahlarla birlikte toplam değeri yaklaşık üç yüz bin dirhem olarak tespit edilmiştir. Ancak Baydara'nın oğlu Selahaddin, babasının mal varlığından kendisine hiçbir şey ulaşmadığını belirterek, “*Bana bir dirhem değerinde bile bir şey ulaşmadı*” şeklinde yakınmıştır. bkz: Aynî III, a.g.e., 2010, 219.

³⁹⁰ Nüveyri, a.g.e., 2004, 120.; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 211.; Aynî III, a.g.e., 2010, 227.; Ayaz, F.Y.(2005). Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü's-Sel'ûs(ö.693/1294), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), 95.

³⁹¹ Kılıç, a.g.m., 2010, 157.; İbnü's-Sel'ûs'un 1294 (H.693) yılında öldüğü ve yaşının 50 veya biraz üzerinde olduğu şeklindeki kayıtlara dayanarak, onun 1242 (H.640) yıllarının başlarında doğmuş olduğu sonucuna varılabilir.bkz: Ayaz, a.g.m., 2005, 95-96.

³⁹² Aynî III, a.g.e., 2010, 52.; Ayaz, a.g.m., 2005, 96.

³⁹³ Memlûkler döneminde vezirlere verilen lakapların en meşhuru “*es-Sâhib*” idi. Kalkaşendî, bu lakabın Şam bölgesindeki kâtipler tarafından kâdî'l-kudât gibi ileri gelen ulema için de kullanıldığını, ancak Mısır'daki kâtiplerin söz konusu lakabı vezirlere has kıldıklarını, mübalağa için “*es-sâhibiyyü*” şeklinde yazdıklarını, halk arasında ise “*es-Sâhib*” kullanımının yaygın olduğunu söylemektedir. Bu bilgi için bkz. Kalkaşendî'den aktaran: bkz: Ayaz, Fatih Y.(2017).*Memlûkler Döneminde Vezirlik*, Ankara, 180.

³⁹⁴ Nüveyri, a.g.e., 2004, 120.; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 211.; Ayaz, a.g.m., 2005, 96-97.

³⁹⁵ Memlûkler Devleti'nde başşehir Kahire dışında Dımaşk, Halep, Trablus, Hama, Safed ve Kerek gibi önemli eyaletlerde vezire muadil görevliler bulunuyor, bunlardan sadece Dımaşk'takine, görevlendirilen kimsenin önemine göre vezir ismi verilirken, diğer eyaletlerdeki görevliler nazır olarak isimlendiriliyordu. Bunların tamamı sultan tarafından tayin ediliyordu.bkz: Ayaz, a.g.m., 2005, 97.

³⁹⁶ Takıyyüddin Tûbe b. Ali et-Tekritî, Beyyâ' lakabıyla da tanınır. Dımaşk'ta defalarca vezirlik görevi ne getirilmiş ve içinde mahir bir kâtipti.1299(H.698) yılında vefat etmiştir.bkz: Ayaz, a.g.m., 2005, 97.

³⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 211.; Aynî III, a.g.e., 2010, 52.; Ayaz, a.g.m., 2005, 97.

teklifi kabul etmeyince, İbnü's-Sel'ûs bu göreve talip oldu.³⁹⁸ Takıyyüddin Tûbe başlangıçta onun tüccar geçmişi nedeniyle tereddüt etmiş, devlet kademelerinde tanınır hale gelmesi gerektiğini ifade etmiştir. İbnü's-Sel'ûs ise, dönemin önemli kâtiplerinden İbn Abdüzzâhir³⁹⁹ ve onun babası Muhyiddin⁴⁰⁰ ile yakınlık kurduğunu; bu kişiler aracılığıyla referans alınabileceğini belirtmiş, ayrıca bu görevi daha kârlı ve verimli şekilde yürüteceğini iddia ederek ısrarcı olmuştur.⁴⁰¹ Sonunda, İbn Abdüzzâhir'in olumlu görüşü doğrultusunda Takıyyüddin Tûbe tarafından Eşref Halil'e bir mektup gönderilmiş ve İbnü's-Sel'ûs'un bu göreve uygun olduğu ifade edilmiştir. Eşref Halil'in onayıyla birlikte Dımaşk'a gönderilen vekâletname sonucu İbnü's-Sel'ûs, şehzade adına malların idaresiyle görevlendirilmiştir. Göreve başladıktan sonra, Eşref Halil adına bir divan kurmuş, çeşitli arazileri kiralamış, tarım faaliyetlerinde bulunmuş ve şeker üretimi gibi ekonomik faaliyetleri yürütmüştür. Gösterdiği başarılar neticesinde Takıyyüddin Tûbe'nin önerisiyle Dımaşk muhtesipliği⁴⁰² görevine getirilmiş; böylece hem siyasi nüfuzunu hem de ekonomik gücünü artırmıştır.⁴⁰³ Bu görevde geceli gündüzlü çalışarak esnafı denetim altına almış ve toplumsal adaletin sağlanmasına katkı sunmuştur. Ardından, tüm birikimini ve bir miktar borcu kullanarak Eşref Halil'e değerli hediyeler hazırlamış ve gerekli izinleri alarak Mısır'a gitmiştir. Hediyeler, Eşref Halil tarafından takdirle karşılanmış ve bunun karşılığında İbnü's-Sel'ûs, şehzadenin Mısır'daki mallarını yöneten divanın başına atanmıştır. Bu gelişme, onun Memlûk idari yapısındaki yükselişinin önemli bir aşamasını teşkil etmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁸ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 120.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 211.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 52.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 98.

³⁹⁹ İlk kâtibü's-sır olan Fethuddin b. Abdüzzâhir, uzun süre bu görevi üstlendikten sonra 1292 (H.691) yılında vefat etmiştir.bkz: Ayaz, *a.g.m.*, 2009, 116-117. Ayrıca Kâtibü's-Sır (Sır kâtipliği): Memlûkler dönemindeki en önemli görevlerden biriydi. Kâtibü's-sırın başlıca görevleri, sultana gelen yazıları okumak, verilen cevapları yazıp sultanın alametini koyarak gönderilmesini sağlamak, divânü'l mezâlim'e arz edilen dilekçeleri işleme almak, diğer dairelerden gelen evrakı temize çekmek ve posta işlerinden sorumlu olmaktır. Bu görevi üstlenen kişiler, güvenilir ve inşâ sanatında yetkin kimselerdi. bkz: Ayaz, F.Y.(2009). "Sır Kâtibi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.37, İstanbul, 116-117.

⁴⁰⁰ Muhyiddin b. Abdüzzâhir, Bahrî Memlûkler döneminde, I. Baybars, Kalavun ve Eşref Halil'in saltanat yıllarında görev yapmış ve onların müstakil tarihlerini yazarak Memlûkler tarihine önemli katkılarda bulunmuştur.bkz: Çubukcu, *a.g.m.*, 1999, 289-291.

⁴⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 212.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 98-99.; Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in sır kâtibi, babası Muhyiddin İbn Abdüzzâhir'in ise kâtibü'l-inşâ olarak görev yaptığına dair bilgi için bkz: Ayaz, *a.g.m.*, 2009, 116.

⁴⁰² Nâzıru'l-hisbe(muhtesip), şer'î kuralların uygulanmasını sağlamakla sorumlu önemli bir görevliydi. Memlûkler döneminde, merkezde Kahire ve Mısır (Fustat) muhtesipleri bulunurdu. Kahire muhtesibi, rütbece daha yüksek bir konumdaydı. Dımaşk muhtesibi ise Mısır'dakiler kadar güçlü değildi, ancak çevre bölgelerdeki hisbe naiplerini atama ve görevden alma yetkisine sahipti.bkz: Kallek, C.(1998). "Hisbe", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul, 133-143.

⁴⁰³ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 120.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 212.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 52.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 99-100.

⁴⁰⁴ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 120.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 212.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 367.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 100.

İbnü's-Sel'ûs, elde ettiği idarî başarılar ve Eşref Halil'e gönderdiği değerli hediyeler sayesinde onun güvenini ve takdirini kazanmıştır. Bu güven ilişkisi neticesinde, Eşref Halil tahta çıktıktan sonra onu vezirlik makamına getirmiştir. Böylece İbnü's-Sel'ûs, devletin idarî yapısı üzerinde geniş bir etki alanı elde etmiştir. Ancak, onun bu hızlı yükselişi Memlûk ümerası tarafından hoş karşılanmamış; aralarındaki hoşnutsuzluk zamanla açık bir muhalefete dönüşmüştür. Eşref Halil ise, çevresinden gelen tüm tepkilere rağmen İbnü's-Sel'ûs'a olan desteğini sürdürmüş, fakat bu tercihin ileride kendi saltanatını da tehdit edebileceğini öngörememiştir. İbnü's-Sel'ûs, vezirlik makamına ulaşmadan önce, el-Melikü'l-Mansûr Seyfeddin Kalavun döneminde birtakım güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır.⁴⁰⁵ İbnü's-Sel'ûs, 1289 yılında (H. Safer 688) Kahire'ye giderek Şehzade el-Melikü'l-Eşref Halil'in yanında görev almaya başlamış ve kısa sürede divan teşkilatının başına geçmiştir. Görevini 1290 yılına (H. Cemâziyelevvel 689) kadar sürdürmüş; bu dönemde Şehzade tarafından büyük bir itibara mazhar olmuş; kendisine vezirlere özgü derecede kıymetli bir hil'atle ödüllendirilmiştir. İbnü's-Sel'ûs'un vezirlik hil'atiyle görünmesi, Sultan Kalavun'un dikkatini çekmiş ve onu tanımak istemesine sebep olmuştur. Saltanat naibi Hüsameddin Toruntay, söz konusu kişinin şehzadenin veziri olduğunu belirtmiş ve İbnü's-Sel'ûs hakkında bazı olumsuz bilgileri sultana aktarmıştır. Bunun üzerine, Sultan Kalavun büyük bir öfkeyle İbnü's-Sel'ûs'u huzuruna çağırarak; onun, sultanın ve naibinin bilgisi olmaksızın şehzadenin divanında görev yapmasını ağır bir şekilde eleştirmiştir.⁴⁰⁶ Hil'ati üzerinden çıkarılan İbnü's-Sel'ûs, sultanın emriyle cezalandırılmış ve mal varlığına el konulmuştur. Ayrıca, Şâddü'd-devâvîn'e⁴⁰⁷ teslim edilerek daha ağır bir ceza verilmesi istenmiştir. Bu gelişmeler üzerine, Eşref Halil vezirini kurtarmak adına çeşitli girişimlerde bulunmuş; Şâddü'd-devâvîn'i, İbnü's-Sel'ûs'a zarar vermesi hâlinde kendisini ciddi biçimde cezalandırmakla tehdit etmiştir. Şehzadenin bu tutumu karşısında endişeye kapılan görevli, İbnü's-Sel'ûs'u işkenceye tabi tutmayarak yalnızca bir hücrede gözetim altında tutmuştur. Uzun süren çabaların ardından, Eşref Halil Toruntay'ı ikna etmeyi başarmış ve vezirini haptiden çıkartmıştır. Ancak bu defa İbnü's-Sel'ûs ev hapsine alınmış ve hac mevsimine kadar gözetim altında tutulmuştur. Nihayetinde, Hicaz'a gitmek için izin almasıyla birlikte ev hapsinden kurtulmuştur.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 102.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 158.

⁴⁰⁶ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 121.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 212.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 102-103.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 137.

⁴⁰⁷ Şâddü'd-devâvîn veya müşiddü'd-devâvîn, genellikle onlu emirlerden seçilen ve vergi tahsilatı konusunda vezire yardımcı olan askerî sınıftan bir görevliydi. Bu görevli, vergi toplama işlemlerin de vezire destek verir ve maliye işlerinin düzgün işlenmesini sağlamakla sorumluydu.bkz: Ayaz, *a.g.e.*, 2017, 223.

⁴⁰⁸ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 121.; Baybars el-Mansûrî, *a.g. e.*, 2001, 292.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 212.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 403.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 367.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 103.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 137- 138.

Sultan Kalavun'un vefatının ardından tahta çıkan Eşref Halil, o sırada hacda bulunan İbnü's-Sel'ûs'u, kendi el yazısıyla kaleme aldığı bir mektupla Kahire'ye davet etmiştir. Bu mektubunda, “*Yâ Şukayr, ey hayrın yüzü, çabuk gel ki biz iktidara geldik*” ifadelerine yer vererek, ona duyduğu derin güveni ve muhabbeti açıkça ortaya koymuştur.⁴⁰⁹ Bu davet üzerine yola çıkan İbnü's-Sel'ûs, 23 Ocak 1291 (H. 20 Muharrem 690) tarihinde Kahire'ye ulaşarak Sultan'ın huzuruna kabul edilmiştir. Takip eden iki gün içinde vezirlik makamına tayin edilerek, Memlûk idarî yapısının en yüksek görevlerinden birine getirilmiştir. Vezirliğe atanmasına dair resmi yazının, dîvânü'l-inşâ reisi Muhyiddin b. Abdüzzâhir tarafından kaleme alındığı belirtilmektedir.⁴¹⁰ Sultan Eşref Halil, İbnü's-Sel'ûs'u vezirlik görevine getirdikten sonra ona geniş yetkiler tanımış ve daha önce hiçbir vezire nasip olmayan bir itibar ve nüfuz sağlamıştır. Bu süreçte, Memlûklerin üst düzey askerî ve idarî kadrolarının bir kısmı da İbnü's-Sel'ûs'un hizmetine verilmiş; böylece onun devlet yönetimindeki etkinliği büyük ölçüde artmıştır. Saltanat naibi Baydara ve vezir Alemüddin Sencer eş-Şücâî gibi önemli ümeranın da kendisine tâbi kılınması, onun gücünü perçinlemiştir. Bu gelişmeler neticesinde İbnü's-Sel'ûs, sultandan sonra devletin en nüfuzlu ismi hâline gelmiştir. Ancak zamanla elde ettiği bu geniş yetki, onu ölçsüz davranışlara sevk etmiş ve vezirlik makamıyla bağdaşmayan tutumlar sergilemesine yol açmıştır. Eşref Halil her ne kadar kendisine büyük bir itibar göstermeye devam etse de İbnü's-Sel'ûs'un sahip olduğu sınırsız yetki ve etkili konumu, Memlûk yönetiminde denge ve denetim mekanizmalarının zayıflamasına sebebiyet vermiştir.⁴¹¹

İbnü's-Sel'ûs, vezirlik makamına yükselmesinin ardından büyük bir itibara ve nüfuza sahip olmuş; bu durum zamanla bazı Memlûk emirleri ve yüksek rütbeli devlet görevlilerine karşı kibirli bir tutum sergilemesine yol açmıştır. Özellikle emirlerin ileri gelenleri huzuruna çıktıklarında, kendilerine yeterli derecede iltifat göstermemesi, hatta bazen tam anlamıyla ayağa kalkmaksızın onları karşılaması, devlet erkânı nezdinde ciddi bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Dahası, önemli görevlerde bulunan emirlere hitap ederken, unvanlarını zikretmeyip yalnızca isimlerini kullanması da bu hoşnutsuzluğu pekiştirmiştir. Bu saygısız tutum, özellikle saltanat naibi Baydara gibi devletin ikinci derecedeki en etkili şahsiyetleri tarafından ciddi bir sorun olarak görülmekteydi. İbnü's-Sel'ûs, Baydara'ya karşı gerekli nezaketi göstermemiş; ona unvanıyla hitap etmemiş, zaman zaman onun yetki sahasına müdahalelerde bulunmuş ve bazı

⁴⁰⁹ Baybars el-Mansûrî, *a.g. e*, 2001, 292.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 36.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 221.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 104.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 158.

⁴¹⁰ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 122.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 213.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 367.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 104-105.

⁴¹¹ Baybars el-Mansûrî, *a.g. e*, 2001, 293.; Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 122.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 404.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 53.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 221.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 105-106.

görevleri doğrudan kendisi üstlenerek Baydara'nın otoritesini zayıflatmıştır.⁴¹² Bir gün, İbnü's-Sel'ûs Kalatü'l-Cebel'deki Kâatü's-sâhib⁴¹³ makamından çıkarak hazine dairesine doğru ilerlerken, saraydan çıkan bazı büyük emirlerle karşılaşmıştır. Bu emirler, vezirin sahip olduğu yüksek makamın gereği olarak ona hürmet göstermiş; bazıları elini öpmek istemiştir. Kısa bir süre sonra ise Baydara ile karşılaşmış, selamlaştıktan sonra birlikte yürümeye devam etmişlerdir. Bu esnada Baydara, vezirin önünde saygılı bir duruş sergileyerek geri planda yürümeyi tercih etmiştir. Ancak varış noktasına geldiklerinde, İbnü's-Sel'ûs ona hitap ederken unvanını kullanmamış, yalnızca “*Emir Bedreddin*” demekle yetinmiştir. Baydara, Sultan Eşref Halil'in İbnü's-Sel'ûs'a duyduğu muhabbetin farkında olduğundan, vezirin bu küçümseyici tutumlarına karşılık vermemeyi ve gelişmeleri sükûnetle karşılamayı tercih etmiştir.⁴¹⁴ Vezirlik makamına getirilen İbnü's-Sel'ûs için, Sultan Eşref Halil'in doğrudan talimatıyla, neredeyse hükümdarlara mahsus protokol merasimlerine benzer törenler düzenlenmeye başlanmıştı. Sultan, Memlûk devlet görevlilerine, Pazartesi ve Perşembe günleri İbnü's-Sel'ûs'un alayına katılmaları yönünde emir vermişti. Bu uygulama, vezirin resmî merasimlerde büyük bir ihtişamla görünmesini sağladı.⁴¹⁵ İbnü's-Sel'ûs, her sabah vezirlik makamına giderken ve akşamları evine dönerken, son derece gösterişli bir alay eşliğinde hareket ediyordu. Sabahları yola çıkmadan önce, nâzıru'd-devle⁴¹⁶ (devlet idaresinden sorumlu yönetici), şâddü'd-devâvîn (divan hizmetlerinin başı), Kahire ve Mısır (Fustat) valileri ile vezaret teşkilatındaki diğer görevliler, evinin önünde toplanıyordu. Ardından dört mezhebin kâdı'l-kudâtı ve beraberindeki kişiler de hazır bulunuyordu. Tüm görevliler toplandığında, vezirin hizmetkârları “*Allah efendimizi aziz kılsın, alay tamamlandı*” diyerek harekete geçileceğini bildiriyordu. Bu işaret üzerine, İbnü's-Sel'ûs evinden çıkarak görkemli alayıyla yola koyuluyordu.⁴¹⁷ Alay düzeninde yer alan görevliler, rütbelerine göre sıralanarak vezirin önünde yürümekteydi.⁴¹⁸ Dört mezhebin başkadıları ise vezire en yakın grubu oluşturarak makamına kadar ona eşlik ediyordu. Şâfiî ve Mâlikî kâdı'l-kudâtı, alayın ön safında yer alırken; Hanefî ve Hanbelî kâdı'l-kudâtı

⁴¹² Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 222.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 105.

⁴¹³ Makrizî, dârü'l-vizâre olarak da isimlendirdiği Kâatü's-sâhib'in el-Melikü'l-Eşref Halil tarafından Vezir İbnü's-Sel'ûs için inşa ettirdiğini bildirmektedir.bkz: Ayaz, *a.g.e.*, 2017, 186-187.

⁴¹⁴ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 122-123.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 106.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 159.

⁴¹⁵ Aynı III, *a.g.e.*, 2010, 53.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 107.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 158.

⁴¹⁶ Nâzıru'd-devle, aynı zamanda nâzıru'd-devâvîn olarak da bilinir ve vezirin sorumluluğundaki tüm işlerle ilgilenen, onun baş yardımcısı konumundaki önemli bir görevliydi.bkz: Ayaz, *a.g.e.*, 2017, 221 -223.

⁴¹⁷ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 123.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 221.

⁴¹⁸ Görevliler, mevkilerine göre İbnü's-Sel'ûs'un önünden geçerek hem törene katıldıklarını hem de saygılarını gösterirlerdi.bkz: Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 158.

sırasıyla arkalarında yürüyordu. Bunun yanı sıra, nâzırü'd-devle, müstevfi'd-devle⁴¹⁹ gibi yüksek rütbeli görevliler ve diğer vezaret mensupları da alayda yerlerini alıyordu. Akşam saatlerinde de aynı tören düzeniyle, vezirin makamından evine kadar refakat ediliyordu. İbnü's-Sel'ûs'un alayı, Kahire sokaklarında büyük bir kalabalığa neden olmakta, şehirde ciddi bir izdiham yaratmaktaydı. Bu durum, halk arasında huzursuzluk doğurunca, vezir, konutunu şehir dışına, Karâfe bölgesine taşımak zorunda kaldı.⁴²⁰ Geniş yetkileri, gösterişli protokol uygulamaları ve zengin imkânlarıyla dikkat çeken İbnü's-Sel'ûs, Sultan Eşref Halil'in iltifatlarına da mazhar olmuştur. Sultan, vezire yalnızca yüksek maaşlar ve yiyecek tahsisatları sağlamakla kalmamış, 1291 (H. 690) yılında gerçekleştirdiği bir sefer dönüşünde, üzerindeki kıymetli elbiseleri, bindiği atı ve üç bin dinarı ona ihsan etmişti. Ayrıca beytûlmâldan, geliri yüksek bir köyü satın alabilmesi için yetmiş bin dirhem tahsis edilmiştir.⁴²¹

Maddi ve siyasî yönden son derece güçlü bir konumda bulunan İbnü's-Sel'ûs, kendi görev sahasının dışına çıkarak devlet işlerine müdahil olmaya başlamış ve bu kapsamda Sultan Eşref Halil'e çeşitli telkinlerde bulunmuştur.⁴²² Bu müdahalelerin en dikkat çekenlerinden biri, kadı'l-kudât Takıyyüddin Binti'l-Eazz'ın görevden alınmasına ilişkin sürece yön vermesidir. 1291 (H. Ramazan 690) tarihinde Sultan, İbnü's-Sel'ûs'un sunduğu yazılı belgeler ve şikâyetler doğrultusunda söz konusu kadıyı görevden azletmiş; kendisine duyduğu öfke sebebiyle onu gözaltına aldırılmış ve mallarına el koydurmuştur.⁴²³ Hatta İbnü's-Sel'ûs, daha ağır cezaların uygulanmasını istemiş, ancak saltanat naibi Baydara'nın araya girmesiyle bu talepten vazgeçilmiştir.⁴²⁴ Görevden alınan kadının yerine, Kudüs Hatibi Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Sadullah İbn Cemâa'nın kadı'l-kudât olarak tayin edilmesinde de İbnü's-Sel'ûs'un önemli bir rol oynadığı görülmektedir.⁴²⁵ Vezirin müdahaleleri bununla sınırlı kalmamış; devlet sırlarına daha fazla nüfuz etmek amacıyla, Sultan'ın gizli yazışmalarını yürüten kâtibü's-sır İbn

⁴¹⁹ Vezirin yardımcılardan biri olan müstevfi'd-devle, vezaret divanına ait kayıtları tutmak ve bu divanın gelir-gider hesaplarını düzenlemekle sorumluydu.bkz: Ayaz, a.g.e., 2017, 225-226.; Sabbâğ, A., Bozkurt, N. (2006).“Müstevfi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul, 147-148.

⁴²⁰ Nüveyri, a.g.e., 2004, 123.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 221-222.; Ayaz, a.g.m., 2005, 105-107.; Kılıç, a.g.m., 2010, 159., İbnü's-Sel'ûs, evinden kaleye gidiş gelişlerinde düzenlenen bu merasim, onun kalede ikamet etmeye başlamasına kadar devam etmiştir. Merasimlere verdiği önemi sadece bu alayla, sınırlı tutmayıp, başka vesilelerle düzenlenen törenlerde de protokoldeki önceliğine büyük özen gösteriyordu. Örneğin, Memlûkler döneminde protokol açısından büyük önem taşıyan ve vezirlerin protokolde ön sırada yer aldığı Mahmil dolaştırma törenleri bunlardan biridir. Makrizî, Memlûkler dönemi boyunca Mahmil törenlerinde alayın önünde yürüme hakkını kullanan üç vezirden birinin İbnü's-Sel'ûs olduğunu belirtir.bkz: Ayaz, a.g.m., 2005, 107-108., Kılıç, a.g.m., 2010, 158.

⁴²¹ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 67.; Ayaz, a.g.m., 2005, 108.

⁴²² Ayaz, a.g.m., 2005, 109.; Kılıç, a.g.m., 2010, 159.; Ayaz, a.g.e., 2017, 54.

⁴²³ İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 57.

⁴²⁴ Ayaz, a.g.m., 2005, 109.; aynı müellif, a.g.e., 2017, 54.

⁴²⁵ Kılıç, a.g.m., 2010, 159-160.

Abdüzzahir'e, tüm yazışmaları kendisine de sunması emrini vermiştir. Ancak İbn Abdüzzahir, bu talebe itiraz ederek, sultanın özel yazışmalarına yalnızca kendisinin vakıf olabileceğini belirtmiştir. Sultan Eşref Halil bu durumu öğrendiğinde, kâtibin tutumunu desteklemiş ve işlerin babasının dönemindeki usullere göre devam etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu gelişme, İbnü's-Sel'ûs ile Sultan arasında ilk ciddi gerginliğin yaşanmasına neden olmuştur.⁴²⁶ Vezirin sahip olduğu yetkileri ve kaynakları ölçsüzce kullanması, zamanla halk arasında itibar kaybına yol açmıştır. Buna karşın İbnü's-Sel'ûs, kendisini bu makama taşıyan Takıyyüddin Tûbe'ye ve atamasında etkili olan İbn Abdüzzahir'e karşı bile mesafeli ve kibirli tavrını sürdürmüştür. Aynı şekilde Memlûk ümerasına yönelik baskıcı tutumları da çevresindeki destekçilerin azalmasına ve düşmanlarının çoğalmasına sebebiyet vermiştir.⁴²⁷ Sultan Eşref Halil'in Baydara ve müttefikleri tarafından düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesi, İbnü's-Sel'ûs için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Zira Eşref Halil, onun en güçlü destekçisi ve en yakın siyasi müttefiki konumundaydı. Bu olayın ardından, İbnü's-Sel'ûs'un vezaret makamındaki etkinliği ve itibarı hızla zayıflamaya başlamış; kendisini uzun süredir bekleyen siyasi hesaplaşmalarla yüz yüze bulmuştur. Eşref Halil'in ölümünden hemen sonra Baydara, kendisini sultan ilan etmişse de büyük emirlerin muhalefetini aşamamış ve kısa süre içinde başarısızlığa uğrayarak öldürülmüştür.⁴²⁸ Baydara'nın ortadan kalkması, İbnü's-Sel'ûs'u bir rakibinden kurtarmış görünse de onun yerini çok daha kudretli bir siyasi figür olan Şücâî almıştır. Şücâî'nin hem şahsî öfkesi hem de vezirin sahip olduğu yetki ve nüfuza karşı duyduğu rahatsızlık, yeni bir mücadelenin habercisi olmuştur. Vezaret makamını hedefleyen Şücâî, İbnü's-Sel'ûs'u bertaraf edebilmek için sürekli fırsat kollamış; bu rekabet kişisel olduğu kadar siyasî bir çekişme niteliği de taşımıştır.⁴²⁹ Bu sırada İbnü's-Sel'ûs, Kahire'deki gelişmelerden habersiz şekilde İskenderiye'de teftiş görevini sürdürmekteydi. Bu görev kapsamında İskenderiye Valisi Bedreddin el-Câkî'yi gözaltına aldırması ve kendisine iki bin dinarlık para cezası uygulamıştı. Aynı günün ikindi vaktinde, valiye posta güverciniyle bir mektup ulaşmış; mektupta Sultan Eşref Halil'in öldüğü, Baydara'nın tahta çıktığı ve İbnü's-Sel'ûs'un derhal tutuklanarak Kahire'ye gönderilmesi emredilmişti. Vali, mektubun içeriğini kimseye duyurmadan akşam saatlerinde vezirin ikametine gitmeye karar vermiş, kapıdaki görevliye acil bir mesele için vezirle görüşmek istediğini belirtmiştir.⁴³⁰ Görevli, durumu vezire bildirmiş; vezir ise

⁴²⁶ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 135.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 110.

⁴²⁷ Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 110-111.

⁴²⁸ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 165-166.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 191-192.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 245- 248.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 113.

⁴²⁹ Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 113.; eş-Şücâî ile Vezir İbnü's-Sel'ûs arasındaki çekişmenin temelinde Takıyyüddin Binti'l-Eazz'ın kadılık görevinden alınması ve İbnü's-Sel'ûsa yakın birinin tayini meselesi yatıyordu.

⁴³⁰ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 228.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 250.

hizmetçisine, cezanın gece yarısına kadar ödenmemesi durumunda valinin soyulup kırbaçlanacağına dair sert bir uyarı iletmiştir. Vali ısrarını sürdürünce, vezir nihayet görüşmeyi kabul etmiş ve onu huzuruna almıştır. Bu sırada alay düzeni hazırlanmış, vezir her zamanki görkemli tavrını koruyarak valiyi kabul etmiştir. Görüşmenin başında, İbnü's-Sel'ûs yine cezanın ödenip ödenmediğini sormuş; vali ise parayı hazırladığını beyan ettikten sonra mektubu çıkararak vezire teslim etmiştir. Mektubun okunmasıyla birlikte İbnü's-Sel'ûs'un tutumunda belirgin bir değişiklik gözlemlenmiş; daha yumuşak ve temkinli davranmaya başlamıştır. Vali, kendisine herhangi bir zarar vermeyeceğini, ancak sabah olup halk bu gelişmeden haberdar olursa, ağır sonuçlarla karşılaşabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine vezir, derhâl harekete geçmiş ve valinin gözetiminde İskenderiye'den ayrılmıştır. Beraberinde Dımaşklı bir şahıs da bulunmaktaydı. Yolculuk sırasında Kahire yakınlarında bir zaviyeye ulaştıklarında, bu kişi vezire bir süre burada gizlenmesini ve duruma göre hareket etmesini önermiştir. Ancak İbnü's-Sel'ûs, bu öneriyi büyük bir kibirle reddetmiş ve öfkeyle şu sözlerle karşılık vermiştir: *“Avamdan biri gibi nasihat etmeye utanmıyor musun? Emrimizdeki bir memur böyle davranırsa ne kadar kızarız, bunu bana nasıl yakıştıırırsın? Hem idareyi elinde tutanlar bize muhtaçtır, biz olmadan devleti nasıl idare edebilirler?”* Bu sözler, onun siyasi gerçeklikten kopukluğunu ve hâlâ eski kudretini sürdürdüğü yönündeki inancını açıkça ortaya koymaktadır.⁴³¹ Kahire'ye dönen İbnü's-Sel'ûs, önceki nüfuzunu hâlâ sürdürdüğüne inanarak kibirli tavırlarını sürdürmüş ve gelişen siyasi ortamı ciddiye almadan hareket etmiştir. Beş gün boyunca hakkında herhangi bir resmî işlem yapılmamış, bu durum onun sahte bir güven duygusuna kapılmasına neden olmuştur. Ancak Şücâî, bu süreçte devletin yönetiminde söz sahibi olan önde gelen emirlere hitaben, İbnü's-Sel'ûs'un Eşref Halil ile saltanat naibi ve diğer emirlerin arasını açtığını, bu nedenle sultanın ölümüne zemin hazırladığını ifade ederek cezalandırılmasının zorunlu olduğunu ileri sürmüştür.⁴³² Şücâî, saltanat naibi ile yaptığı istişare neticesinde, İbnü's-Sel'ûs'un ümeranın huzuruna çağrılmasına karar verilmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda bir görevli, vezire giderek emirlerin selamını iletmiş; ayrıca onu yanlarında görmek istediklerini ve devletin yeniden istikrar kazanması adına kendisine ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Bu davet karşısında kendine olan güveni artan İbnü's-Sel'ûs, vezaret alayının toplanmasını beklemeden hareket etmeyeceğini belirterek, protokol gereği hazırlıkların tamamlanmasını istemiştir. Ardından geleneksel tören düzenlenmiş, alay eşliğinde Kalatü'l-Cebel'e doğru hareket edilmiştir.⁴³³ Şücâî, burada İbnü's-Sel'ûs'a yaklaşıarak nezaketle halini sormuş;

⁴³¹ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 229-230.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 250.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 113-114.

⁴³² Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 230.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 251.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 114.

⁴³³ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 230.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 114.

ardından yeni sultanın kendisini tekrar vezir olarak atamak istediğini dile getirmiştir. Ancak İbnü's-Sel'ûs, bu teklifi doğrudan kabul etmeyerek sultanla görüşmek istediğini ve bazı şartlarının olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık Şücâî de sultanın bazı şartlarının bulunduğunu ifade etmiş ve ilk olarak, gelenek gereği orduya cülûs nafakası dağıtılması gerektiğini söylemiştir. Bu sözlerin hemen ardından, İbnü's-Sel'ûs'un daha önce görevden alarak mallarına el koyduğu Şâddü'd-devâvîn işaret edilerek, vezirin tutuklanması emri verilmiştir. Şâddü'd-devâvîn, geçmişte kendisine yapılan muameleyi hatırlayarak, veziri ağır hakaretler eşliğinde tutuklamıştır.⁴³⁴ İbnü's-Sel'ûs, Şücâî'nin bu süreçte kendisiyle alay ettiğini dahi fark edememiştir. Tutuklanmasının ardından İbnü's-Sel'ûs, işkence edilmek ve mal varlığına el konulmak üzere Şâddü'd-devâvîn'in kontrolüne verilmiştir. Kaynaklarda yer alan rivayetlere göre, kendisine çok ağır işkenceler uygulanmış; hatta hayatını kaybettikten sonra dahi öldüğü fark edilmeyerek işkenceye devam edilmiştir.⁴³⁵ Bazı anlatımlara göre, vücuduna 1100 kırbaç vurulmuş, feryatlarına rağmen merhamet gösterilmemiştir. Gün içinde eşek sırtında halkın görebileceği şekilde aleni olarak Kalatü'l-Cebel'e götürülmüş, bu esnada halk tarafından ağır şekilde lanetlenmiştir.⁴³⁶ İbnü's-Sel'ûs'un, görevde bulunduğu süre boyunca gerçekleştirdiği uygulamalar nedeniyle halk tarafından nefretle anıldığı anlaşılmaktadır. Ölümünden sonra, cesedinin işkence sebebiyle çürüyerek parçalandığı belirtilmiştir. İlk olarak Kahire'deki büyük mezarlıklardan birine defnedilmiş, daha sonra naaşı Dimaşk'a nakledilmiştir.⁴³⁷ Sultan Eşref Halil'in tam desteğiyle vezaret makamına getirilen İbnü's-Sel'ûs, Memlûk idare tarihinde önemli bir etkiye sahip olmuş; dönemin en nüfuzlu bürokratlarından biri hâline gelmiştir. Ancak sahip olduğu bu nüfuzu devletin maslahatını gözetmekten ziyade şahsi ikbalini pekiştirmek amacıyla kullanmıştır. Bu tercih, yalnızca kendi sonunu hazırlamakla kalmamış; Eşref Halil'in siyasi istikrarını zayıflatmış ve nihayetinde hem hükümdarın hem de İbnü's-Sel'ûs'un kötü biçimde hayatlarını kaybetmelerine sebep olmuştur. Ayrıca bu süreç, vezirin çevresindeki pek çok akraba ve yakının da ağır şekilde zarar görmesine yol açmıştır.⁴³⁸

⁴³⁴ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 230-231.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 251.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 115.

⁴³⁵ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 251.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 115.

⁴³⁶ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 251.

⁴³⁷ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 211.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 228.

⁴³⁸ Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 117.; İbnü's-Sel'ûs, dönem kaynaklarında orta boylu, kilolu, kumral saçlı ve beyaz tenli bir kişi olarak tasvir edilmiştir. Hitabet konusundaki yetkinliği ve yüksek ikna kabiliyetiyle dikkat çeken İbnü's-Sel'ûs, aynı zamanda heybetli duruşuyla çevresindekiler üzerinde etki bırakmayı başaran bir şahsiyetti. Vezirlik makamı için yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olduğu kabul edilmekle birlikte, kibrine yenik düşen ve zaman zaman siyasi basiretten uzak davranışlar sergileyen bir karaktere sahipti. Dindar bir Müslüman olarak ibadetlerine bağlılığıyla tanınan İbnü's-Sel'ûs, kariyerinin ilk dönemlerinde müsamahakâr ve cömert bir tutum sergilemiş; ancak ilerleyen süreçte bu tutum yerini cimriliğe bırakmıştır.bkz: İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 213-214.

4.1.4. Hüsameddin Lâcîn

Hüsameddin Lâcîn,⁴³⁹ Memlûk Sultanı Kalavun'un nizâmı altında yetişmiş seçkin memlûklere dendi.⁴⁴⁰ Kalavun'un vefatından sonra tahta geçen Eşref Halil, onu yeniden Dımaşk naipliğine tayin etmiştir.⁴⁴¹ Ancak kısa bir süre sonra, Lâcîn aleyhinde bazı gelişmeler yaşanmıştır. Yakın dostu Toruntay'ın öldürülmesinden sonra, Şam naibi olan Lâcîn, hayatının tehlikede olduğunu düşünmeye başlamıştır. Sultan'ın kendisini tutuklatacağından endişe eden Lâcîn, Eşref Halil'in büyük askerî harekâtı olan Akkâ Seferi'ne katılmak istememiştir. Bununla birlikte, Eşref Halil'in kendisine zarar verilmeyeceğine dair güvence vermesi üzerine, 23 Mart 1291 tarihinde askerleriyle birlikte Akkâ'ya hareket etmiştir.⁴⁴² Hüsameddin Lâcîn ile Eşref Halil arasındaki ilk ciddi gerginlik, Akkâ kuşatması esnasında ortaya çıkmıştır. Emir Alemüddin Sencer el-Hamevî Ebû Hars, Sultan'a Lâcîn hakkında olumsuz sözler söyleyerek aralarındaki güveni zedelemiştir. Sencer el-Hamevî'nin araya girerek Sultan ile Lâcîn arasında söz taşıması, ilişkilerini daha da kötüleştirmiştir. Bu gelişmelerin ardından, Eşref Halil Hüsameddin Lâcîn'in tutuklanmasına karar vermiştir. Bu durumu fark eden Lâcîn, Sultan'ın kendisini yakalatacağını düşünerek geceleyin firar etmeyi planlamıştır. Beraberindekilerle birlikte Aclûn yakınlarına doğru hareket ettiği sırada, onu takip eden Emir Alemüddin Sencer ed-Devâdârî tarafından durdurulmuştur. Sencer ed-Devâdârî, Lâcîn'e: *"Allah'a yemin ederim ki, Müslümanların yok olmasına sebep olma,"* demiş ve bu girişimin Haçlıları cesaretlendireceğini, savaşta yaşanabilecek bir mağlubiyetin sorumluluğu- nun kendisine ait olacağını hatırlatmıştır. Müslümanların kanının dökülmesine yol açabilecek bu hareketten vazgeçmesi yönündeki ısrarı, Lâcîn'i geri dönmeye ikna etmiştir.⁴⁴³ Hüsameddin Lâcîn, Emir Sencer'le birlikte geri dönmüştür. Firar teşebbüsünün Sultan'ın kulağına gitmediğini düşünen Lâcîn, ertesi gün Eşref Halil'in davetiyle huzura çıkmıştır. Akkâ'nın fethinin ardından düzenlenen hil'at

⁴³⁹ Tam adı el-Melikü'l-Mansûr Hüsâmüddîn Lâcîn b. Abdillâh el-Mansûrî (ö. 698/1299) olan Lâcîn, Kalavun tarafından satın alınmıştır. Temmuz 1280'de Dımaşk saltanat nâibliğine atanmış ve Kalavun'un saltanatı boyunca 11 yıl bu görevde kalarak Suriye bölgesinin önemli bir devlet adamı olmuştur. bkz: Çubukçu, A. (2003). "Lâcîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.27, Ankara, 39.

⁴⁴⁰ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 127-134.; Çubukçu, a.g.m., 2003, 39.; Lâcîn, Sultan Baybars'ın kızı ile evlenmiş ve onun döneminde devâdâr-ı kebîr (Sultan ile alakalı yazılardan sorumlu görevlidir) olarak görev yapmıştır. Asıl yükselişini Sultan Kalavun döneminde gerçekleştiren Lâcîn, Kalavun tarafından Dımaşk kale naipliğine atanmıştır. Bu görev, siyasi yaşamında önemli bir başlangıç olmuştur. Ancak, Dımaşk saltanat naibi Emir Şemseddin Sungur el-Aşkar'ın Sultan Kalavun'a karşı giriştiği isyan neticesinde Lâcîn tutuklanmıştır. Sungur el-Aşkar'ın püskürtülmesinin ardından Lâcîn, Dımaşk saltanat naipliğine atanmıştır. bkz: Sağlam, A. (2017). "Hüsameddin Lâcîn ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûkler'de Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü Ve Akâmeti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), 158-159.

⁴⁴¹ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004., 117-118.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 40.; Kılıç, a.g.m., 2010, 142.; Sağlam, a.g.m., 2017, 160.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 81.

⁴⁴² Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 124.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 223.; Sağlam, a.g.m., 2017, 160.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 82.

⁴⁴³ Zehebî, *a.g.e.*, 1974, 189.; Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 132-133.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 122.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 44.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 225.

merasimlerinde Sultan, Lâcîn'in gönlünü almak üzere kendisine hil'at giydirmiş ve çeşitli ikramlarda bulunmuştur. Ancak ertesi gün, Eşref Halil onu tutuklatarak önce Safed Kalesi'ne, ardından Kalatü'l-Cebel'e göndermiştir.⁴⁴⁴ Lâcîn'in tutuklanmasının ardından Dımaşk naipliğine, Emir Alemüddin Sencer eş-Şücâî tayin edilmiştir.⁴⁴⁵

Sultan Eşref Halil, gelenek gereği her yıl Ramazan ayının başında, hafif suçlardan tutuklu bulunanların serbest bırakılması için bir liste hazırlanmasını istemiştir. Bu listede Hüsameddin Lâcîn'in ismini gören Sultan, "*Kendisine sahip çıksaydı, bunlar başına gelmezdi,*" diyerek sitemde bulunmuştur. Bu sözler üzerine saltanat naibi Bedreddin Baydara, Lâcîn'in bir komploya kurban gittiğini ima ederek, Emir Alemüddin Sencer el-Hamevî Ebû Hars'ın gerçek dışı beyanlarla kendisini aklamak adına böyle bir plan tertip ettiğini ileri sürmüştür. Sultan, Baydara'nın bu açıklamasına tebessüm etmiş ve Lâcîn'in diğer suçlularla birlikte serbest bırakılmasını emretmiştir.⁴⁴⁶ Hüsameddin Lâcîn, 31 Ağustos 1291 (H.4 Ramazan 690) Cuma günü, birçok emirin ve Sultan'a yakın isimlerin aracılığıyla hapisten çıkmış; Eşref Halil tarafından sıcak bir şekilde karşılanmış ve itibarı iade edilerek kendisine yeniden iktâ verilmiştir.⁴⁴⁷ Serbest kaldıktan sonra Sultan'ın Rumkale Seferi'ne iştirak eden Lâcîn, zaferin ardından Sultan'la birlikte Dımaşk'a dönmüştür. Bu süreçte Sultan'a karşı komplo kurdukları iddiasıyla Şemseddin Sungur el-Aşkar, Seyfeddin Cermük en-Nâsirî, Ebû Hars ve Rükneddin Taksuva tutuklanmış; çeşitli görev değişiklikleri ve atamalar gerçekleştirilmiştir.⁴⁴⁸ Rumkale zaferinin ardından yaşanan bu gelişmeler, Lâcîn'i yeniden endişeye sevk etmiştir. Tutuklanacağına dair haber almasının ardından, 15 Eylül 1292 Ramazan Bayramı gecesi, maiyetindekilerle birlikte firar etmiş ve Dımaşk'ta naiplik yaptığı dönemde kurduğu ilişkilerden medet umarak Arap kabilelerinden birine sığınmıştır. Firarı fark edildiğinde, Dımaşk'ta geniş çaplı bir arama başlatılmış; Lâcîn'in yerini bildirenlere 1000 dinar ödül verileceği, saklayanların ise idam edileceği ilan edilmiştir. Kısa süre sonra Sarhad bölgesindeki Araplar tarafından yakalanan Lâcîn, Sultan'a teslim edilerek Kalatü'l-Cebel'e gönderilmiş ve

⁴⁴⁴ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 122.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 404.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 161-162.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 160-161.; Akgün, *a.g.t.*, 2020, 55.

⁴⁴⁵ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 133.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 120.; Çubukçu, *a.g.m.*, 2003, 39.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 162.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 86.

⁴⁴⁶ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 83.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 161-162.

⁴⁴⁷ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 138.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 122.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 55.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 82.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 227.

⁴⁴⁸ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 12.; Çubukçu, *a.g.m.*, 2003, 39.; Şemseddin Sungur el-Aşkar, Seyfeddin Cermük en-Nâsirî ve Ebû Hars, Taksuva Kal'atü'r-Rûm kuşatması sırasında ve sonrasında ordu içinde fitne çıkardıkları, hatta Sultan'ı öldürme niyetinde oldukları ve hayatta kaldıkları sürece tehdit oluşturacakları gerekçesiyle Sultan'ın emriyle tutuklanıp idam edilmişlerdir.bkz: Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 162.

tekrar hapsedilmiştir.⁴⁴⁹ İdam edilmek üzereyken, Sultan'a yakın bazı emirlere hitaben, kendisinin komploya karışmadığını, tek suçunun Rükneddin Taksuva'nın kızıyla evli olmak olduğunu ve onu da boşadığını ifade etmiştir.⁴⁵⁰ Kara Sungur adlı emir, Lâçîn'in söz konusu emirlerle birlikte hareket etmediğini bildiren bir belge düzenlemiş; tutuklanmasının tek gerekçesinin Taksuva ile olan akrabalık ilişkisi olduğunu belirterek bu belgeyi Sultan'a sunmuştur.⁴⁵¹ Kara Sungur'un yanı sıra Alemüddin Sencer eş-Şücâi ve saltanat naibi Bedreddin Baydara, Lâçîn'in affedilmesi için Sultan'a ricada bulunmuşlardır. Bu talepleri kabul eden Sultan, Lâçîn'i affetmiş; eski rütbesini iade etmiş ve kendisine 100 atlılık bir iktâ tahsis edilmiştir.⁴⁵² Baybars el-Mansûrî'nin aktardığına göre, Sultan Eşref Halil, Lâçîn'i affetmesine rağmen ona olan öfkelerini gizlememiştir. Nitekim ona hitaben, "*Seni bağışlamam için Baydara aracı oldu. Seni ona hediye ettim. Bundan sonra onun kölesisin,*" şeklinde söz söylemiştir.⁴⁵³ Hüsameddin Lâçîn'in hayatı, Eşref Halil'in hüküm sürdüğü dönemde tutuklamalar, firar girişimleri, görevden almalar ve yüksek düzeyde idarî görevlerle iç içe gelişmiştir. Nihayetinde, Bedreddin Baydara önderliğinde Eşref Halil'e karşı düzenlenen suikast teşebbüsüne iştirak etmiş ve Eşref Halil'in kendi memlûkları tarafından öldürülmesinin ardından Kara Sungur ile birlikte olay yerinden kaçarak Tolunoğlu Camii'ne sığınmıştır.⁴⁵⁴ Uzun bir süre bu camide gizlenen Lâçîn ve Kara Sungur, uygun bir zamanın geldiğini düşünerek Ramazan Bayramı'nın ilk günü (1 Şevval 693 / 25 Ağustos 1294) saklandıkları yerden çıkmışlardır. Seyfeddin Bethas ez-Zeynî'nin aracılığı ve Zeyneddin Ketboğa'nın şefaatiyle, tahta yeni geçen Sultan Nasır Muhammed tarafından affedilmişlerdir.⁴⁵⁵ Ancak, aynı yıl içinde Sultan Nasır Muhammed'in tahtan indirilmesi üzerine Zeyneddin Ketboğa Memlûk tahtına çıkmış ve Hüsameddin Lâçîn'i saltanat naibi olarak görevlendirmiştir.⁴⁵⁶ Ketboğa'nın Suriye'de bulunduğu bir sırada ise Lâçîn öncülüğünde bir isyan başlatılmış ve Ketboğa tahttan uzaklaştırılmıştır.⁴⁵⁷ Bu gelişmenin ardından, önde gelen emirlerle ittifak kuran Hüsameddin Lâçîn, onların biat ve sadakat

⁴⁴⁹ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 27.; Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 152.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 124.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 117.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 405.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 235.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 12.

⁴⁵⁰ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 150.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 13.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 162.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 162.

⁴⁵¹ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 154.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 239.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 13.

⁴⁵² İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 120-121.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 239.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 13.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 162-163.

⁴⁵³ Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 125.

⁴⁵⁴ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 170.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 126-127.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 191.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 406.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 163.; Hüsameddin Lâçîn, Eşref Halil suikastı sonra sî Tolunoğlu Camii'nde üç gün saklanmış, sağ salım süreci atlatırsa burayı yenilemeyi ve burada hayır işleri yaptırmayı adanmıştır.bkz: Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 172.

⁴⁵⁵ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 175.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 164.

⁴⁵⁶ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 180.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 132.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 249.

⁴⁵⁷ Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 165.

yeminlerini aldıktan sonra 15 Kasım 1296 (H.17 Muharrem 696) Perşembe günü el-Melikü'l-Mansûr⁴⁵⁸ unvanıyla sultan ilan edilmiştir.⁴⁵⁹ Bununla birlikte, iktidarının ilk aylarından itibaren yürüttüğü uygulamalar, özellikle emirler nezdinde rahatsızlık uyandırmıştır. Lâcîn'in kendi otoritesini pekiştirmek adına bazı nüfuzlu emirleri görevden alması ve çeşitli siyasî-ekonomik düzenlemelere gitmesi, huzursuzlukları artırmıştır. Neticede, Eşref Halil'e bağlı memlûkler, intikam duygusuyla harekete geçmiş ve saray içerisinde Lâcîn'e suikast düzenlemişlerdir. Memlûk tarihinde bazı sultanlar daha önce de suikastla öldürülmüş olsa da Hüsameddin Lâcîn'in ölümü, sarayda gerçekleşen ilk siyasi cinayet olarak kayıtlara geçmiştir.⁴⁶⁰

4.2. Ulema ile İlişkileri

4.2.1. Abbasi Halifesi Hâkim Biemrillâh'ın Serbest Bırakılması

Sultan Eşref Halil'in tahta çıkmasının ardından gerçekleştirdiği idarî düzenlemeler kapsamında değinilen önemli adımlardan biri de Abbâsî Halifesi Hâkim Biemrillâh'ın serbest bırakılmasıdır. Halifelik makamı, Memlûk Devleti'nde sembolik bir meşruiyet kaynağı olarak varlığını sürdürmekteydi. Memlûk hâkimiyetini meşru göstermek amacıyla Sultan Baybars tarafından Mısır'da yeniden tesis edilen Abbâsî hilafeti, ilk olarak el-Mustansır Billah'ın⁴⁶¹ halife ilan edilmesiyle başlamıştı. Ancak Mustansır'ın kısa süre sonra vefat etmesi üzerine, yaklaşık dokuz ay sonra yerine Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Hâkim Biemrillâh halife olarak atanmıştır.⁴⁶² Sultan Kalavun döneminde halifenin siyasî etkisi oldukça sınırlı kalmış, hilafet kurumu daha çok sembolik bir yapıya bürünmüştür.⁴⁶³ Ancak Kalavun'un vefatının ardından

⁴⁵⁸ Hüsameddin Laçin, Kalavun tarafından satın alınmıştı. Kalavun'un eski memlûklerinden olan başka bir Laçin'den ayırt edilebilmesi için kendisine "es-Sağır" (küçük) ve gözlerinin renginden dolayı "Şukayr" (eşkar) lakapları verildi. Ayrıca, Kalavun'un saltanat lakabı Mansûr'a nispetle "Mansûrî" olarak anılmıştır.bkz: Çubukçu, a.g.m., 2003, 39.

⁴⁵⁹ Sağlam, a.g.m., 2017, 166.

⁴⁶⁰ Sağlam, a.g.m., 2017, 184-185. Hüsameddin Laçin, öldüğünde 50'li yaşlarının ortasındaydı. Yaklaşık iki yıl iki ay boyunca Memlûk tahtında hüküm sürmüştür.bkz: Sağlam, a.g.m., 2017, 184.

⁴⁶¹ Ebû'l-Kasım Ahmed b. Zâhir Billâh, Bağdat Abbâsî halifesi Zâhir Billâh'ın oğludur. 1261'de Kahire'de Abbasi halifesi ilan edilmiş ve Mustansır Billâh lakabını almıştır. Aynı yıl Moğollarla savaşmak üzere sefere çıkmış, ancak Hit yakınlarında öldürülmüş veya kaybolmuştur. Hilafeti yaklaşık altı ay sürmüştür.bkz: Yıldız, Hakkı D.(1988). "Abbasiiler", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.1, 38.; Aktan, a.g.m., 1991, 617-619.; Yiğit, İ.(2006). "Müntansır Billâh, Ahmed b. Muhammed", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.32, 119.

⁴⁶² I. Hâkim Biemrillâh, 1262-1302 yılları arasında halifelik yaptı. Abbasi halifesi Müstersîd Billâh'ın dördüncü kuşaktan torunudur. Ondan önceki ataları halife olmamıştı; çünkü hilafet, Müstersîd Billâh'ın kardeşi Muktefi Liemrillah soyunda kalmıştı.bkz: Aktan, a.g.m., 1991, 619.

⁴⁶³ Aktan, a.g.m., 1991, 620-622., Baybars, Halife Hâkim Biemrillâh'ın yönetime ortak olabileceğinden endişe ederek onu ailesi ve hizmetçileriyle birlikte Kale'ye yerleştirdi. Ulemâ ve kurrâ ile görüşmesine izin verdi, ancak devlet adamlarıyla görüşmesini yasakladı. Ayrıca, halifenin adını paralardan sildirdi ve sadece hutbelerde okunmasına izin verdi.bkz: Aktan, a.g.m., 1991, 621.

tahta geçen oğlu Eşref Halil, bu durumu tersine çevirmek üzere adımlar atmıştır. Halifeye daha önce tanınmamış olan bir itibarı yeniden kazandırma çabası içinde olan Eşref Halil, Ebû'l-Abbâs el-Hâkim Biemrillâh'ın serbest bırakılmasını sağlamıştır.⁴⁶⁴ Uzun süredir ev hapsinde tutulan Halife'nin tahliyesi için Sultan Eşref Halil, saltanat naibi Bedreddin Baydara ve Emir Alemüddin eş-Şücâî ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Halife'ye, tahta çıkan yeni sultanın kendisi olduğunu bildiren bir mektup ile birlikte bir at ve hil'at gönderilmiştir.⁴⁶⁵ Serbest bırakılan Halife, Sultan'ın göndermiş olduğu hil'atı giyerek cuma namazı için Maksûre'ye götürülmüş, burada Memlûk emirleri ve kadılar eşliğinde Emir Baydara ve eş-Şücâî tarafından resmî bir törenle karşılanmıştır. Ardından Halife, Sultan'ın huzuruna çıkarılmış ve Eşref Halil tarafından sıcak bir şekilde karşılanmıştır.⁴⁶⁶ Cuma hutbesi sırasında Sultan Halil, Halife'den minbere çıkıp hutbe okumasını istemiştir. Halife Hâkim Biemrillâh, kısa ve anlamlı bir hutbe okumuştur: *“Hamd, Abbâsî oğullarına bir destekçi ve onlara yardımcı bir sultan kılan Allah’a mahsustur.”* Bu ifadelerin ardından, Sultan ve Müslümanlar için dua etmiş ve namaz eda edilmiştir. Namazın ardından Sultan, Halife'nin elini tutarak ona özel bir konut tahsis etmiş, ailesine de maaş bağlatmıştır. Bu buluşma hem Sultan hem de Halife için unutulmaz bir sembolik anı olarak tarihe geçmiştir. Ertesi hafta, ikinci cuma günü, Halife yine Sultan'ın huzuruna çıkmış, birlikte oturduktan sonra minbere çıkarak ikinci hutbesini okumuştur. Bu hutbede hem Sultan'a hem de İslam toplumuna yönelik dualar ve temenniler yer almıştır:

“Hamd, bize yardımcı bir sultan kılan Allah’a mahsustur. Allah’ın lütfu ile imamet büyük bir fazilet kazanmış, zafer ve fetihlerin sebepleri hazırlanmıştır. En iyi insan olan Peygamberimiz Muhammed’e (S.A.V) ve onun ailesine, sahabelerine salât ve selâm olsun.⁴⁶⁷ Allah’ın size büyük bir zafer nasip ettiğini bilin, ey İslam’ın kahramanları ve koruyucuları. Bu fırsatı değerlendirin ve bu sultanın zamanında ülkeler ve insanlar için en güzel hikâyeleri anlatın. Cihadda samimi olun ve zafer için sözleşin. Allah, vaadini asla bozmaz. Allah’ım, bana ve babama verdiğin nimetlere şükretmemi sağla. İslam’a ve bana iyilik eden Sultan Melik el-Eşref’in dualarını kabul et. Onu her gittiği yerde başarılı kıl ve ona zafer nasip et. İslam diyarını barış yurdu yap ve hilâfetin minberlerini orada kur. Allah’ım, onun ordusunu destekle ve

⁴⁶⁴ Aktan, a.g.m., 1991, 622.

⁴⁶⁵ Aynî III, a.g.e., 2010, 37.

⁴⁶⁶ Kılıç, a.g.m., 2010, 141.

⁴⁶⁷ Aynî III, a.g.e., 2010, 24-25.

ona zafer ver. Babası Sultan el-Mansûr'u memnun et; o, kâfirlere karşı büyük mücadele verdi ve melekleri onun yardımcısı kıldı.”⁴⁶⁸

Bu hutbenin ardından Halife, cemaatle birlikte namazı kıldırmıştır. Halife Ebû'l-Abbâs Ahmed el-Hâkim Biemrillâh, yaklaşık 40 yıl süren hilafeti boyunca Memlûk Devleti'nin meşruiyet aracı olarak görev yapmış; 19 Ocak 1302 (18 Cemâziyelevvel 701) tarihinde Menâzirü'l-Kebş'te vefat etmiştir. Kabri, Kahire'deki Seyyide Nefise Türbesi civarına defnedilmiş olup, böylece Mısır'da vefat eden ve burada defnedilen ilk Abbâsî halife olarak tarihe geçmiştir.⁴⁶⁹

4.2.2. Takıyyüddin b. Binti'l-Eazz'ın Kadı'l-Kudatlık Görevinden Azli

Memlûk Devleti'nin önemli ilim ve devlet adamlarından biri olan Takıyyüddin Abdurrahman b. Binti'l-Eazz, kadı'l-kudatlık, Ezher hatipliği, hizâne nazırlığı, ehbâs nazırlığı ve meşîhatu's-şuyûh gibi pek çok görevde bulunmuştur. Ancak Eşref Halil'in tahta geçiş süreci, onun siyasal kaderini belirleyen gelişmelere sahne olmuştur. Takıyyüddin Binti'l-Eazz, Sultan Kalavun devrinde, veliahtlık meselesinde Eşref Halil yerine onun kardeşi Salih Alaeddin Ali'yi desteklemiş, bu durum Halil'in nezdinde ciddi bir güvensizlik ve düşmanlık oluşmasına neden olmuştur. Sultan Eşref Halil döneminde devlet yönetiminde etkin bir konuma sahip olan Vezir İbn Sel'us, Takıyyüddin Binti'l-Eazz'a duyduğu kişisel husumeti, onun geçmişteki siyasi tercihini de öne sürerek Eşref Halil'in gözünde itibarsızlaştırmak için kullanmıştır.⁴⁷⁰ İbn Sel'us'un çeşitli şikâyetleri üzerine Takıyyüddin Binti'l-Eazz kadı'l-kudatlık görevinden azledilmiş ve yerine Kudüs Hatibi Bedreddin Muhammed b. İbrahim b. Sadullah İbn Cemâa atanmıştır. Bu atama yalnızca kadı değişikliğini değil, aynı zamanda eş-Şücâî'nin devlet içindeki etkisini azaltma amacını da taşımaktaydı. Zira İbn Sel'us, hem siyasi rakibi olan eş-Şücâî'yi zayıflatmak hem de kendi çevresinden bir ismi yargıya getirmek istemiştir.⁴⁷¹ Bu gelişmelerin ardından İbn Sel'us, Sultan Eşref Halil'in Dârü'l-Adl'den⁴⁷² ayrılmasını fırsat

⁴⁶⁸ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 26., Eşref Halil, halifeyi Kale'de cuma hutbelerini okumakla görevlendirdi. Halife, 9 Eylül 1291'de (14 Şevval 690) Baybars döneminde okuduğu hutbenin aynısını tekrar okuyarak sadece Baybars'ın adı yerine Eşref Halil'in adını ekledi. Bu hutbelerde ayrıca Bağdat'ı geri almak için cihada teşvikte bulundu. bkz: Aktan, *a.g.m.*, 1991, 622.

⁴⁶⁹ Aktan, *a.g.m.*, 1991, 622-623.

⁴⁷⁰ Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 109.; Ayaz, *a.g.e.*, 2017, 54.

⁴⁷¹ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 228.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 159-160.

⁴⁷² Dârü'l-Adl, “Adalet Sarayı” veya “Adalet Konağı” anlamına gelir ve adaletin sağlandığı resmî bir kurumdur. Terim, “ev, konak” anlamındaki dâr ve “adalet” anlamındaki adl kelimelerinden oluşur. İslâm tarihinde bu yapıyı ilk kez inşa ettiren kişi Zengiler hükümdarı Nüreddin Mahmud Zengî'dir. Daha sonra Eyyûbiler ve Memlûkler döneminde yaygınlaşmıştır. bkz: Şeker, M.(2018).“Bahri Memlûkler Dönemi'nde Adliye Sarayları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 602- 608.; Şeker, M.(2019).“Türk-İslam Devlet Geleneğinde

bilerek, Şerif İbn Sa‘leb aracılığıyla Takıyyüddin Binti’l-Eazz hakkında şahsiyetini zedelemeye yönelik birtakım söylentilerde bulunmuştur. Yayılan dedikodular, onun fasık olduğu ve zünnar⁴⁷³ giydiği yönündeydi. Bu söylentiler üzerine Halil, meseleyi aydınlatmak amacıyla ileri gelen emirlerle bir toplantı tertiplemiştir. Toplantıda bazı emirler, Takıyyüddin Binti’l-Eazz’ı on büyük günahla suçlamış ve Hristiyan inancına sahip olduğu imasında bulunmuşlardır. Suçlamalar karşısında büyük bir öfkeye kapılan Eşref Halil, onun bir eşeğe bindirilerek halka teşhir edilmesini emretmiştir. Vezir İbn Sel’us da bu aşağılamayı memnuniyetle karşılamış ve kamuoyunda daha da derin bir itibarsızlaşma sağlamak istemiştir.⁴⁷⁴ Bu gelişmelerin ardından, Takıyyüddin Binti’l-Eazz’ın itibarsızlaştırılmasına yönelik süreç devam etmiş ve kendisi kaleye çağrılarak hakkında bir belge tanzim edilmiştir. Kaleye götürülüşü esnasında etrafı muhafızlarla çevrili olan Takıyyüddin Binti’l-Eazz’ı, bu sırada kaleden inmekte olan üç emir fark etmiş ve onun aşağılandığını gözlemlemişlerdir. Bu duruma isyan eden Takıyyüddin Binti’l-Eazz, “*Ey emirler, bu halime bakmıyor musunuz? Aşağılanıyorum!*” diyerek maruz kaldığı muameleyi dile getirmiştir. Emirler ise büyük bir öfkeyle, “*Kadı’l-Kudât yaya yürüyor, siz ise atlarınızın üzerindesiniz; bu nasıl bir tutumdur?*” diyerek muhafızlara yönelmişlerdir. Muhafızların, “*Bu bizim tasarrufumuz değil; Sultan böyle emir verdi,*” şeklindeki cevabı, emirlerin tepkisini daha da artırmıştır. Bunun üzerine kılıçlarını kuşanarak Sultan’ın huzuruna çıkan emirler, “*Ey efendimiz, Kadı’l-Kudât’ın yaya yürüdüğünü, ona refakat edenlerin ise atlı olduğunu gördük. Bu hangi adalete sığar?*” sözleriyle tepkilerini ifade etmişlerdir. Eşref Halil ise, “*O bundan daha fazlasını hak ediyor. Çünkü onun elbiselerinin altında zünnar taşıdığı ve kâfir olduğu söylendi,*” diyerek söz konusu aşağılamayı meşrulaştırmaya çalışmıştır. Fakat emirler bu ifadeleri kabul etmeyerek, “Eğer Kadı’l-Kudât kâfir ise, o hâlde İbn Sel’us mu Müslüman oluyor? Ya onu bize teslim edersiniz ya da İbn Sel’us’un hesabını biz sorarız,” diyerek Vezir’e karşı kararlı ve doğrudan bir tavır ortaya koymuşlardır.⁴⁷⁵ Bu olaylar sonrasında, Takıyyüddin Binti’l-Eazz’a yapılan muamelelerin haksızlığını telafi etmek isteyen emirlerden Bedreddin Bektaş el-Fahrî, saltanat naibi Baydara ile görüşerek bir uzlaşma zemini aramıştır. Her ne kadar Baydara ile Binti’l-Eazz arasında önceden bazı anlaşmazlıklar bulunmuş olsa da, Bektaş’ın ısrarlı tutumu neticesinde bir mutabakata varılmıştır. Baydara, Bektaş’tan Sultan ile Sencer el-Hamevî Ebi Hars’ın affı konusunda konuşmasını isterken, kendisi de Takıyyüddin Binti’l-Eazz

Memlüklerle Başlayan Yeni Bir Kurum: Dârü’l-Adl Müftüleri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 7(17), 309.

⁴⁷³ Zünnar, gayrimüslimlerin dinî alâmetleri olarak takmak zorunda oldukları kuşak veya kemerdir. bkz: Yavuz, Yusuf Ş.(2013).“Zünnar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.44, 572-574.

⁴⁷⁴ Makrizî II, a.g.e., 1997, 228-229., Kılıç, a.g.m., 2010, 159-160.

⁴⁷⁵ Makrizî II, a.g.e., 1997, 229.

için şefaâtçi olmuştur. Nihayetinde birlikte Sultan'ın huzuruna çıkarak her iki şahıs için af talebinde bulunmuşlar ve Eşref Halil, bu talepleri kabul ederek hem Takıyyüddin Binti'l-Eazz'ı hem de Sencer el-Hamevî'yi serbest bırakmıştır.⁴⁷⁶ Azil ve teşhir sürecinden sonra bir süre evinden çıkmayan ve görevlerinden uzak tutulan Takıyyüddin Abdurrahman b. Binti'l-Eazz, Kahire dışında bulunan Şeyh Nasr el-Menbici Zaviyesi'nde ikamete zorlanmıştır. Ardından Karâfe'ye geçerek Medresetü'n-Nasırıyye'de tekrar ders vermeye başlamış ve 1296 (695) yılında vefat etmiştir.⁴⁷⁷

4.3. Sultan Eşref Halil'in Katledilmesi

Sultan Eşref Halil, yaklaşık üç yıl süren kısa hükümdarlığı boyunca Memlûk Devleti'nin dış siyasetinde önemli kazanımlar elde etmiş; Akkâ ve Rumkale gibi mühim kalelerin fethiyle devletin askerî ve siyasi gücünü pekiştirmiştir. Ancak iç siyasette aynı başarıyı sürdürememiş, emirler üzerindeki otoritesini tahkim etmekte zorlanmıştır. Bu durum, zamanla tahtını ve hayatını tehdit eden çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁷⁸ Bu dönemde Sultan Eşref Halil, hamile olan eşi Erdekin'in erkek evlat doğurmasını beklerken, bu doğum için büyük çaplı bir kutlama hazırlığına girişmiştir. Ancak beklenenin aksine bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Buna rağmen kutlamayı iptal etmeyen Eşref Halil, şenliği kardeşi ile yeğeninin sünnet törenine dönüştürmüştür.⁴⁷⁹ Söz konusu törenin ardından, 4 Aralık 1293 (H. 3 Muharrem 693) Cuma günü, Eşref Halil; saltanat naibi Bedreddin Baydara, Vezir İbn Sel'us ve bazı emirlerle birlikte avlanmak üzere Kahire'den Giza'ya⁴⁸⁰ doğru yola çıkmıştır.⁴⁸¹ Sultan, av faaliyetini İskenderiye ve Hamamât bölgelerinde sürdürmeyi planlamış, hazırlıkların yapılması için Vezir İbn Sel'us'u önceden görevlendirmiştir. İskenderiye'ye ulaşan İbn Sel'us, burada Baydara'nın naiplerinin hükümdara ait bazı toprakları ve ticari gelirleri izinsiz olarak ele geçirdiğini fark etmiş ve durumu vakit kaybetmeden Sultan'a bildirmiştir. Bu gelişme üzerine öfkelenen Eşref Halil, Baydara'yı derhal huzuruna çağırarak, emirlerin önünde onu sert şekilde azarlamış ve

⁴⁷⁶ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 229.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 161.

⁴⁷⁷ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 229.; Ayaz, *a.g.m.*, 2005, 109.

⁴⁷⁸ Özeydin, *a.g.m.*, 1997, 319.

⁴⁷⁹ Baybars el-Mansuri, *a.g.e.*, 2016, 125-126.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 16.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 73.; Buharalı, E. (1995). "Mısır Türk Sultanlığında Sünnet Düğünü Törenleri", *Türk Kültür Araştırmaları*, 31(1-2), 71.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 51.

⁴⁸⁰ Giza, Kahire'nin yakınında yer alan bir Mısır kentidir. Nil Nehri'nin batı yakasında, Kahire'nin yaklaşık 20 km güneybatısında bulunur. Gize, özellikle Gize Piramitleri ile ünlüdür.bkz: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gize> (erişim: 04.11.2024.)

⁴⁸¹ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 162.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 190-191.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 201.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 245.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 16.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 165.; Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 73.

hatta ölümle tehdit etmiştir.⁴⁸² Bu olayın ardından Sultan, Vezir İbn Sel'us'a bir mektup yazarak, Baydara'ya bağlı adamların tutuklanmasını ve gasp edilen malların iade edilmesini emretmiştir. Gelişmelerden haberdar edilen Baydara, yazılan mektubun içeriğini öğrenince başına gelecekleri fark etmiş ve yakın çevresindeki emirlerle bir araya gelerek Sultan'a karşı bir saldırı planı hazırlamaya başlamıştır.⁴⁸³ Bu plana, Eşref Halil'e karşı düşmanlık besleyen Hüsameddin Lâcîn de dâhil olmuş, Baydara'ya destek vermeyi kabul etmiştir. Tüm bu gelişmelerden habersiz olan Eşref Halil ise, para ve mal toplayamayan bazı emirlerine iktalarına dönmeleri için izin vermiştir. Bu süreçte yanında yalnızca Emir-i Şikâr⁴⁸⁴ Şihâbeddin el-Eşel kalmıştır. Eşref Halil, Tervece'de çok sayıda kuş bulunduğunu öğrendikten sonra avlanmak amacıyla bu bölgeye gitmeye karar vermiştir. Ancak bu karar, farkında olmadan içinde bulunduğu tehlikeyi artırmış ve suikast planının hayata geçirilmesi için uygun bir zemin oluşturmuştur.⁴⁸⁵

Eşref Halil ve Emir-i Şikâr Şihâbeddin el-Eşel, Tervece'ye doğru ilerlerken yol boyunca birçok kuş avlamışlardı. Av esnasında Sultan, Emir Şikâr'a dönerek "*Açım, yanında yiyecek bir şey var mı?*" diye sordu. Emir, yanında yalnızca kendisi için sakladığı bir ekmek olduğunu belirtti. Sultan, bu ekmeği alarak tamamını yedi. Ardından, "*Atımı tut, inip ihtiyacımı gidereceğim,*" dedi. Bunun üzerine Emir Şikâr, şakayla karışık, "*Sultan bir ata biniyor, ben ise bir taşa biniyorum, bu böyle olmaz,*" dedi. Sultan, gülerek "*Sen in, benim arkamda otur; ben inince atı tutarsın,*" şeklinde karşılık verdi. Emir Şikâr atından indi, Sultanın atını tuttu ve arkasına bindi. Eşref Halil, kısa bir süreliğine atından inerek ihtiyacını giderdi, ardından tekrar atına binip Emir Şikâr'la sohbetine devam etti.⁴⁸⁶ Aynı gün ikinci vaktine doğru, Bedreddin Baydara, Sultan'ın durumunu öğrenmek üzere adamlarından birini bölgeye göndermişti. Gönderilen kişi, Sultan'ın yalnız olduğunu ve etrafında koruma bulunmadığını Baydara'ya ilettili. Bu haber üzerine Baydara ve beraberindeki adamları, Sultan'ın bulunduğu bölgeye doğru ilerlemeye başladılar. Avlanma esnasında Eşref Halil, aniden uzakta beliren büyük bir toz bulutunu fark etti ve Emir Şikâr'a dönerek, "*Bu toz bulutunun sebebini araştır,*" diye emir verdi. Emir, derhal yola çıkıp bölgeye ulaştığında Baydara ile bazı emirlerin yaklaştığını gördü.

⁴⁸² Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 162-163.; Safedî, *a.g.e.*, 2000, 250.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 406.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 201-203.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 245.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 16-17.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 373.

⁴⁸³ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 203.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 165.

⁴⁸⁴ Emîr-i Şikâr, sultanın av kuşlarından sorumlu görevlilerin başında yer almaktaydı. Sultan ava çıktığında, Emîr-i Şikâr da onunla birlikte bulunurdu. Bu görevlinin rütbesi Onlar Emiri (Emîrû'l-Aşere) seviyesindeydi. bkz: Keleş, *a.g.m.*, 2002, 591.

⁴⁸⁵ Ebû'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 29.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 191.; Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 203.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 246.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 17.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 166.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 93-94.

⁴⁸⁶ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 164.; Safedî, *a.g.e.*, 2000, 250.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 246.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 18.

Onlara ne yaptıklarını sordu, ancak hiçbirini bir açıklamada bulunmadan yollarına devam etti.⁴⁸⁷ Sultan Eşref Halil, olayın yaşandığı sabah, Baydara'ya askerleriyle birlikte önden İskenderiye'ye gitmesini emretmiş, kendisinin ise yalnız başına avlanarak akşam otağa döneceğini ifade etmişti. Baydara, bu talimata uyarak bölgeden ayrılmış görünmüştü. Ancak Sultan, av sırasında Baydara ve diğer emirlerin geri döndüğünü fark ettiğinde bu durumun sebebini anlayamamış, sabahki hadise dolayısıyla kendisiyle görüşmek üzere geldiklerini düşünmüştü. O sırada Eşref Halil, yalnızca ipek bir kuşak takmakta, yanına hançerini almamış bulunmaktaydı. Dolayısıyla savunmasız bir durumdaydı. Baydara ve beraberindekiler, Sultana yaklaşarak ona herhangi bir açıklama yapmadan kılıçlarını çekip ani bir şekilde saldırıya geçtiler.⁴⁸⁸ İlk saldırıyı Bedreddin Baydara başlattı; kılıcını çekerek Sultan'ın elini kesti ve ardından omzuna bir darbe indirdi. Bu esnada Emir Hüsameddin Lâçîn, Baydara'ya dönerek, *“Mısır ve Şam'ın hükümdarı olmak isteyen böyle vurur,”* diyerek Sultan'ı omzundan bir kez daha yaraladı. Aldığı darbelerle yere yıkılan Eşref Halil'e son darbeyi Re'sü'n-Nevbe⁴⁸⁹ Emir Bahadır indirdi. Kılıcını Sultan'ın bedenine saplayarak boğazından çıkarana dek bastırdı. Ardından diğer emirler de sırasıyla saldırıya katıldılar. Bu emirler arasında Kara Sungur, Aksungur el-Hisâmî, Nogay, Muhammed Hoca, Toruntay el-Sâkî ve Tanbuga el-Ras Nûba da yer almaktaydı.⁴⁹⁰

Sultan Eşref Halil, 13 Aralık 1293 (H. 12 Muharrem 693) günü, öğle ile ikindi vakti arasında, insanlık onuruna aykırı bir biçimde ve son derece vahşice öldürüldü. Cinayetin ardından, katli gerçekleştiren emirler Sultan'ın cenazesini olay yerinde bırakarak Baydara'nın etrafında toplandılar. Ona biat ederek yeni hükümdar olarak ilan ettiler ve birlikte Kahire'ye doğru harekete geçtiler.⁴⁹¹ Aynı günün akşamı Baydara, Emir Seyfeddin Ebu Bekir b. Cemkdar, Emir Sarımeddin el-Fahri, Emir Rukneddin Baybars ve Emir-i Candar ile birlikte Tarâna'ya ulaştı. Bu esnada Rukneddin Baybars, Baydara'ya yaklaşarak, *“Efendim, bu işi emirlerin ortak kararıyla mı yaptınız?”* diye sordu. Baydara ise suikastın, emirlerle yapılan istişare neticesinde

⁴⁸⁷ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 164.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 246.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 18-19.

⁴⁸⁸ İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 406.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 17.; aynı müellifin, *a.g.e.*, 2023, 73.; Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 166.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 94.

⁴⁸⁹ Memlûkler ordusunda, kapıkulu askerlerinin başında Re'sü'n-Nevbe unvanlı bir kumandan bulunurdu. Bu kişi askerlerin eğitim, disiplin ve terfileriyle ilgilenir, anlaşmazlıkları çözerdi. Genellikle Emîr-i Mie rütbesindeydi ve gerektiğinde suç işleyen askerleri hapse gönderirdi. bkz: Keleş, *a.g.m.*, 2002, 593.

⁴⁹⁰ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 163.; Safedî, *a.g.e.*, 2000, 250.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 246.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 17.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 374.

⁴⁹¹ Safedî, *a.g.e.*, 2000, 250.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 246.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 18.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 55.; Eşref Halil b. Kalavun, 13 Aralık 1293 (H.12 Muharrem 693) tarihinde öldürülmüştür. Ancak, bazı kaynaklarda ölüm tarihi 13, 14 veya 15 Muharrem olarak farklı şekilde aktarılmaktadır. bkz: Özaydın, *a.g.m.*, 1997, 320.

planlandığını ve infaz sırasında bu emirlerin hazır bulunduğunu belirtti. Adını andığı kişiler arasında Hüsameddin Lâcîn el-Mansurî, Şemseddin Karasungur el-Mansurî ve Bedreddin Beyserî yer almaktaydı. Ardından Baydara, Eşref Halil'in yönetim anlayışını eleştirerek, onun öldürülmesinin meşru olduğunu savundu. Emirlerle alay etmesi, babası Kalavun'un askerlerine saygısızlık göstermesi, emirlerine değer vermemesi, Vezir İbn Sel'us'un kötü yönetimine göz yumması gibi gerekçeleri ileri sürdü. Ayrıca, İzzeddin el-Efram'ın tutuklanması ile Sungur el-Aşkar ve Taksu'nun öldürülmesini de bu kararı destekleyen olaylar olarak sundu. Baydara, daha sonra Zeyneddin Ketboğa'nın nerede olduğunu sordu. Emirler ise bu suikastın onun bilgisi dâhilinde gerçekleşip gerçekleşmediğini merak ederek sorular yönelttiler. Bunun üzerine Baydara, *"Evet, bu suikastı ilk öneren odur,"* cevabını verdi.⁴⁹² Baydara ve beraberindekiler, geceyi Tarâna'da geçirdikten sonra ertesi gün Kahire'ye gitmek üzere yola çıktılar. Ancak dönüş yolunda, Eşref Halil'in öldürüldüğünü öğrenen Memlûk birlikleriyle karşılaştılar. Efendilerinin intikamını almak için bir araya gelen bu birlik, yaklaşık bin beş yüz atlıdan oluşuyordu. Zeyneddin Ketboğa, Üstâdüddâr Hüsameddin ve diğer bazı emirler de bu grupla birlikte hareket ediyordu. Bu birlik, Tervece'ye ulaştığında Baydara ve arkadaşlarıyla karşılaştı.⁴⁹³ Eşref Halil'in Memlûkleri (Eşrefiyye), hemen savaş düzeni alarak harekete geçti. Kısa sürede düşman saflarını dağıttılar. Kaçmaya çalışan Baydara ve beraberindekiler, kısa sürede yakalanarak etrafları sarıldı. Eşrefiyye birlikleri, Baydara'ya efendilerine reva görülen muamelenin aynısını uyguladılar. Önce elini, ardından omzunu, son olarak da başını kestiler. Baydara'nın kesilen başı, bir mızrağın ucuna takılarak Kahire'ye götürüldü.⁴⁹⁴

Sultan Eşref Halil'in Memlûkleri, Baydara'dan intikam aldıktan sonra Cîze'ye kadar ilerlediler. Ancak Sultan, ava çıkmadan önce Kahire Kalesi'nde naip olarak bıraktığı Emir Alemüddin Sencer eş-Şücâî, ordunun Nil'in doğusuna geçmesine izin verilmemesini emretti ve Memlûkleri Kahire'ye sokmadı. Böylece ordu ve emirler, nehrin batı yakasında, deniz tarafında beklemek zorunda kaldılar. Alemüddin Sencer eş-Şücâî'nin bu kararı, şehirde daha fazla kargaşa ve iç çatışmanın önlenmesi açısından büyük önem taşıyordu. Bu gelişmenin ardından, Zeyneddin Ketboğa, Rukneddin Çeşnigîr ve diğer ileri gelen emirler kaleye girerek bir meclis

⁴⁹² İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 193.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 247-248.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 21.

⁴⁹³ İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 191.; İbn Haldûn, *a.g.e.*, 1621, 406.; Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 247.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 19.

⁴⁹⁴ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 192.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 375.; Seyfeddin Bektumur es-Silahtar, Baydara'nın cesedini hunharca tahrip ederek karnını yarıp midesini çıkarmış ve ciğerini parçalayıp çiğnemiştir.bkz: Gökhan, a.g.m.2024, 222.; Makrizî, sultanın öldürülmesinin ardından Baydara'nın cebinden *"Ramazan ayında içki içen, fasıklık yapan ve namaz kılmayan bir adamın katledilmesi hakkında alimlerin görüşü nedir? Cevap olarak öldürülür ve katiline günah olmaz"* yazılı bir pusulanın çıktığını bildirir.bkz: Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 248.

topladılar. Memlûk tahtının boş kalmaması amacıyla, Kalavun'un henüz dokuz yaşında olan küçük oğlu ve Eşref Halil'in kardeşi Nasır Muhammed b. Kalavun'un Sultan ilan edilmesine karar verildi. Emir Alemüddin Sencer eş-Şücâi de bu kararı onayladıktan sonra, ordunun Kahire'ye girişine izin verdi.⁴⁹⁵ Nasır Muhammed'in tahta çıkmasının ardından, 26 Aralık 1293 (H. 25 Muharrem 693) tarihinde, Sultan Eşref Halil'in öldürülmesinde ahlâk dışı davranışlar sergiledikleri gerekçesiyle Nevbet reisi Seyfeddin Bahadır ve Hâcib Cemaleddin Akkuş el-Musilî, Kahire Kalesi'ne getirildi. Bu kişilerin, Sultan'ı öldürürken uyguladıkları zalimce yöntemler tepkiyle karşılanmıştı. Yapılan istişareler neticesinde her ikisinin de boyunlarının vurulmasına hükmedildi. Seyfeddin Bahadır'ın başı, Kahire'deki Meşhed-i Hüseyin yakınlarında bulunan evinin kapısına asıldı; ardından, cesetleri Cemaleddin Akkuş ile birlikte bir kireç fırınında yakıldı.⁴⁹⁶ Sultanın öldürülmesine doğrudan katıldıkları belirlenen Seyfeddin Nugayh, Seyfeddin Alınak, Alemüddin Altunbuğa el-Camedâr, Hüsameddin Laçin'in kölesi Şemseddin Sungur, Hüsameddin Toruntay es-Sâkî, Muhammed Havacâ ve Seyfeddin Arûs da yakalanarak önce elleri kesildi, sonra idam edildiler.⁴⁹⁷ Öte yandan, suikasta karışan Hüsameddin Laçin ve Şemseddin Karasungur olay yerinden kaçarak Tolunoğlu Camii'ne sığındılar. Ancak uzun bir süre yerleri tespit edilemedi.⁴⁹⁸ Daha sonra, Zeyneddin Ketboğa'nın Memlûklerinden Seyfeddin Bethas ez-Zeynî, bu iki emir adına Sultan Nasır Muhammed'e af dileğinde bulundu. Ketboğa'nın şefaet girişimleri neticesinde, Sultan her ikisini affetti. Böylece, Hüsameddin Laçin ve Şemseddin Karasungur, suikast suçlamalarından kurtulmuş oldular.⁴⁹⁹

Sultan Eşref Halil, vahşi bir şekilde katledildikten sonra, cesedine iki gün boyunca kimse dokunamadı. Nihayetinde Tervece valisi İzzeddin Aydemir, halkıyla birlikte ortaya çıkarak Sultan'ı yerde, çıplak ve mahrem yerleri açık bir hâlde buldu. Eşref Halil'in naaşı bir deveye yüklenerek devlet evine taşındı; burada yıkanıp kefenlenerek tabuta yerleştirildi. Cenaze kısa bir süre Tervece'de kaldıktan sonra, 22 Ocak 1294 (H. 22 Safer 693) tarihinde Kahire'den gelen Emir Sadeddin Kucebâ en-Nâsirî tarafından alınarak Kahire'ye ulaştırıldı.⁵⁰⁰ Sultan Eşref

⁴⁹⁵ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; Safedî, *a.g.e.*, 2000, 250.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 192.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 19.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 56.; 15 Aralık 1293 (H. 14 Muharrem 693) tarihinde Nasır Muhammed b. Kalavun, Memlûk tahtına oturdu. Emir Zeyneddin Ketboğa, saltanat naibi olarak atanırken; Emir Alemüddin Sencer eş-Şücâi vezir olarak atandı.bkz: Kılıç, *a.g.m.*, 2010, 167.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 57.

⁴⁹⁶ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 22.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 58.

⁴⁹⁷ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; Kılıç, *a. g. m.*, 2010, 167-168.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 58.

⁴⁹⁸ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 170.; Baybars el-Mansûrî, *a.g.e.*, 2016, 126-127.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 191.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 163.

⁴⁹⁹ Nüveyri, *a.g.e.*, 2004, 175.; Sağlam, *a.g.m.*, 2017, 164.

⁵⁰⁰ Ebü'l-Fidâ, *a.g.e.*, 1972, 30.; İbnü'l-Cezerî, *a.g.e.*, 1998, 210.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 24-25.; İbn İyâs, *a.g.e.*, 1960, 375-376.

Halil'in naaşı, Kahire'de Seyyide Nefise'nin⁵⁰¹ türbesi yakınında, kardeşi Melik Sâlih Ali'nin yanına defnedildi. Günümüzde kabri, "Türbetü'l-Eşrefiyye"⁵⁰² olarak bilinmekte olup, Seyyide Nefise Camii'nin kubbeli şeref odasında yer almaktadır.⁵⁰³ Ayrıca, Kalatü'l-Eşrefiyye, Eyvânü'l-Eşrefiyye ve Seyyide Nefise'nin türbesi yanındaki medrese, Eşref Halil tarafından inşa ettirilmiştir.⁵⁰⁴ Sultan Eşref Halil'in insan onuruna yakışmayan bir şekilde, mazlum olarak öldürülmesi, onun şehit kabul edilmesine yol açmıştır.⁵⁰⁵ Üç yıl, iki ay ve dört gün süren hükümdarlığının ardından, yaklaşık 30 yaşında hayatını kaybetmiştir. Ardında eşi Erdekin⁵⁰⁶ ve iki kız çocuğu bırakmış, erkek evladı olmamıştır. Eşref Halil, cömertliği, cesareti, atılganlığı ve çevikliğiyle tanınmış, önemli askerî zaferlerin sahibi bir hükümdar olarak anılmıştır. Saltanatı boyunca arasının iyi olmadığı bazı emirlere dahi nezaket göstermiş, onları maddî açıdan desteklemiştir. Nitekim tahta çıktıktan sonra, Emir Beyseri Sâlihî'ye yalnızca elbise ve mallarını değil, aynı zamanda geniş iktâ gelirlerini de bağışlamıştır. Öte yandan, Emir-i Candar olarak bilinen İzzeddin Eframîn'in iktâ gelirinin Mısır'ın toplam yıllık gelirinin yaklaşık sekizde birine denk geldiği ifade edilmiştir. Bu rakamda bir miktar mübalağa bulunsa da söz konusu örnekler Memlûk emirlerinin sahip olduğu yüksek gelir düzeyini ve hükümdarın iktâ

⁵⁰¹ Nefise bint Hasan (762–824), Hz. Hasan'ın soyundan gelen, Mekke doğumlu ve Medine'de yetişmiş bir âlimedir. Hakkında bkz: Savaş, R.(2006).“Nefise bint Hasan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.32, İstanbul, 531-532.

⁵⁰² Türbetü'l-Eşrefiyye, Eşref Halil b. Kalavun'un Seyyide Nefise türbesindeki ismidir.

⁵⁰³ Nüveyrî, a.g.e., 2004, 164-165.; Aynî III, a.g.e., 2010, 206.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 246.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 25.

⁵⁰⁴ Özaydın, a.g.m., 1997, 320.; Günümüze ulaşan bir bölümü hala mevcut olan bu medrese, Kahire'deki Eşref Caddesi üzerinde, Nâfise Türbesinin kuzeyinde ve batı tarafında yer almaktadır.Halk arasında “Kubbetü'l-Eşref” veya “Türbetü'l-Eşref” olarak bilinen bu yapı, çevresindeki zemin seviyesinden daha alçakta bulunuyor.Bu nedenle Arap Eski Eserlerini Koruma Dairesi, toprak birikimini engelle mek amacıyla etrafına yüksek bir duvar inşa etmiştir.Türbenin dış cephesinde, kubbenin alt kısmın- daki güney duvarında yer alan bir yazıtta, yapının 1288 yılında Eşref Halil b. Kalavun tarafından inşa ettirilmesi emredildiği belirtilmektedir.Bu yazıttan, yapının Eşref Halil'in babasının sağlığında ve onun veliahd olduğu dönemde başlatıldığı, Sultan olduktan sonra ise yapının tamamlandığı anlaşılmaktadır.Dolayısıyla dış duvarlarında Eşref Halil'in tüm resmi ve hükümdarlık unvanlarına yer verilmiştir. Yapının inşa sürecine dair kesin bir bitiş tarihi belirtilmemekle birlikte, kuruluş tarihi olarak Hicrî 687 yılı kaydedilmiştir. Eşref Halil'in bu kubbenin altına defnedildiği anlaşılmaktadır. Bugün hâlâ “Türbetü'l-Eşref” olarak bilinen bu kubbenin altındaki kabri varlığını sürdürmektedir. Bu bilgi, İbn Tagrıberdî'nin *en-Nücûm'üz-Zâhire* adlı eserinin 8. cildini neşreden M.H. Şemseddin'in, eserin 25.sayfasındaki dipnotta yer alan açıklamalarına dayanmaktadır.bkz: İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 25.

⁵⁰⁵ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 27.; Kılıç, a, g, m., 2010, 168.

⁵⁰⁶ Eşref Halil'in ölümünün ardından eşi Erdekin Hatun, 1300/1301 yılında Eşref Halil'in kardeşi Sultan en-Nâsır Muhammed ile evlenmiştir. Bu evlilik, Memlûkler tarihinde belgelenmiş ilk levirat (Genel olarak, erkeğin ölen kardeşinin dul eşiyle evlenmesi şeklinde gerçekleşen bu evlilik türü hakkında bkz: Yüksel, Musa Ş.(2010).“Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı”, *Studies*, 5(3), 2027-2058.) uygulaması olarak kabul edilir. Evlilik büyük bir törenle gerçekleşmiş ve emirlere hil'atlar giydirilerek hediyeler dağıtılmıştır. Erdekin Hatun'un bu ikinci evliliğinden 1304'te “Ali” adında bir erkek çocuk doğmuş, ancak bu çocuk 1310'da altı yaşında vefat etmiştir. Erdekin'in en-Nâsır Muhammed ile evliliği 1317-1318 yıllarında sona ermiş, sonrasında Erdekin Hatun Kahire'de ki Hâre Züveyle mahallesinde tahsis edilen bir konakta yaşamaya başlamıştır. Kendisine yılda beş bin dirhem maaş bağlanmış ve çeşitli gıda maddeleri düzenli olarak temin edilmiştir. Erdekin Hatun, 21 Ocak 1324'te vefat etmiştir. Geride bıraktığı servet, erkek kardeşi Emir Cemaleddin Hızır ile Sultan en-Nâsır Muhammed arasında miras tartışmalarına yol açmıştır.bkz: Akkuş Yiğit, a.g.m., 2016, 557.; AkkuşYiğit, a.g.m., 2016, 111-112.; Altın, K.; Kömürcü, E. (2022). “Memlûklerde Levirat Evlilikler”, *Alınteri Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 163.

sistemi üzerindeki belirleyici nüfuzunu açıkça göstermektedir. Eşref Halil, özellikle Şam bölgesindeki bazı emirlere iktâlar tahsis ederek hem onların sadakatini kazanmayı hem de bölgedeki otoritesini pekiştirmeyi amaçlamıştır.⁵⁰⁷ Genel siyaseti itibarıyla halka karşı müsamahakâr bir tutum sergileyen Sultan'ın zulme başvurduğuna dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu yaklaşımı, onun halk nezdinde adil ve merhametli bir hükümdar olarak hatırlanmasına vesile olmuştur.⁵⁰⁸ Cömertliğiyle bilinen Eşref Halil, üç yıllık hükümdarlığı süresince ordusuna üç defa para dağıtmıştır. İlk olarak, tahta geçtiğinde görevden aldığı Hüsameddin Toruntay'ın mal varlığından sağladığı gelirle orduyu ihsanlara boğmuştur. İkinci olarak Akkâ Seferi, üçüncü olarak da Rum Kalesi Seferi öncesinde askerlerine para dağıtmıştır. Saltanatının ilk döneminde, halkın yükünü hafifletmek amacıyla vergi borçlarını yenilemeyerek, özellikle Şam halkına olan sevgisini ortaya koymuştur. Dımaşk'ta Bâbu'l-Câbiye'de her deve yükü başına alınan beş dirhemlik vergiyi kaldırmış ve bu kararını şu sözlerle açıklamıştır: *“Halkımız üzerindeki bu zorluğu kaldırmalıyız; zira avam olsun, havas olsun, halkımızın duası bize gereklidir.”* Bu ifadeler, sultanın halkın rızasını önceleyen bir anlayışla hareket ettiğini açıkça göstermektedir. Vergi yükünün hafifletilmesi sadece halkın rahatlamasına değil, aynı zamanda ticaretin canlanmasına ve ekonomik hareketliliğin artmasına da katkı sağlamıştır.⁵⁰⁹ Sultan Eşref Halil b. Kalavun (1290–1293), hükümdarlığı süresince hem ticaretin gelişimine hem de denizcilik faaliyetlerine özel bir önem atfetmiştir. Akkâ'nın fethinin ardından, bölgedeki ekonomik canlılığı artırmak ve ticaret yollarını güvence altına almak amacıyla, Akdeniz'deki Hristiyan güçlerle diplomatik ve ticarî temaslar kurmuştur. Bu doğrultuda, babası Kalavun'un Aragon Kralı III. Alphonso ile gerçekleştirdiği antlaşmayı 29 Ocak 1293 tarihinde, onun halefi II. James ile yenileyerek Memlûk-Aragon ticarî ilişkilerini devam ettirmiştir. Ticaretin yalnızca batı yönünde değil, Anadolu'nun güneyinde yer alan beyliklerle de geliştirilmesine yönelik adımlar atan Eşref Halil, Menteşe, Aydın ve Karamanoğulları gibi Anadolu Türkmen beylikleriyle irtibat kurmuştur.⁵¹⁰ Bu temaslar, onun yalnızca iktisadî değil, aynı zamanda siyasî açıdan da bölgedeki denge unsurlarını gözettiğini göstermektedir. Söz konusu ilişkiler, Memlûkler ile Anadolu beylikleri arasında tesis edilen karşılıklı menfaatlere dayalı ticarî ve diplomatik bağların gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ekonomik istikrarın ve siyasi meşruiyetin bir göstergesi olarak, Eşref Halil döneminde onun

⁵⁰⁷ Keleş, a.g.e., 2018, 39.; Demirci, M. (2000). “İktâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.22, 45.

⁵⁰⁸ Nüveyri, a.g.e., 2004, 165.; İbnü'l-Cezerî, a.g.e., 1998, 210.; Aynî III, a.g.e., 2010, 207.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 246.; Kılıç, a. g. m., 2010, 168.

⁵⁰⁹ Safedî, a.g.e., 2000, 251.; Aynî III, a.g.e., 2010, 207.; Makrizî II, a.g.e., 1997, 247.; İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 26.; Kılıç, a. g. m., 2010, 170.

⁵¹⁰ Özeydin, a.g.m., 1997, 320.

adına altın dinar bastırılmıştır.⁵¹¹ Memlûkler döneminde sikke bastırmak, yalnızca parasal düzenlemeye hizmet eden bir uygulama değil, aynı zamanda hükümdarın iktidarını ve hükümrancılık iddiasını sembolik düzeyde ilan eden siyasi bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Eşref Halil'in adına bastırılan altın dinar, onun ekonomik ve siyasi otoritesinin kamusal alanda görünür kılınmasına katkı sağlamıştır. Sultan Eşref Halil'in denizcilik alanındaki faaliyetleri de dikkat çekicidir. Gerek Doğu Akdeniz'in kontrol altına alınması gerekse deniz ticaretinin emniyetli bir biçimde sürdürülmesi amacıyla donanma teşkilatına büyük yatırımlar yapılmıştır. Bu doğrultuda, Veziri İbnü's-Sel'ûs'a İskenderiye ve Dimyat tersanelerinde 60 adet savaş gemisi inşa edilmesi emredilmiştir. Bahse konu gemiler kısa süre içerisinde tamamlanarak Ravza Adası'ndaki donanmanın hizmetine sunulmuştur. Eşref Halil'in bu süreci yakından takip ettiği ve tersaneleri bizzat ziyaret ederek inşa faaliyetlerinin ilerleyişini denetlediği aktarılmaktadır. Gemi filosunun Kahire'ye ulaşması esnasında halkın gösterdiği büyük coşku ve memnuniyet, sultanın denizcilik alanına verdiği önemin toplum nezdindeki karşılığını ortaya koymaktadır.⁵¹² Böylece Eşref Halil hem kara hem de deniz gücünü pekiştirerek Memlûk Devleti'nin siyasi ve iktisadî çıkarlarını koruma noktasında çok yönlü bir yönetim anlayışı benimsemiştir.

Eşref Halil b. Kalavun, Memlûk Devleti hükümdarları arasında cesareti ve gözü pekliğiyle öne çıkan isimlerden biri olmuştur. Cihada olan bağlılığı ve savaş meydanlarındaki atılgan tutumuyla tanınan Eşref Halil, askerî mücadelelerdeki kararlılığı sayesinde dönemin kaynaklarında dikkat çekici biçimde anılmıştır. Savaşların başarısında insan gücünün belirleyici rol oynadığını iyi kavramış olan Eşref Halil, bu doğrultuda Memlûk sisteminin güçlendirilmesine özel önem vermiştir. Saltanatı sırasında yaklaşık 2.200 yeni Memlûk edinmiş; babasından devraldığı birliklerle birlikte toplam Memlûk sayısı 10.000 civarına ulaşmıştır.⁵¹³ Bu askerî güç sayesinde yürüttüğü seferlerde art arda önemli başarılar elde eden Eşref Halil, kısa süren saltanatına rağmen gerçekleştirdiği fetihlerle Baybars ve Kalavun gibi büyük hükümdarlarla birlikte anılmayı hak etmiştir. Özellikle Haçlılar ve Kilikya Ermenileri karşısında kazandığı zaferler, yalnızca Memlûk topraklarının genişlemesine katkı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda Moğolların bölgedeki askerî girişimlerine karşı da caydırıcı bir etki yaratmıştır. Eşref Halil, İslam dininin sağladığı manevi desteği siyasî ve askerî mücadelelerinde etkin bir şekilde kullanmış, bu inanç temelli motivasyonu güçlü bir meşruiyet aracı olarak

⁵¹¹ Keleş, *a.g.e.*, 2018, 312.

⁵¹² Keleş, *a.g.e.*, 2018, 129.

⁵¹³ Keleş, *a.g.e.*, 2018, 262.; Sultan Baybars, yaklaşık 4.000 Memlûk satın alırken, Sultan Kalavun, 11 yıllık iktidarı boyunca yaklaşık 7.000 Memlûk almıştır.

değerlendirmiştir. Üç yıllık saltanatı boyunca sergilediği askerî deha, kişisel cesaret ve liderlik vasfı, onun yalnızca döneminde değil, İslam dünyası ve Memlûk askerî tarihi açısından da önemli bir figür olarak hatırlanmasını sağlamıştır.⁵¹⁴

⁵¹⁴ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 208.; Kılıç, a, g, m., 2010, 168-170.

5. EŞREF HALİL B. KALAVUN DÖNEMİNDE MEMLÛKLERDE KÜLTÜREL HAYAT (1290-1293)

5.1. Kültürel Hayat

1290-1293 yılları arasında Memlûk tahtında bulunan Eşref Halil b. Kalavun, kısa süren hükümdarlığı boyunca, babası Kalavun'dan devraldığı güçlü bir devletin idaresini üstlenmiştir. Kalavun dönemi, Memlûk Devleti'nin ekonomik, askerî ve kültürel alanlarda büyük bir gelişim gösterdiği; bölgesel ve uluslararası düzeyde saygınlık kazandığı bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu güçlü miras, Eşref Halil'in dış siyasette daha etkin bir tutum sergilemesini mümkün kılmıştır. Ancak aynı başarı, iç siyaset alanında tam anlamıyla sürdürülememiştir. Taht üzerindeki otoritesini pekiştirme çabaları, bazı güçlü emirlere karşı aldığı sert tedbirlerle sonuçlanmış; bu durum, saray içi dengeleri sarsarak yönetimde istikrarın sağlanmasını zorlaştırmıştır. Eşref Halil'in kısa süren saltanatı süresince, Memlûk toplumunun kültürel hayatında köklü bir dönüşüm yaşanmamış, ancak devletin geleneksel yapısı muhafaza edilmiştir. Memlûkler, devletleşme süreçlerinden itibaren, Orta Asya kökenli kültürel miraslarını koruma hususunda dikkatli davranmışlardır. Bu miras, yalnızca askerî geleneklerle sınırlı kalmamış; dil, kıyafet, beslenme alışkanlıkları, gündelik yaşam biçimleri ve eğlence anlayışı gibi pek çok toplumsal unsuru da kapsamıştır. Böylece, Eşref Halil döneminde de bu kültürel süreklilik korunmuş; devletin kimliğini oluşturan temel unsurlar nesilden nesile aktarılmaya devam etmiştir.⁵¹⁵

5.1.1. Toplumsal Eğlenceler ve Kutlamalar

Memlûk Devleti, Mısır'da varlığını sürdürerek bölgedeki siyasî ve kültürel gelişmelerde belirleyici bir güç olmuştur. Bu uzun hükümdarlık sürecinde şekillenen toplumsal yapı, farklı etnik ve dinî unsurların bir arada yaşadığı bir ortam yaratmış; bu çeşitlilik, kültürel hayatın zenginliğine doğrudan yansımıştır. Söz konusu kültürel etkinlikler arasında, geniş halk kitlelerinin katılımıyla gerçekleştirilen eğlenceler ve kutlamalar hem dinî aidiyetlerin pekiştirildiği hem de sosyal birlikteliğin sağlandığı önemli faaliyetler olarak öne çıkmıştır. Türk asıllı askerî yönetici sınıfın teşkil ettiği Memlûk devleti, Mısır ve Suriye coğrafyasındaki yerel geleneklerle güçlü bir etkileşim kurmuş; bu kültürel sentez, özellikle eğlence ve kutlama anlayışında belirgin bir şekilde kendini göstermiştir. İslâmî takvime bağlı olarak kutlanan Ramazan ve Kurban bayramları, halkın yoğun katılımıyla gerçekleşen ve sosyal dayanışmayı

⁵¹⁵ Kanat, C. (2007). “Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.22, (1), 54.

teşvik eden temel etkinliklerdendi. Bunun yanı sıra Peygamber efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'in doğumu münasebetiyle tertip edilen Mevlid-i Nebî merasimleri, dinî coşkun doruk noktaya ulaştığı törenler arasında yer almıştır.⁵¹⁶ Nevruz Bayramı gibi mevsimsel kutlamalar ise hem eski Türk geleneklerinin devamı niteliğinde olmuş hem de yılın yeni başlangıcını temsil eden sembolik anlamlar taşımıştır. Hac ibadeti öncesinde düzenlenen uğurlama törenleri, yalnızca bir dinî yolculuğun başlangıcını ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda toplumsal değerlerin canlı tutulduğu anlar olarak önem arz etmiştir.⁵¹⁷ Toplumsal hayatın başka bir boyutunu ise bireysel ya da ailevi sevinçlerin paylaşımı oluşturmuştur. Yeni yapıların açılışı, sünnet ve evlilik⁵¹⁸ merasimleri gibi törenler, sosyal ilişkilerin pekiştiği, toplumsal hafızanın şekillendiği gelenekler arasında yer almıştır. Devletin en üst kademesiyle ilişkili kutlamalar ise daha ihtişamlı bir şekilde gerçekleştirilirdi.⁵¹⁹ Hükümdarın tahta çıkışı, bir hastalıktan şifa bulması ya da zaferle sonuçlanan bir seferin ardından tertip edilen törenler, yalnızca sevinç anları değil; aynı zamanda devlet otoritesinin temsili düzeyde sergilendiği gösteriler niteliği taşımaktaydı.⁵²⁰ Bunun yanı sıra Nil Nehri'nin taşması⁵²¹ gibi doğa olayları da törenlerle karşılanır, bu tür doğa olaylarına hem bereketi kutlama hem de coğrafyanın yaşamsal değerini vurgulama anlamı yüklenirdi. Gayrimüslim topluluklar da Memlûk yönetimi altında kendi dinî bayramlarını serbestçe kutlama hakkına sahip olmuşlardır.⁵²² Bu durum, devletin toplumsal hoşgörüye dayalı idare anlayışının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Netice itibarıyla, Memlûk Devleti'nde gerçekleştirilen bu tür eğlenceler ve kutlamalar, yalnızca gündelik hayatı renklendiren unsurlar değil; aynı zamanda kültürel mirasın korunması, toplumsal dayanışmanın güçlendirilmesi ve siyasal meşruiyetin temsili gibi çok yönlü işlevler üstlenmiş gelenekler olarak tarihsel bir derinlik kazanmıştır.⁵²³

⁵¹⁶ Aktaş Korucu, İ. (2023). *Memlûkler'de Eğlence Kültürü(Makrizi'nin el-Hıtat ve'l-Asar'ına Göre)*, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 131-155.

⁵¹⁷ Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 159-166.

⁵¹⁸ Memlûk Devleti'nde sultanlar, emirler ve ileri gelen devlet adamları genellikle kendi sınıflarına mensup hanımlarla veya haremdeki cariyelerle evlenmişlerdir. Baybars'ın oğlu Berke, Kalavun'un kızıyla; Kalavun, Emir Kermûn et-Tatarî'nin kızıyla; oğulları Ali ve Eşref Halil ise Emir Nogay'ın kızlarıyla evlenmişlerdir. Ayrıca bazı Memlûk sultanları siyasî maksatlarla Altınorda, Osmanlı ve Dulkadirli hanedanlarından kadınlarla da evlenmişlerdir. Tüccar ve âlimlerin kızlarıyla yapılan evliliklere az da olsa rastlanırken, gayr-ı müslim kadınlarla evlilik örneklerine kaynaklarda yer verilme mektedir. bkz: Akkuş Yiğit, F.(2015). "Memlûklerde Evlilik Hazırlıkları", *Journal of Turkology*, 25(1), 333-334.

⁵¹⁹ Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 180-201.

⁵²⁰ Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 78-82, 93-95.

⁵²¹ Tarih boyunca Nil Nehri ile ilgili çeşitli bayramlar ve törenler düzenlenmiştir. bkz: Seyyid, a.g. m., 2007, 123.; Ay Şafak, F.(2022). "Eski Mısır'da Nil Nehri ve Tanrı Hapî", *Amisos*, 7(12), 22-47.

⁵²² Yahudilerin ve Hristiyanların Bayramları hakkında bkz: Erdem, S.(1992). "Bayram", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.5, 257-259.

⁵²³ Kanat, a.g.m., 2007, 54.

5.1.1.1. Nevruz Kutlamaları

Türk kültür tarihinde önemli bir yer tutan Nevruz, doğanın uyanışını ve insan ruhundaki tazelenme arzusunu simgeleyen köklü bir bayramdır. 21 Mart'ta kutlanan bu özel gün, Türk topluluklarının en eski kutlamalarından biri olarak sosyal yaşamda belirgin bir rol oynamıştır.⁵²⁴ Farsça kökenli olan “Nevruz” kelimesi, “yeni gün” anlamına gelmekte olup, baharın gelişini temsil etmektedir.⁵²⁵ Türkler, Nevruz’u dini bir bayram olmaktan ziyade toplumsal ve kültürel bir kutlama olarak benimsemiş ve bugünü, birlik ve dayanışma gibi toplumsal değerlerle özdeşleştirmiştir.⁵²⁶ Tarihsel süreçte, farklı Türk toplulukları arasında çeşitli adlarla anılan bu bayram, Türklerin İslam coğrafyasına yayıldığı dönemde daha geniş bir etki alanına ulaşmıştır. 13. yüzyılın sonlarına doğru kurulan Memlûk Devleti, Türk kültürünün Mısır’daki etkisini güçlendiren önemli bir dönem olmuştur. Memlûkler döneminde, Nevruz kutlamaları halk arasında benimsenmiş ve coşkulu bir şekilde gerçekleştirilen toplumsal etkinlikler haline gelmiştir. Bu kutlamalar, Türk kültürünün Mısır’daki kültürel kimliğini pekiştiren, halkın geniş katılımıyla gerçekleşen anlamlı kutlamalar olmuştur.⁵²⁷

Sultan Eşref Halil b. Kalavun’un saltanatı döneminde de Nevruz’un Memlûk gelenekleri çerçevesinde önemini koruduğu görülmektedir. Ancak 1292 yılında gerçekleşen Rumkale seferi nedeniyle Sultan, baharın başlangıcına tekabül eden Nevruz gününü yerleşik kutlama düzenine uygun şekilde gerçekleştirememiştir. Bununla birlikte, seferin ardından 28 Haziran 1292 tarihinde (H. 11 Receb 691) ordusuyla birlikte Dimaşk’a ulaşan Eşref Halil, burada Nevruz’u büyük bir coşkuyla kutlamıştır. Mısır’daki kutlamaları aratmayan bu etkinlik, bölge halkı için alışılmadık bir gelenek olarak karşılanmış, ancak halk kısa sürede bu farklı kültürel unsura ilgi göstermeye başlamıştır.⁵²⁸ Söz konusu kutlamanın Dimaşk’ta gerçekleştirilmesi hem

⁵²⁴ Baykara, T. (2000). “Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler”, *Erdem*, 12(36), 876-877.; Türk dünyasında tabiatın uyanışını simgeleyen Nevruz şenlikleri, Hunlardan günümüze ulaşmış ve farklı Türk topluluklarında Nevruz, Navruz, Sultan-ı Nevruz, Ergenekon, Çağan, Bahar Bayramı gibi çeşitli adlarla kutlanmıştır. Farklı coğrafyalarda farklı isimlerle yaşatılan bu gelenek, zamanla ortak bir kimlik ve birlik sembolü hâline gelmiştir.bkz: Mustafayev, B. (2013). “Adriyatik’ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 65.

⁵²⁵ Gündüz, Ş. (2007). “Nevruz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.33, 60-61.; Türkler, Nevruz’u “toprağın uyandığı gün” olarak kabul etmiş ve bugünü baharın gelişle birlikte takvimsel bir yeniliğin başlangıcı olarak görmüşlerdir.bkz: Şengül, A. (2008). “Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu’da Nevruz Kutlamaları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (26), 61.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 163.

⁵²⁶ Kıldıroğlu, M. (2020). “Geçmişten Günümüze Türklerde Nevruz” *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 332.; Nevruz’un kökeni hakkındabkz: Celkan, H. (2000). “Nevruz’un Tarihçesi”, *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncül Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart1999, Elâzığ)*, (haz. Elmas Kılıç), Ankara, 435.; Akkuş Mutlu, S. (2016). “Eski Mezopotamya’da Nevruz Kutlamaları”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 10(1), 9.

⁵²⁷ Kanat, a.g.m., 2007, 56.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 165.

⁵²⁸ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 12.

Memlûklerin kültürel etkisinin yayılımını hem de Nevruz'un şehir dışında da benimsenmesini sağlamıştır. Dımaşk halkı, kendi geleneksel yapılarında yer almayan bu töreni başlangıçta şaşkınlıkla karşılasa da Sultan'ın öncülüğünde gerçekleştirilen kutlamalar sayesinde bu bayramın neşesi şehir halkına da yansımıştır. Bu sürecin ardından, 27 Eylül 1292'de (H. 13 Şevval 691), Sultan Eşref Halil Mısır'a dönmek üzere Dımaşk'tan ayrılmaya karar vermiştir. Bu ayrılış, sıradan bir yolculuğun ötesinde, halkın geniş katılımıyla düzenlenen görkemli bir uğurlama törenine dönüşmüştür. Dımaşklılar, ellerinde kandillerle şehir dışına çıkarak Sultan'ı uğurlamış, bu sahne o döneme tanıklık edenlerce eşine az rastlanır bir ihtişamla anılmıştır. Sultan Eşref Halil döneminde gerçekleştirilen bu kutlamalar, Memlûklerin kültürel hayatındaki çeşitliliği yansıttığı gibi, hükümdar ile halk arasındaki sembolik yakınlaşmanın da bir göstergesi olmuştur. Nevruz'un bu dönemde kazandığı görünürlük, sadece bir mevsimsel geçişin değil, aynı zamanda yönetim erkinin halkla kurduğu kültürel bağın da temsili niteliğindedir.⁵²⁹

5.1.1.2. Sünnet Düğünleri

Sünnet düğünleri, İslami bir gelenek olarak varlığını sürdürmekle birlikte, Türk-İslam toplumlarında özellikle daha ihtişamlı biçimde kutlanan sosyal törenlerden biri hâline gelmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra bu merasimler, "*Oğul Toyu*" adıyla anılmış ve önemli bir geleneksel unsur hâline gelmiştir. Memlûk Devleti'nde de şehzadelerin sünnetleri yalnızca dini bir vecibe olarak değil, aynı zamanda devletin kudret ve ihtişamını sergileyen törenler olarak görülmüştür.⁵³⁰ Memlûklerde şehzadelerin sünneti, görkemli geçit törenleriyle süslenir, bu kapsamda ordu mensupları tam teçhizatlı olarak hükümdarın önünden geçerdi. Törenlerin gerçekleştirilmesinde sıklıkla Kahire'deki Kabak Meydanı tercih edilirdi. Bu alana sultanın ve ordu mensuplarının çadırları kurulmakta, meydanda çeşitli gösteri ve yarışmalar düzenlenmekteydi. Kabak oyunu,⁵³¹ süngü ve at yarışları, kılıç ve topuzla yapılan dövüşler bu etkinliklerden bazılarıydı. Söz konusu gösterileri bizzat takip eden hükümdar, kazananlara çeşitli ödüller takdim ederdi.⁵³²

Eşref Halil döneminde gerçekleştirilen sünnet töreni ise Memlûk tarihinin en dikkat çekici örneklerinden biri olmuştur. Eşref Halil, eşinden bir erkek çocuk dünyaya gelmesini bekleyerek büyük çaplı bir doğum kutlaması hazırlığına girişmiş, ancak kız çocuğunun doğması

⁵²⁹ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 12.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 72-73.

⁵³⁰ Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 63.; Baykara, *a.g.m.*, 2000, 872-873.; Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 197.

⁵³¹ Kabak Oyunu, Türklerde köklü bir gelenek olup, Mısır Memlûk ordusunda askerliğin önemli bir parçası olarak kabul edilir ve büyük bir saygıyla devam ettirilirdi.bkz: Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 63.

⁵³² Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 63.; Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 197.

üzerine hazırlıkları iptal etmemiştir. Bunun yerine, düzenlenecek töreni, kardeşi Nâsırüddin Muhammed ile yeğeni Muzaffereddin Musa el-Melikü's-Sâlih Ali b. Kalavun'un sünnet merasimi şeklinde yeniden düzenlemiştir.⁵³³ Törenler öncesinde Eşref Halil, askerlerinin Nasr Kapısı dışında bulunan Kara Meydan'da toplanmasını emretmiş, bu emir doğrultusunda askerler silahlarını yenileyip hazırlıklarını tamamlamışlardır. Kara Meydan'da geniş bir kalabalık oluşmuş, Sultan ise tam donanımlı birlikleriyle birlikte alana inmiştir. Gösterilere halk yoğun ilgi göstermiş, şenlikler iki gün boyunca sürmüştür. Bu sürede ok atışları ve çeşitli eğlenceler düzenlenmiş, üçüncü gün ise Sultan'ın emriyle yeniden ok müsabakaları gerçekleştirilmiştir. Emirler ve askerler sırayla müsabakalara katılmış, törenler büyük bir görkemle devam etmiştir. Eşref Halil, düzenlenen etkinliklerden büyük memnuniyet duymuştur.⁵³⁴ Şenliklerin ardından, Eşrefiyye Köşkü'nde büyük bir ziyafet verilmiş ve sünnet düğünü bu mekânda nihayetlendirilmiştir. Düğün esnasında, emirlerin sünnet hediyesi olarak altın saçmaları dikkat çekmiştir. Yüz kişilik birliği olan bir emir yüz altın, elli kişilik birliği bulunan bir emir elli altın; daha düşük rütbeli emirler ise rütbelerine göre para saçmışlardır. Bu uygulama sonucunda önemli bir meblağ ortaya çıkmış, törenin ihtişamı daha da artmıştır.⁵³⁵ Sultan Eşref Halil, sünnet vesilesiyle emirlerine çeşitli hediyeler sunmuştur. Her birine hil'at ve atlar vermiş; bazılarına ise dinar dağıtmıştır. Ziyafetler için büyük miktarda malzeme temin edilmiş, bu bağlamda 3000 koyun, 600 sığır ve 500 at kesilmiştir. Bu tören, Eşref Halil döneminin en büyük merasimlerinden biri olmuş, aynı zamanda onun düzenlediği son büyük etkinlik olarak tarihe geçmiştir. Nitekim bu törenin ardından kısa bir süre sonra ava çıkan Eşref Halil, emirleri tarafından suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir.⁵³⁶

5.1.1.3. Çevgân (Polo) ve Kabak Oyunu

Memlûkler döneminde askerî teşkilat, yalnızca savaş meydanındaki başarılarla değil, barış zamanlarında sürdürülen disiplinli eğitimlerle de şekillenmiştir. Bu eğitimlerin temelini oluşturan furûsiyye (binicilik), memlûk askerlerinin savaşçı kimliklerini geliştirmek amacıyla birçok alanı kapsamaktaydı.⁵³⁷ Bu kapsamda, *furûsiyye* geleneği, Memlûk askerî kültürünün temelini teşkil eden uygulamalı bir eğitim anlayışını yansıtmaktadır. Söz konusu eğitimler,

⁵³³ Baybars el-Mansuri, *a.g.e.*, 2016, 125-126.; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 16.; aynı müellif, *a.g.e.*, 2023, 73.; Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 71.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 51.

⁵³⁴ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 1992, 16.; Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 72-73.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 51.

⁵³⁵ İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, 2023, 73.; Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 73.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 52-53.

⁵³⁶ Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 73.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 52.

⁵³⁷ Çıplak, E.(2021).“Memlûklerde La'bü'l-Kürre“Çevgân”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 255- 256.; Cengiz, N.(2024).“Türkiye Selçuklularında Çevgan”, *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 180.

yalnızca binicilikle sınırlı kalmayıp, savaşçıların sahada ihtiyaç duyduğu fiziksel çeviklik, silah kullanımı ve koordinasyon gibi becerileri geliştirmeye yönelik çeşitli faaliyetleri de kapsamaktaydı. Bu çerçevede kargı (mızrak), ok, kılıç ve gürz kullanımı, güreş, avcılık, at yarışları ile birlikte kabak ve çevgân⁵³⁸ gibi oyunlar da askerî idmanların ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür.⁵³⁹ Tüm bu eğitimler, *meyâdin* adı verilen geniş meydanlarda icra edilmiş ve hem askerî becerilerin geliştirilmesine hem de toplumsal düzlemde otoritenin sergilenmesine hizmet etmiştir.⁵⁴⁰ Bu eğitim faaliyetleri içerisinde yer alan çevgân oyunu, Memlûklerde yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda bir askerî talim yöntemi olarak önem kazanmıştır. Farsça kökenli bir kelime olan çevgân, sopa anlamındaki *çûbikân* sözcüğünden türemiştir.⁵⁴¹ Türkçede *çöğen* biçiminde de kullanılan bu oyun, oyuncuların at sırtında uzun sopalar yardımıyla bir topu kontrol ederek belirli bir hedefe ulaştırmaya çalıştıkları, fiziksel beceriye dayalı bir takım oyunudur.⁵⁴² Çevgân, binicilik yetkinliğinin yanı sıra denge, çeviklik, refleks gelişimi ve takım hâlinde hareket etme becerilerini pekiştiren bir araç olarak görülmüş; bu yönüyle furûsiyye kapsamındaki askerî eğitim anlayışıyla da örtüşmüştür. Oyunda kullanılan sopalar genellikle kıvrık başlı olup, oyunu icra edenlere de *çevgândâr* demişlerdir.⁵⁴³ Memlûk Sultanı Baybars, çevgân oyununa büyük önem vermiş ve bu alandaki ilgisini kurumsal düzenlemelerle desteklemiştir. Kahire yakınlarında Kal'atü'l-Cebel ile Kubbetü'n-Nasr arasında yer alan Meydanü'l-Kabak (Kabak Meydanı), onun emriyle askerî amaçlı oyunların icrası için inşa edilmiştir. Kaynaklarda aktarıldığına göre Baybars, Mısır'da bulunduğu dönemlerde haftada iki gün (Salı ve Cumartesi), Şam'da ise haftada en az bir gün çevgân oynamıştır. Bu uygulama, yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda onun fiziksel

⁵³⁸ Halk arasında çevgen olarak bilinen çevgân kelimesi, Farsça'daki çûgân sözcüğünden türemiştir. Aslı Pehlevîce çûbikân olup "sopa" anlamına gelir. Arapçaya savlecân, Türkçeye ise çöğen olarak geçmiştir. Farsça'da "gûy ü çevgân" veya "çevgân-gûy" diye anılan bu oyun, Dîvânü Lugâti't-Türk ve Kutadgu Bilig'de de çöğen adıyla geçmektedir. Arapça'da ayrıca "la'bü'l-küre" olarak da bilinir. Çevgân, 19. yüzyılda İngilizler'in Afganistan ve Hindistan'ı işgali sırasında tanınmış ve "polo" adıyla Batı dünyasına yayılmıştır.bkz: Halıcı, a.g.m., 1993, 294-295.

⁵³⁹ Çevgân, İslamiyet öncesi dönemde Türklerin konar-göçer yaşam tarzını yansıtan bir atlı spor olarak ortaya çıkmıştır.bkz: Cengiz, a.g.m., 2024, 178.

⁵⁴⁰ Çıplak, a.g.m., 2021, 256.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 109.

⁵⁴¹ Cengiz, a.g.m., 2024, 179.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 109-110.

⁵⁴² Çevgân, atlı iki takımın geniş bir alanda, ucu eğik sopalarla (sulucan) küçük bir topu (kürre) rakip alana ulaştırmaya çalıştığı bir oyundur. Takımlar genellikle dört veya altı kişiden oluşur. Oyuna çevgândârın ilk vuruşuyla başlanır; sultanın ve emîru'l-ümera'nın liderlik ettiği takımlar mücadele eder. İsabetler skoru belirler, oyunun bitiş ise nevbet takımının davul çalmasıyla ilan edilir.bkz: Çıplak, a.g.m., 2021, 258.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 109-110.

⁵⁴³ Çavuşoğlu, A. (2008). "Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebi, Tasavvufi Metinlerde Yansıması", *İstem*, 6(11), 163.; Saray iç oğlanlarının kullandığı değnekler çevgân olarak adlandırılırdı. Çavuşların ise gümüş kozaklı, iki yanlı kıvrık çevgânları bulunurdu. Bu değnekler hem askerî eğitimde hem de saray eğlencelerinde önemli bir yer tutardı.bkz: Çavuşoğlu, a.g.m., 2008, 163.

yetkinliğini koruma ve binicilik becerilerini geliştirme gayesi taşıyan düzenli bir askerî etkinlik niteliğindeydi.⁵⁴⁴

Memlûk döneminde dikkat çeken bir diğer askerî eğlence ve talim aracı ise “kabak” oyunuydu. Çevgân gibi bu oyun da askerî hazırlıkla toplumsal gösteri arasında bir köprü işlevi görmüştür. Türkçe kökenli olan “*kabak*” kelimesi esasen “*bal kabağı*” anlamına gelmekle birlikte, Ebu Hayyân bu terimi “*ok atışına hedef olan alet(kabak)*”⁵⁴⁵ şeklinde tanımlamaktadır. Kabak oyunu, Memlûk döneminde askerî eğitimlerin ve şenliklerin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiş hem savaşçılık becerilerinin sergilendiği hem de toplumsal dayanışmanın pekiştirildiği önemli bir etkinlik olarak öne çıkmıştır. Ok atma, süngüleşme ve at yarışları gibi geleneksel oyunlarla birlikte düzenlenen bu gösteriler, Memlûk askerî kültürünü ve sosyal hayatını yansıtan görkemli gösterilere dönüşmüştür. Bu tür etkinlikler, yalnızca fiziksel kabiliyetlerin geliştirilmesini değil, aynı zamanda Sultan ve halk arasında bir bağ kurulmasını da sağlamıştır.⁵⁴⁶ Sultan Eşref Halil döneminde, Kahire’nin Bâbü’n-Nasr kapısı dışında büyük bir kabak oyunu düzenlenmiştir. Etkinlik için hazırlıklar hızla başlatılmış, yüksekçe bir sırt dikilerek ucuna altın veya gümüşten yapılmış büyük bir vazo yerleştirilmiştir. Vazonun içine bir kafeste güvercin konulmuş, ardından atıcılar atlarını hızla sürerek hedefe ok atışı yapacakları yarışa katılmışlardır. Okunu başarıyla vazo içine isabet ettirip güvercini uçurmayı başaran, değerli bir hil’at ile ödüllendirilmiştir.⁵⁴⁷ Sultan, gün boyu seyrettiği bu gösteriden büyük bir mutluluk duymuş, etkinlik askerî hünerlerin sergilendiği ve halkın coşkusunu artıran büyük bir şölen havası yaratmıştır.⁵⁴⁸ Sultan Eşref Halil, devam eden kabak oyununda saray görevlilerine, hiçbir askerin veya Memlûk’ün ok atışlarını engellememesi talimatını vermiştir. Daha sonra Eşref Halil, Bedreddin Beyserî ile Emîr-i Silâh Bedreddin Bektaş el-Fahrî’den kabak oyunu oynamalarını istemiştir. Beyserî, yaşlılığını gerekçe göstererek önce geri dursa da sultanın ısrarı üzerine hedefe başarılı bir atış yapmıştır. Savaş talimi niteliğindeki bu oyunun genç emirler ve askerler tarafından oynanmasını savunan Beyserî, aynı zamanda bu alanda yetkin olup oyuna yeni bir kural da kazandırmıştır. Sultanın teşvikiyle, Bayserî ve Bektaş önderliğinde başlayan gösteride emirler sırayla atışlar yapmış, özellikle Bayserî’nin çevikliği ve isabetli okları dikkat çekmiştir. Ardından Bektaş da oklarını hedefe yöneltmiş, askerlerin katılımıyla devam eden gösteri Eşref Halil tarafından ilgiyle izlenmiştir. İki gün süren

⁵⁴⁴ Çıplak, a.g.m., 2021256.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 111-114.; Köse, F. (2025). “Geçmişten Günümüze ve Geleceğe Türk Dünyasının Yitik Kültürel Mirası Çevgen/Polo”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 18(49)19.

⁵⁴⁵ Buharalı, a.g.m., 1995, 66.

⁵⁴⁶ Kanat, a.g.m., 2007, 54-55.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 102-103.

⁵⁴⁷ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 1992, 16.; Sağlam, a.g.e., 2021, 51-52.; Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 106-107.

⁵⁴⁸ İbn Tagrıberdî, a.g.e., 2023, 73.; Buharalı, a.g.m., 1995, 71-72.

gösterilerde askerler ve emirler eğlenirken, Sultan her atışta daha da mutlu olmuştur. Üçüncü gün, Sultan, Emir Bayseri'yi tekrar ok atışlarına davet etmiş, ancak Emir Bayseri, Sultan'dan affını isteyerek sadece diğer atışları izleyeceğini belirtmiştir. Sultan, Emir Bayseri'nin isteğini kabul etmiş ve Emir, Sultan'ın yanında protokole uygun bir şekilde durmuştur.⁵⁴⁹ Ardından, Sultan'ın yetiştirdiği 50 kadar genç haseki, çok ihtişamlı giysiler içinde ok atışlarına başlamışlardır. Bu gösteriler, halkı hayrete düşürmüş ve Sultan'ı daha da sevindirmiştir.⁵⁵⁰ Kabak oyunu, 2 Aralık (H. 20 Zilhicce) tarihinde başlayıp 4 Aralık (H.22 Zilhicce) tarihine kadar devam etmiştir. Ancak oyunun sonunda, Sultan neşeyle otağına dönerken aniden hava kararmış, fırtına çıkmış ve tüm düzen bozulmuştur. Sultan, atına binerek askerleriyle Kaleye geri dönmek zorunda kalmış, bu sırada birçok mal yağmalanmış ve halk büyük bir kaosun içine sürüklenmiştir. Fakat Sultan kaleye varınca, rüzgâr durmuş ve güneş yeniden doğmuştur.⁵⁵¹ Kabak oyunu, yalnızca askeri bir gösteri olmanın ötesinde, Memlûklerin kültürel zenginliğini ve birlik beraberliğini pekiştiren önemli bir etkinlikti. Sultanların kudretini simgeleyen bu oyunlar, halkın katılımıyla büyük bir şenlik havasına bürünmüş ve dönemin askeri elitleri için büyük bir anlam taşımıştır.

5.1.1.4. Av Törenleri

Memlûk Devleti'nde icra edilen av törenleri, yalnızca avcılık faaliyetinden ibaret olmayıp; aynı zamanda askeri eğitim, siyasi güç gösterisi ve sosyal bütünleşme aracı olarak işlev görmüştür. Bu törenler, sultanların ve emirlerin cesaretini, liderlik vasıflarını ve savaşçı kimliklerini öne çıkarmakla birlikte, ordunun askeri disiplininin bir parçası olarak da değerlendirilmiştir.⁵⁵² Sultan Eşref Halil de döneminde sıklıkla emirleri, hasekileri ve saltanat Memlûkleri eşliğinde av seferlerine çıkmıştır.⁵⁵³ Günlerce süren bu faaliyetlerde çok sayıda kuş, turna, ceylan ve yaban eşiği avlamış; av eğlenceleri tertip edilmiştir. Bu av törenleri esnasında gerçekleştirilen şenliklerde hediyeler adeta sel gibi akmış; şehzadeler dışında devletin ileri gelenlerine hil'atler, kılıçlar, değerli kumaşlar, kıymetli taşlarla süslenmiş altın eşyalar ve para

⁵⁴⁹ Aynî'ye göre Eşref Halil, birçok emirle anlaşmazlık yaşasa da Bedreddin Beyserî'ye özel bir değer veriyor, onu sağında oturarak itibar gösteriyordu. Ancak aralarındaki ilişki zaman zaman sultanın garip tavırları nedeniyle zarar görüyordu. Meydânü's-Sibak'ta yaşanan bir olayda, Sultan, Beyserî'ye, onu sevip sevmediğini sorduktan sonra bir boğaya binmesini emretti. Emir boğaya binince, çevre sindekilere boğaya vurmalarını söyleyen sultan, Beyserî düşünce kahkahalarla gülerek onu küçük düşürdü. Bu olay, Beyserî'nin itibarsızlaştırıldığına dair söylentilere yol açtı. Beyserî, yaşadığı aşağılanmadan dolayı yakın arkadaşı Bedreddin Bektaş'ı suçladı. Ancak olay sonrası sultan, Beyserî'yi yanına çağırarak gönlünü aldı; ona atlastan bir elbise giydirdi ve iktâlarını artırarak büyük maddi ödüller verdi. bkz: Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 208-209.; Gökhan, *a.g.m.*, 2024, 221.

⁵⁵⁰ Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 72.; Sağlam, *a.g.e.*, 2021, 52.

⁵⁵¹ Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 72.; Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 106.

⁵⁵² Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 86.

⁵⁵³ Baybars el-Mansuri, *a.g.e.*, 2016, 124.

dağıtılmış; ayrıca önemli sayıda at bağışlanmıştır. Ziyafetler ise bu kutlamaların vazgeçilmez bir parçası olmuştur.⁵⁵⁴ Bu bağlamda, bir av seferi sırasında Eşref Halil birçok kuş ve turna avladıktan sonra Kûs'a ulaşmış, burada bir süre konakladıktan sonra askerleriyle birlikte Şam'a yönelmiştir. Sultan, bu yolculuk esnasında atını serbest bırakarak dolaşmasına izin vermiş; kendisi ise yakın adamlarından bazılarıyla birlikte bir hecin⁵⁵⁵ devesine binerek Kerek'e yönelmiş ve ardından Humus'a geçmiştir.⁵⁵⁶ Humus'ta düzenlediği av panayırında ise pek çok ceylan ve yaban eşeği avlamıştır. Sultan Eşref Halil, av töreni sırasında hediyeler, değerli hil'atler (giysiler) ve paralar dağıtmış, ayrıca bol miktarda at bağışlamış ve çeşitli ziyafetler düzenlemiştir. Ülkesindeki bolluk ve bereketi, halkın huzurunu ve refahını gözler önüne sererek bu bölgelerde dolaşmıştır.⁵⁵⁷ Av törenleri, yalnızca bir eğlence değil, aynı zamanda devletin gücünü ve Sultan'ın liderlik ile askeri yeteneklerini sergilediği, halkına cömertliğini sunduğu önemli sosyal etkinlikler olarak öne çıkmıştır. Sultan tarafından dağıtılan hediyeler, bağışlanan atlar ve düzenlenen ziyafetler, bu törenlerin ekonomik ve kültürel önemini daha da artırmıştır. Ayrıca, Memlûk Devleti'nin zengin mirasını ve güçlü yönetimini simgeleyen bu etkinlikler, halk ile yönetici sınıfı bir araya getiren anlamlı buluşmalar olmuştur.

5.1.1.5. Eşref Halil Döneminde Düzenlenen Resmi Kutlamalar

Memlûk sultanları, hanımlarına büyük bir değer atfetmiş ve onlara, yalnızca kendi hanedanlarına ait olan “havend” unvanını kullanarak saygı göstermişlerdir. Sultanlar, yüksek emirler ve diğer devlet adamları, eşlerine karşı cömert bir yaklaşım benimseyerek, istedikleri mal ve eşyayı temin etmişlerdir. Hanımlarının doğumları sırasında ise sarayda yedi gün süren görkemli kutlamalar düzenlenir, katılımcılara çeşitli ikramlar sunulur ve bu süre boyunca doğum yapan kadına değerli hediyeler takdim edilirdi.⁵⁵⁸ Sultan Eşref Halil, eşi Erdekin'in doğumuna yakın büyük bir doğum şenliği düzenlemeyi kararlaştırmıştı. Bu etkinlik, öncekilerden farklı olarak çok daha ihtişamlı bir şekilde hazırlanan bir şenlikti. Sultan, erkek çocuğunun olmasını heyecanla beklerken, geleneklere titizlikle uydu ve kendisine yakışan sultanlık elbiseleriyle dikkatleri üzerine çekti. Gelenek gereği, kabak oyunu düzenlenmesi kararlaştırılmıştı. Savaşçı askerler ve atlar hazırlandı; Sultan, atlı oyunların mükemmel bir şekilde icra edilmesi için askerlerine yarış atlarını hazırlamalarını ve zırhlı eğerler giymelerini

⁵⁵⁴ Aktaş Korucu, a.g.t, 2023, 87.

⁵⁵⁵ İyi koşan develere verilen “hecin”adı, bu develerin tek hörgüçlü olmalarından dolayı Türkçede “tek hörgüçlü deve”anlamında kullanılmaya başlanmıştır.bkz: Önkal, A.; Bozkurt, N. (1994). “Deve”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.9, 222-226.

⁵⁵⁶ Baybars el-Mansuri, a.g.e., 2016, 124.; Şeşen, a.g.e., 2018, 91-92.

⁵⁵⁷ Baybars el-Mansuri, a.g.e., 2016, 124.

⁵⁵⁸ Yiğit, İ. (2004). “Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın”, *Diyanet İlmi Dergi*, 40(2), 132.

emretti.⁵⁵⁹ Sultan, şenlik için Memlûk Devleti'nin dört bir yanından en güzel meyveleri ve koyunları getirtmişti. Memlûk halkı, bu anlamlı gün için uzun süre hazırlık yaparak, eksiklikleri giderdi ve sevinçlerini coşkuyla ifade etti. Tüm üzüntüler unutulmuştu. Sultan, Ez-Zahiriyye ve el-Mansûriyye'de şimdiye kadar gerçekleştirilen en büyük töreni düzenlemeyi amaçlayarak, Mısır'da daha önceki kutlamalardan çok daha ihtişamlı bir etkinlik planladı. Vezirler ve naipler, Sultan'ın talepleri doğrultusunda tüm hazırlıkları tamamladı. Şenlik için yapılan harcamalar büyük bir boyuta ulaşmış ve her bir dirhem değerindeki eşyalar gruplar halinde alınmıştı. Hali vakti yerinde olanlar, en göz alıcı kıyafetlerini giyerek şenliğe katıldılar. O gün, sevinç için hiçbir engel kabul edilmedi. Doğuma üç gün kala, kabak oyunu hazırlıkları kapsamında kabağın içi oyulmaya başlandı.⁵⁶⁰ Kabak oyunu, iki gün boyunca kesintisiz olarak sürdü. Hedefe isabet eden her ok için ünlü hil'atlerden birer tane verilirken, en değerli hediyeler ve teşrifler cömertçe dağıtıldı. Üçüncü gün geldiğinde, Sultan, erkek bir çocuğun doğmasını umut ederken, bir kız çocuğu dünyaya geldi. Bu durum, Sultan'ı derin bir üzüntüye boğdu ve yaşadığı hayal kırıklığı, Allah'ın "*O çok üzgündür*"⁵⁶¹ dediği duruma benzetildi. Sultan'ın bu üzüntüsü, oyun alanındaki atmosferi de derinden etkiledi. Şiddetli bir kasırga, tüm alanı sarmış ve gökyüzü kararmıştı; gündüz vakti olmasına rağmen her yer zifiri bir karanlığa bürünmüştü. Sultan'ın morali altüst olmuştu, oysa törenin coşkulu ve neşeli bir şekilde geçmesi bekleniyordu. Emirler ve askerler, göz alıcı bir şekilde eğlenmeyi, süslü atlarına binerek günün anlamına uygun bir coşkuyla hareket etmeyi planlamışlardı. Halk, meydanda toplanacak ve daha önce eşi benzeri görülmemiş bir tören düzenlenecekti. Ancak Sultan, erkek çocuğunun olmaması yüzünden içindeki kederi bastıramadı. Bu durum, yalnızca Sultan'ı değil, herkesin yüreğini derin bir hüzne boğdu. Sultan, hazırlıkları iptal etmek yerine şenliği kardeşi ve yeğeninin sünnet törenine dönüştürerek sürdürdü. Bu sayede, tören devletin itibarını ve gücünü yansıtmaya devam etti. Sultan, bu tutumuyla halkına ve askerlerine moral verirken, şenlik neşe içinde sona erdi.⁵⁶²

5.1.2. Eşref Halil Döneminde Yapılan Mimari Eserler

Memlûkler dönemi, mimari açıdan oldukça zengin bir dönemdir; saraylar, köşkler, hamamlar, konaklama yerleri, tersaneler, sarnıçlar ve darphaneler gibi birçok önemli yapı inşa edilmiştir. Memlûk sultanlarının büyük bir kısmı, yalnızca yönetsel yapılar değil, aynı zamanda dini ve sosyal işlevlere hizmet eden medrese, cami ve hastane gibi yapıları da inşa

⁵⁵⁹ Baybars el- Mansuri, *a.g.e.*, 2016, 125.; Baykara, *a.g.m.*, 2000, 872.; Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 106-107.

⁵⁶⁰ Baybars el-Mansuri, *a.g.e.*, 2016, 125.; Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 107.

⁵⁶¹ Kur'anı Kerim, Nahl Suresi 85.ayet.

⁵⁶² Baybars el-Mansuri, *a.g.e.*, 2016, 125-126.; Buharalı, *a.g.m.*, 1995, 71.; Aktaş Korucu, *a.g.t.*, 2023, 106.

ederek toplumsal kalkınmaya katkı sağlamıştır. Bu bağlamda, Sultan Eşref Halil b. Kalavun'un dönemi, mimari alanda önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. 7 Ağustos 1291 tarihinde, Akka'nın fethi ve Doğu Akdeniz'deki Haçlı varlığının sona ermesinin ardından, Kahire Kalesi'nde bulunan Rafrâf ez-Zahirî adlı binayı genişletmiştir. Bu yapı, başlangıçta Sultan Baybars tarafından inşa ettirilmiş olup, Eşref Halil'in yönetimi altında bir kubbe eklenmiş ve iç mekân süslemeleriyle daha da zenginleştirilmiştir. Tezyinatlar arasında, dönemin büyük emirlerinin resimlerine yer verilmişti. Zamanla bu yapı, Sultan Eşref Halil ve onun ardından gelen sultanların toplantı merkezi haline gelmiştir. Bunun yanı sıra, yapının konumu da oldukça stratejik olup, At Pazarı, Kara Meydan ve çevresindeki diğer binalara hâkim bir alanda yer alıyordu.⁵⁶³ Sultan Eşref Halil'in mimari başarıları bununla sınırlı kalmamıştır. Rumkale'nin fethinin ardından Mısır'a dönen Sultan, 1293 yılının Mart-Nisan aylarında Dımaşk'ta yeni bir saltanat sarayı inşa etmeye başlamış ve inşasını kısa süre içinde tamamlamıştır. Bu sarayın tezyinatı için yaklaşık 4000 altın harcanmış ve böylece sarayın ihtişamı gözler önüne serilmiştir. Bu da Sultan'ın görkemli saray kültürünü ve Mısır'daki etkisini vurgulamaktadır.⁵⁶⁴ Öte yandan, Memlûklerin mimari gücünü daha da pekiştiren bir başka önemli yapı ise, Hülagu'nun tahrip ettiği Halep Kalesi'nin yeniden inşa edilmesidir. Halep Kalesi'nin surları onararak, şehir yeniden savunulabilir bir hale getirilmiştir.⁵⁶⁵ Bunun yanı sıra, Sultan Eşref Halil adına büyük bir saray inşa edilmiştir. "*Kasr-ı Eşref Halil*" adıyla bilinen bu saray, yaklaşık 300.000 dinar harcanarak inşa edilmiş ve süreç büyük bir ihtişamla kutlanmıştır. Saray inşaatı için 300 koyun, 600 inek kesilmiş, 500 at sergilenmiş, 1800 kantar şeker ve 160 kantar helva tüketilmiştir. Bu kutlamalar, Memlûk Devleti'nin ekonomik gücünü ve saray kültürünü gözler önüne seren eşsiz bir örnek teşkil etmektedir.⁵⁶⁶

5.1.3. Eşref Halil'in Gayrimüslim Tebaaya Yönelik Politikaları

Memlûk toplumunda Müslümanların yanında Hristiyan ve Yahudiler de vardı. Müslümanlar, yönetici askerî sınıf ve halk olarak iki gruba ayrılmıştı. Askerî sınıf toprak imtiyazlarına sahip olup iktisadi hayatta hâkimken, halk arasında âlimler ve büyük tüccarlar önemli bir yer edinmişti. Tasavvuf önderleri ise hem yöneticiler hem de halk üzerinde büyük etkiye sahipti.⁵⁶⁷ Gayrimüslimler, özellikle Hristiyanlar ve Yahudiler, Memlûk toplumunun önemli bir parçasını oluşturuyordu. Ancak 1290 yılına kadar gayrimüslimlerle ilgili belirgin bir

⁵⁶³ Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 88.

⁵⁶⁴ Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 92.

⁵⁶⁵ Makrizî II, *a.g.e.*, 1997, 230-231.; Şeşen, *a.g.e.*, 2018, 88.

⁵⁶⁶ Keleş, *a.g.e.*, 2018, 136.

⁵⁶⁷ Yiğit, *a.g.m.*, 2004, 96.

değişiklik ya da düzenleme görülmemektedir.⁵⁶⁸ Bu dönemde gayrimüslimlerin devletteki istihdamı sınırlıydı ve İslam hukukuna dayalı zimmet⁵⁶⁹ uygulaması tam olarak işliyordu. Ancak, Dımaşk'ın Moğollar tarafından işgali sonrasında Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında gerilimler artmıştır.⁵⁷⁰ Sultan Seyfeddin Kalavun'un ölümünün ardından tahta geçen oğlu Eşref Halil (1290-1293), Memlûk Devleti'nde önemli değişimlerin yaşandığı bir dönemi başlattı. Eşref Halil'in tahta çıkmasından önce Hristiyanlar, toplum içinde sade bir yaşam sürmekteydi. Aynî şöyle yazar: *“Hristiyanlar, bellerine kemerli eşeklere binmekteydiler ve bu eşek üzerinden bir Müslümanla konuşmaya cesaret edemiyorlardı. Eğer karşılarındaki kişi bir Müslüman yaya ise, eşeği binmesi için ona takdim ederlerdi. Hiçbir Hristiyan, dikkat çekici ve göz alıcı elbiseler giyemezdi.”*⁵⁷¹ Eşref Halil'in saltanatında ise gayrimüslimlerin statüsünde gözle görülür değişiklikler oldu. Bu dönemde Hristiyanlar, özellikle hâsekiyye emirlerinin yanında kâtiplik görevlerine atanarak devlet yönetiminde yer almaya başladılar. Bu durum, gayrimüslimlerin toplumsal yaşamda daha güvenli ve özgür bir şekilde varlık göstermelerine imkân sağladı. Önceden toplumda dikkat çekmekten kaçınan Hristiyanlar, artık daha görünür hale gelmiş ve kıyafetleri ile davranışlarında belirgin bir özgürlük kazanmışlardır.⁵⁷²

Eşref Halil döneminde gayrimüslimlerin bürokraside güç kazanmaları, Müslüman halk arasında rahatsızlık yarattı. Gayrimüslim memurların, emirlerin nüfuzunu kullanarak Müslümanlara karşı üstünlük taslamaları toplumsal huzursuzluklara sebep oldu. Bu durumu gösteren bir olayda, Aynu'l-Ğazzâl adlı bir Hristiyan memur, borçlu bir simsara hakaret etmiş, özrünü kabul etmeyerek onu tutuklatıp halka açık bir şekilde cezalandırmıştır. Halkın tepkisi üzerine durum sultana iletilmiş, olayın soruşturulması sağlanmış ve Hristiyan memurlar üzerindeki denetimler artırılmıştır.⁵⁷³ Sultan Eşref Halil, gayrimüslimlerin devlet bürokrasisindeki etkisini sonlandırmak amacıyla, *“Devletimde hiçbir dîvanda Hristiyan istemiyorum; Müslüman olurlarsa görevlerine devam edebilirler, aksi halde boyunları vurulsun”* şeklinde bir karar almıştır.⁵⁷⁴ Ancak, saltanat naibi Baydara bu karara karşı çıkarak, *“Bu kişiler, vergi ve haracımızı koruyan, kayıt altına alan divan çalışanlarıdır. Onlarsız devlet*

⁵⁶⁸ Erol, Burak G.(2020).“Memlûkler Döneminde Mısır'da Gayrimüslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler ve Onlara Karşı Uygulanan Müeyyideler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), 595.

⁵⁶⁹ Zimmet, sözlükte “antlaşma, ahid, taahhüt, eman, güvence” gibi anlamlara gelir. Kuran'da ise “antlaşma ve bu antlaşmadan doğan yükümlülük” anlamında kullanılmıştır (et-Tevbe 9/8, 10). Hadislerde de benzer şekilde, “İslam ülkesine girmek veya İslam ordusuna teslim olmak isteyen yabancıya verilen can ve mal güvencesi” anlamında kullanılır.bkz: Kaya, Eyyüb S.; Hacak, H.(2013). “Zimmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, C.44, 424-428.

⁵⁷⁰ Erol, a.g.m., 2020, 595-597.

⁵⁷¹ Aynî III, a.g.e., 2010, 181.

⁵⁷² Erol, a.g.m., 2020, 598.

⁵⁷³ Aynî III, a.g.e., 2010, 182.; Erol, a.g.m., 2020, 598-599.

⁵⁷⁴ Aynî III, a.g.e., 2010, 182.

işleyemez” diyerek itiraz etmiştir. Baydara’nın itirazlarına rağmen Sultan Eşref Halil, bu konuda kararlılığını sürdürmüş ve gayrimüslim memurların devlet işleyişindeki rollerini sona erdirmek için adımlar atmıştır.⁵⁷⁵ Hristiyan ve Yahudi memurların devlet görevlerinden uzaklaştırılması için duyurular yapılmış, gayrimüslim kâtiplerin Müslüman olmaları yönünde baskılar artırılmıştır. Müslümanlığı kabul edenler görevlerine devam edebilirken, reddedenler için idam kararı uygulanmıştır. Ancak, bu süreçte Kahire ve Mısır’da gayrimüslimlere yönelik saldırılar artmış, yağma olayları büyüyerek Hristiyanların evleri tahrip edilmiştir. Güvenlikleri ciddi şekilde tehdit altında olan gayrimüslimler için Sultan, durumu yatıştırmak amacıyla daha ılımlı bir tutum benimsemiş, onların korunması için emirler çıkararak yağmacılara karşı sert önlemler almıştır.⁵⁷⁶

Eşref Halil’in saltanatı sırasında, gayrimüslimlerin devlet yönetimindeki rolü ve pozisyonları hem toplumsal hem de siyasi tartışmalara yol açmıştır. Eşref Halil’in gayrimüslimlerin divanlarda görev almalarına izin vermesi, bazı müellifler tarafından eleştirilmiştir. Oysa Sultan Kalavun döneminde, gayrimüslimlerin bürokratik görevlerde yer alması daha kontrollü bir şekilde gerçekleşmiş, Sultan Kalavun, emir Alemüddîn Sencer eş-Şücâî’nin desteğiyle gayrimüslimlerin kurallara uygun hareket etmelerini sağlamıştır. Ancak, Eşref Halil döneminde yaşanan bir olayın şikâyet konusu olmasıyla, gayrimüslimlerin bürokrasideki etkinliği sonlandırılmıştır.⁵⁷⁷ Memlûk Devleti’nde Hristiyanlar ve Yahudiler, yalnızca bürokratik işlerde değil, aynı zamanda ekonomik alanda da önemli roller üstlenmiştir. İlk dönemlerde Yahudiler, kâtiplik, tercümanlık, danışmanlık, tabiplik ve elçilik gibi görevlerde yer alarak devletin idari yapısında etkili bir konumda bulunmuşlardır. Ancak, Eşref Halil’in saltanatı sırasında gayrimüslimlerin bu alanlardaki etkisi sınırlandırılmış ve çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır. Buna rağmen, gayrimüslimlerin devlet işlerinde oynadığı kritik rol, zaman zaman hatırlatılmış ve onların yokluğunun devletin işleyişine zarar verebileceği değerlendirilmiştir.⁵⁷⁸

⁵⁷⁵ Aynî III, *a.g.e.*, 2010, 182.; Erol, *a.g.m.*, 2020, 599., Eser, Mehmet E.(2023).“Memlûkler Döneminde (648-923/1250-1517)Ehl-i Zimme’nin İstihdamı”, *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 9(1), 105.

⁵⁷⁶ Erol, *a.g.m.*, 2020, 599.

⁵⁷⁷ Erol, *a.g.m.*, 2020, 599-600.

⁵⁷⁸ Eser, *a.g.m.*, 2023, 108-109.

6. SONUÇ

Bu tez çalışması, Memlûk Sultanı Eşref Halil b. Kalavun'un 1290-1293 (H. 689-693) yılları arasındaki kısa fakat etkili saltanat dönemini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, Memlûklerde belirgin ve kalıcı bir veraset usulünün mevcut olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. İktidarın hanedan üyeleri arasında doğrudan ve düzenli şekilde intikal etmediği; aksine, siyasi destek arayışları ile meşruiyet temin etme çabalarının iktidar değişimlerinde belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Eşref Halil babası Kalavun hayattayken veliaht tayin edilmiş olsa da bu hususa ilişkin hazırlanan veliahtlık belgesinin resmiyet kazanmadığı bilinmektedir. Kalavun'un vefatının ardından Eşref Halil tahta çıktığında, Divânü'l-İnşâ kâtibine hitaben "*Ey Fethüddin! Sultanın bana vermekten kaçındığı saltanat makamını Allah verdi*" şeklinde sitemkâr bir beyanda bulunmuştur. Buna rağmen, emirlerin biatini sağlamış ve önceden verdikleri yeminleri yenileterek iktidarını pekiştirmiştir. Bu durum, Memlûklerde iktidarın intikalinde güçlü emirlerin desteğini sağlamanın, hanedanın babadan oğula geçişinden daha belirleyici bir unsur olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır. Eşref Halil, tahta çıkışının hemen sonrasında, iç siyasette önemli siyasi olaylarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Emir Hüsameddin Toruntay ile yaşanan gerginlik, Memlûk Devleti'nde emirlerin sultan üzerindeki etkisinin ne denli belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Toruntay'ın görevden uzaklaştırılması ve sonrasında ortadan kaldırılması, Eşref Halil'in yönetimdeki otoritesini pekiştirme çabalarının bir parçası olmuştur. Ancak bu süreç, emirler arasında memnuniyetsizliğin de giderek artmasına sebep olmuştur. Bunun ardından, tüccarlardan gelen İbnü's-Sel'ûs'un vezirliğe atanması ve geniş yetkilerle donatılması, Memlûk ileri gelenleri arasında büyük bir rahatsızlığa yol açmış ve sultana karşı bir hoşnutsuzluk ortamı doğurmuştur.

Eşref Halil, iç siyasi çekişmelere rağmen dış politikada önemli başarılarla imza atmıştır. 1291 yılında gerçekleştirilen Akkâ Seferi, onun saltanatının en parlak zaferi olmuştur. Bu sefer neticesinde, Akkâ'nın fethiyle Haçlıların Doğu Akdeniz'deki son büyük direniş merkezi düşmüş ve bölgedeki Haçlı varlığı sona erdirilmiştir. Kuşatma süreci ayrıntılı biçimde incelendiğinde, Eşref Halil'in hem askerî planlama hem de harp unsurlarını etkin şekilde kullandığı görülmüştür. Akkâ'nın ardından Sûr, Sayda, Hayfa, Beyrut gibi önemli sahil şehirlerinin de Memlûk topraklarına katılması, bölgedeki güç dengelerini kökten değiştirmiştir. Bu durum, Memlûklerin İslâm dünyasındaki itibarlarını artırmalarının yanı sıra, Akdeniz ticaret yolları üzerinde de daha fazla söz sahibi olmalarına imkân tanımıştır. Ayrıca, Fırat Nehri üzerinde, Ermenilerin dini, siyasi ve askerî açısından önemli bir üssü olan Rumkale'nin

alınmasıyla Memlûkler, Güneydoğu Anadolu ve Irak’a geçiş yolları üzerinde kritik bir denetim kurmuşlardır. Bu fetihler, Eşref Halil’in askeri liderlik vasfını ve kararlı yönetim anlayışını ortaya koymuştur. Saltanatı boyunca yalnızca askeri alanda değil, ekonomik ve kültürel alanlarda da çeşitli girişimlerde bulunan Eşref Halil, devletin yapısal gücünü pekiştirmeye çalışmıştır. Ordunun güçlendirilmesi amacıyla yeni Memlûk askerlerinin satın alınması, denizcilik faaliyetlerinin desteklenmesi ve Akdeniz ticaret yollarının yeniden canlandırılmaya çalışılması, onun Memlûk devletinin istikrarını ve gücünü koruma hedefinin açık bir göstergesidir. Ancak tüm bu başarılar, iç siyasetteki gerilimlerin önüne geçememiştir. Eşref Halil’in, özellikle emirlere karşı aykırı adımlar atması ve yönetimde sert idare anlayışı, ona karşı oluşan muhalefeti giderek derinleştirmiştir. Sonuçta, emirlerin düzenlediği bir suikast sonucunda genç yaşta hayatını kaybetmiştir. Onun ölümü, Memlûk Devleti’ndeki iktidar mücadelesinin ne denli acımasız olabileceğini, emirlerin siyasi dengeyi sultan aleyhine çevirmedeki yeteneklerini ve devletin merkezi otoritesinin kırılgan yapısını çarpıcı bir şekilde ortaya koymuştur. Sonuç olarak, Eşref Halil’in kısa süren saltanatı, Memlûk tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Onun döneminde yaşananlar, güçlü bir liderliğin yanı sıra, emirlerle kurulan dengeli ilişkilerin de iktidarın sürdürülebilirliği için vazgeçilmez olduğunu göstermektedir. Hem askeri zaferleri hem de iç siyasi mücadeleleriyle Eşref Halil, Memlûk tarihinde iz bırakmış bir hükümdar olarak değerlendirilmelidir. Saltanatı kısa sürmüş olsa da gerçekleştirdiği önemli fetihler ve bıraktığı kültürel miras, Memlûk Devleti’nin sonraki dönemlerini şekillendiren temel unsurlar arasında yer almıştır.

EXTENDED ABSTRACT

The Mamluk Sultan Al-Malik Al-Ashraf Khalil B. Qalawun and his Reign (1290–1293)

The Mamluk Sultanate, established in 1250 by the Bahri Mamluks, played a central role in the medieval Turkic-Islamic world as one of the most formidable military powers of its time. With its capital in Cairo, the sultanate not only maintained internal order and administrative sophistication but also acted as a bastion of Sunni Islam against both Crusader aggression and Mongol expansion. Through a unique military-political structure centered on the institution of slave-soldiers (mamluks), the sultanate was able to rise as a dominant force in the Eastern Mediterranean and the Islamic Near East. The reign of Sultan al-Malik al-Mansur Sayf al-Din Qalawun (r. 1279–1290) marked a period of consolidation and expansion for the Mamluk state. He implemented critical administrative reforms, built architectural and religious complexes in Cairo, and embarked on ambitious military campaigns- most notably laying the groundwork for the elimination of the last Crusader strongholds in the Levant. Upon his death in 1290, his son al-Malik al-Ashraf Khalil succeeded him, continuing his father's policy of centralization and military assertiveness. Although Khalil ruled for only three years (1290–1293), his reign was marked by transformative military victories and significant, though short-lived, efforts at internal political consolidation. He inherited a kingdom on the brink of completing its centuries-long conflict with the Crusaders, and with youthful vigor and determination, he launched the final blows against Christian-held territories in the Levant. Perhaps the most defining event of his reign was the siege and capture of Acre (Akka) in 1291. Acre was the last major Crusader stronghold in the Eastern Mediterranean and served as a symbol of Latin Christian presence in the Holy Land. The city, heavily fortified and defended by Knights Templar, Hospitallers, and Western European troops, represented both a physical and ideological challenge to Mamluk hegemony in the region. In Jumada al-Awwal 690 AH (May 1291), al-Ashraf Khalil mobilized a large and modern Mamluk army, including siege engineers, infantry, and cavalry units, to lay siege to the city. The siege lasted for over a month and featured intense bombardments, trench warfare, and urban combat. Eventually, in 18 May 1291, Acre fell to Mamluk forces. The city was sacked, its fortifications demolished, and its population either expelled or killed. This momentous victory was celebrated throughout the Islamic world as the long-awaited end of Crusader occupation. For his role in this conquest, al-Ashraf Khalil earned the epithet "Conqueror of Acre," a title that elevated his stature both domestically and across the wider Muslim world. Following Acre's fall, Khalil ordered immediate campaigns against the remaining Crusader enclaves. The cities of Sidon, Tyre, Haifa, Beirut, and others swiftly capitulated or were taken by force. By the end of 1291, the Levantine coast was entirely under Mamluk control, bringing to an end almost two centuries of Crusader rule. These victories consolidated Egypt and Syria as a unified Islamic bloc, free from foreign occupation, and bolstered Cairo's status as the uncontested political and religious center of the eastern Islamic world. After securing the coastal front, al-Ashraf Khalil turned his attention toward the northeastern frontier, targeting the fortress of Rumkale, situated near the Euphrates River. This fortress was strategically vital, controlling access to Southeastern Anatolia and the approaches to Iraq. Its successful capture expanded Mamluk influence into contested frontier zones and reinforced their presence in Upper Mesopotamia. By controlling this region, Khalil not only safeguarded the sultanate's eastern borders but also positioned his forces advantageously against the Ilkhanid Mongols, who remained a persistent threat to the Islamic heartlands. Khalil's ambitions were not confined to eliminating Crusader enclaves. He envisioned a broader jihad against Mongol rule in Iraq, viewing the Ilkhanid occupation as a stain on the Islamic world. Iraq, with its historical and spiritual significance, had long been seen as a lost prize since the fall of Baghdad in 1258. Al-Ashraf Khalil sought to restore Muslim sovereignty over this

region and to reassert Mamluk leadership over the broader Sunni world. To this end, he launched significant military preparations, reformed the army, secured supply routes, and made overtures to potential allies. However, these plans were thwarted by deepening internal political strife. The Mamluk system, which relied heavily on a delicate balance between the sultan and the powerful military elite known as amirs, proved volatile. While Khalil attempted to centralize authority and promote loyal officials, these reforms alienated many senior emirs, who perceived his actions as a direct threat to their influence. Chief among Khalil's confidants was al-Sahib Ibn al-Salus, his vizier and most trusted advisor. Ibn al-Salus's rapid rise and perceived favoritism sparked jealousy and resentment among the amirs. The resulting court politics became increasingly conspiratorial. The emirs, alarmed by Khalil's assertiveness and his vizier's power, began plotting against him. These tensions came to a head in 1293, when al-Ashraf Khalil was assassinated during a hunting expedition near Cairo by members of his own military retinue. This event revealed the fragility of centralized authority within the Mamluk state. The assassination brought an abrupt end to a reign full of promise and ambition. After his death, Khalil was succeeded by his younger brother al-Nasir Muhammad, who would go on to reign during three separate periods. However, the assassination marked a pivotal shift in Mamluk politics: the reemergence of emir dominance and a return to factional struggles that would plague the court for decades. The ambitions Khalil held for administrative reform and eastern expansion died with him, leaving a legacy of military brilliance but political instability. Despite the brevity of his rule, al-Ashraf Khalil's place in history is secure. His conquest of Acre was a turning point that not only eliminated the last Crusader foothold in the Levant but also symbolized the triumph of the Islamic world over two centuries of foreign intrusion. This achievement elevated the prestige of the Mamluk Sultanate and ensured its dominance in the region for generations. In conclusion, the reign of al-Malik al-Ashraf Khalil was a period of remarkable military success overshadowed by internal discord and political intrigue. His leadership underscores the paradox of the Mamluk system: capable of impressive external achievements yet vulnerable to internal collapse. Al-Ashraf Khalil's legacy, while marred by political failure, remains immortalized through his victories-particularly the fall of Acre- which marked the final chapter of the Crusader era in the Holy Land and confirmed the Mamluks as the leading Islamic power of their time.

KAYNAKLAR

- Abdülazîz el-Alevî. (1999). *İbn Fazlullah el -Ömerî*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Abû'l-Faraç. (1950). *Abû'l-Faraç Tarihi*, C.2, (Süry.çev.Ernest A. Wallis Budge,İng. Türkçe çev: Ömer Rıza Doğrul). (y.b.y).
- Akgün, A. (2020). *Memlûkler Dönemi Akka Şehri*. [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Akkuş Mutlu, S. (2016). Eski Mezopotamya'da Nevruz Kutlamaları. *Anadolu Arşivleri*, 10(1), ss. 1-14.
- Akkuş Yiğit, F. (2012). Memlûk Sultanı Kalavun Zamanında Ermeniler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 163(163), ss. 11-20.
- Akkuş Yiğit, F. (2013). Ermeni Baronluğu'nun Kuruluşu. *Seleucia*, 3, ss. 129-144.
- Akkuş Yiğit, F. (2015). Memlûk-Ermeni Münâsebetleri. *Gazi Akademik Bakış*, 8(16), ss. 171-206.
- Akkuş Yiğit, F. (2015). Memlûklerde Evlilik Hazırlıkları. *Journal of Turkology*, 25(1), ss. 331-351.
- Akkuş Yiğit, F. (2016). İktidar ve İzdivaç: Memlûk-Altın Orda-İlhanlı Üçgeninde Siyasî Evlilikler. *Karadeniz Araştırmaları*, 13(49), ss. 103-120.
- Akkuş Yiğit, F. (2016). Memlûk Sarayında Tek Eşlilik ve Çok Eşlilik Üzerine Bir İnceleme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(43), ss. 556-564.
- Akkuş Yiğit, F. (2022). Memlûk Devleti'nde Veraset Usûlü Yok Mudur? *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, 7, 299-316.
- Aktan, A. (1990). Memlûklerde Saltanat Değişikliği Usulü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, ss. 270-279.
- Aktan, A. (1991). Mısır'da Abbâsi Halifeleri. *Belleten*, 55(214), ss. 613-652.
- Aktan, A. (1995). Bahrî Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hânedanı. *Belleten*, 59(226), ss. 605-620.
- Aktan, A. (1999). Memlûk-Haçlı Münasebetleri. *Belleten*, 63(237), ss. 411-452.
- Aktaş Korucu, İ. (2023). *Memlûkler'de Eğlence Kültürü (Makrizî'nin el-Hıtat ve'l- Asar'ına Göre)*. [Doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Aktaş, Y. (2023). Kilikya Ermenilerinin Çukurova'daki İktisadî Faaliyetleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), ss. 416-439.
- Alkan, H. (2022). *Birinci Kudüs Latin Krallığı Döneminde İdarî, Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapı*. [Yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Alptekin, C. (1991). *Atabeg*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altan, E. (2009). *Sur*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Altın, K.; Kömürcü, E. (2022). Memlûklerde Levirat Evlilikler. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), ss. 161-169.
- Avcı, C. (2006). *Naib*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.

- Ay Şafak, F. (2022). Eski Mısır’da Nil Nehri ve Tanrı Hapi. *Amisos*, 7(12), ss. 22-47.
- Ayalon, D. (2015). *Memlûk Ordusunun Yapısı Üzerine Araştırmalar I-II-III*, (çev. Abdullah Mesut Ağır). Türk Tarih Kurumu.
- Ayaz, Fatih Y. (2005). Memlûkler Döneminde Vezir-Ümera İlişkileri. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 5(1), ss. 23-156.
- Ayaz, Fatih Y. (2005). Memlûkler Dönemi Vezirlerinden İbnü’s-Sel’ûs (ö.693/1294), *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), ss. 91-122.
- Ayaz, Fatih Y. (2009). *Sır Kâtibi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ayaz, Fatih Y. (2016). Memlûk-Türkiye (Anadolu) Selçuklu Münasebetleri. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 1, ss. 73-115.
- Ayaz, Fatih Y. (2017). *Memlûkler Döneminde Vezirlik*. İsam.
- Ayaz, Fatih Y. (2020). *Hoşdaş*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ayaz, Fatih Y. (2024). Bir Devleti İçinden Tanımak: Memlûk Emiri Baybars El- Mansûrî’nin Askeri ve Siyasi Kariyeri. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39(2), ss. 497-535.
- Aybakan, B. (2007). *Niyâbet*. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.33, 161-163.
- Aybek ed-Devâdârî . (1971). *Kenzü’l-Dürer ve Câmi’u’l-Gurer*, C.8, (nşr: U. Haarmann) (yby).
- Aycan, İ. (1996). *Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ayçiçek, A. (2018). Kilikya Ermeni Baronluğunun Ortaçağ Anadolu Tarihindeki Yeri Üzerine. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 11), ss. 61-82.
- Aynî, Bedreddin Mahmud. (2010). *İkdu’l-Cumân Fî Tarihi Ehli’z-Zeman, Asrı Selâtini’ l-Memâlik*, C.2-3, (Neşr. M.M. Emin). (yby).
- Baybars el -Mansûrî. (2016). *Et-Tuhfetü’l-Mulûkiyye fî’l Devleti’t-Turkiyye (Türk Devleti Konusunda Sultanlara Armağan) (1252 -1312)*, (Çev. Hüseyin Polat), (yby).
- Baybars el-Mansûrî. (2001). *Zübdet el-Fikre fî Tarih el-Hicre*, (Tahk. Zübeyde Muhammed Ata), (yby).
- Bayhan, Ahmet. A. (2017). Eyyubiler Devrinden Günümüze Kahire Kalesi’nin Mimari Gelişimi ve Önemi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), ss. 121-132.
- Baykara, T. (2000). Türklerde Şenlikler, Kutlamalar, Toylar ve Eğlenceler. *Erdem*, 12(36), ss. 876-898.
- Bekar, M. S. (2004). *El-Melikü’l-Kâmil, Muhammed*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, Mustafa L. (1998). *Hayfa*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, Mustafa L. (2003). *Lübnan*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilge, Mustafa L. (2022). *Kerek*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bilgiç, C. (2019). *Memlûk Devletinde Sultanların Ünvan Lakab ve Nisbeleri*. [Yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Bozkurt, N. (1994). *Davul*. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.9, 53-55.
- Bozkurt, N. (2003). *Mancınık*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.

- Buharalı, E. (1995). Mısır Türk Sultanlığında Sünnet Düğünü Törenleri. *Türk Kültür Araştırmaları*, 31(1-2), ss. 63-79.
- Buhl, F. (1978). *Akkâ*. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Buhl, F. (1987). *Hayfa*. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Büchner, V. F. (1979). *Sis*. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Celkan, H. (2000). Nevruz'un Tarihçesi. *Türk Dünyasında Nevruz Üçüncül Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (18-20 Mart 1999, Elâzığ)* (haz. Elmas Kılıç), Ankara.
- Cengiz, N. (2024). Türkiye Selçuklularında Çevgan. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), ss. 177-187.
- Cündî, Filistin Teysir İ. (2013). *Sultân el-Eşref Halîl b. Kalâvûn ve Dış ve İç Siyaseti (H.689-693/M.1290-1294)*, [Yüksek lisans tezi, Filistin Hebron Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Çapan, F. (2021). Haçlı Seferlerinin Görgü Tanığı Bahâeddin İbn Şeddâd'ın "en-Nevâdirü's-Sultâniyye ve'l-mehâsinü'l Yûsufiyye" Adlı Eserinde Akkâ Savaşları. *Asia Minor Studies*, 9(1), ss. 665-681.
- Çavuşoğlu, A. (2008). Çevgen/Çöğen Oyunu Kültürü ve Edebi, Tasavvufi Metinlerde Yansıması. *İstem*, 6(11), ss. 159-174.
- Çetin, A. (2004). Selçuklu Teşkilâtının Memlûklere Tesiri. *Belleten*, 68(251), ss. 105-130.
- Çetin, Y. (2015). Erken Dönem İslam Cami Mimarisinde Maksure Kubbesi Geleneğinin Türk Cami Mimarisindeki Toplu Mekân Anlayışına Etkileri Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 35, ss. 115-126.
- Çetinaslan, M. (2013). Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, ss. 61-74.;
- Çıplak, E. (2021). Memlûklerde La'bû'l-Kürre "Çevgân. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(2), ss. 255-263.
- Çıplak, E. (2024). Memlûklerde Eğitim ve Tören Alanları: Meydanlar", XIX. *Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (II. Cilt): Türk-İslam Devletleri Tarihi*, (ed. Nurdan, S.; Özler, M.) Ankara.
- Çubukçu, A. (1992). *Baybars*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çubukçu, A. (1999). İbn Abdüzzâhir. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Çubukçu, A. (2003). Laçin. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirci, M. (2000). *İktâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirkent, I. (1996). *Haçlılar*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demirkent, I. (2011). Haçlı Seferleri Düşüncesinin Doğuşu ve Hedefleri. *Tarih Dergisi*, 35, ss. 65-78.
- Dumlu, S. (2019). *Memlûk-Haçlı Mücadelesi*. [Yüksek lisans tezi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Durmuş, E. (2022). *Memlûkler Zamanında Rumkale, Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*, (ed. Yasin Taş). Çizgi Kitabevi
- Dursun, D. (1992). *Beyrut*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ebü'l-Fidâ. (1972). *Târîhu Ebi'l-Fidâ, Dâru'l-Ma'rife li et-Tıbbâ'a ve'n-Neşr*.

- Ekinci, A.; Yavuz, E. (2021). Bahri Memlûklerinde Cariyelerin (İktidar Üzerindeki) Roller. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 4(1), ss. 43-44.
- Emecen, F. (1989). *Akkâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erdem, Hamide H. (2017). *XIII. Asırda Suriye Bölgesinde Memlûk- Haçlı Münasebetleri*. [Yüksek lisans tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Erdem, S. (1992). *Bayram*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Erol, Burak G. (2020). Memlûkler Döneminde Mısır'da Gayrimüslimlerle İlgili Yaşanan Toplumsal Hadiseler ve Onlara Karşı Uygulanan Müeyyideler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2), ss. 589-622.
- Erol, Burak G. (2022). Memlûkler Zamanında Kerek Şehri", *XVIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler (II.Cilt), Selçuklu Tarihi ve Medeniyeti-Tarih, Şehir ve Mimari*, (ed. Nurdan, S.; Özler, M.). Türk Tarih Kurumu.
- Es -Seyyid, M. (1997). *Hasekiyye*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eser, Mehmet E. (2023). Memlûkler Döneminde (648-923/1250-1517) Ehl-i Zimme'nin İstihdamı. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 9(1), ss. 101-118.
- Fazlullah el-Ömerî, Şihabeddin b. (2019). *Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım (Mesâlikü'l Ebsâr)*, (çev. Ahsen Batur), İstanbul.
- Fazlullah el-Ömerî. (1971). *Mesâlikü 'l-Ebsâr ve Memâlûkü 'l-Emsâr*. Mehdi En-Naim).
- Geyikoğlu, H. (2023). Kilikya/Çukurova Ermenilerinin Selçuklu Topraklarına ve Türkmenlere Saldırıları. *Tarih ve Tarihçi*, 2(1), ss. 18-52.
- Gezen, N. (2019). Memlûklerde Saltanat Naiplerinin İktidar Üzerine Etkileri (1250- 1341). *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(97), ss. 263-289.
- Gezen, N. (2023). Mısır Halkı Üzerinde Türk Hâkimiyeti:1250-1517 Memlûkler Dönemi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 18(1), ss. 80-89.
- Gökhan, İ. (2012). Türkiye Selçukluları ile Kilikya Ermenileri Arasındaki Siyasi İlişkiler. *NEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), ss. 70-108.
- Gökhan, İ. (2014). Memlûk Devletinde Askeri Kölelik Hukuku. *Nevşehir Barosu Dergisi*, 1(1), ss. 133-161.
- Gökhan, İ. (2024). Kıpçak Bozkırlarından Mısır'a: Memlûk Sultanı Baybars'ın Çocukluk Arkadaşı Beyserî. *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 7(1), ss. 208-232.
- Gökhan, İ. (2024). Memlûk Sultanı Eşref Halil b. Kalavun'un Rumkale'yi Fethi (1292). *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, 14, ss. 263-281.
- Göksu, E. (2019). İslam Tarihinde Mancınıklar ve Mancınık Teknolojisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Antakiyat*, 2(2), ss. 159-175.
- Gül, M. (2002). Mısır Memlûklerinin Hudud Kalesi Rumkale ve Anadolu'da Memlûk İzleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), ss. 359-366.
- Güler, H. (2021). *Memlûkler (1250-1517)*, İstanbul.
- Gündüz, Ş. (2007). *Nevruz*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Güngör, Z. (2022). "Aragon Krallığı ile Memlûkler Arasındaki Ticari İlişkiler", *XVIII. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (Cilt V)*, (ed. Nurdan, S.; Özler, M.) Ankara, 599-610.

- Gürkan, Salime L. (2010). *Talmud*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Halıcı, F. (1993). *Çevgân*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hançer, E. (2016). Kilikya Ermeni Prensliği'nin İkinci Başkenti Anavarza. *Adalya*, 19, ss. 281-312.
- Hartmann, R. (1978). *Aslis*. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Hatalmış, A. (2016). Memlûklere Kadar Sis (Kozan) ve Çevresinde Görülen Fetihler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 32, ss. 257-289.
- Hell, J. (1979). *Beyrut*. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Honigman, E.; Darkot, B. (1964). *Rum-kale*. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Honigmann, E. (1979). *Sûr*. MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Honigmann, E. (1979). *Tartûs*. MEB İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- İbn Haldun. (1621). *Kitâbu'l-İber ve Dîvânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsarahum min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, (yby).
- İbn İyâs. (1960). *Bedâiyü'z-Zühûr fî Veka'id-Dühûr*, (neşr.M. Mustafa), (yby).
- İbn Kesîr. (1994). *El-Bidaye ve'n-Nihâye*, (Büyük İslam Tarihi), (çev.M. Keskin), İstanbul.
- İbn Tagrîberdî. (1992). *En-Nücûm'üz-Zâhire fî Mulûk Mısır ve'l-Kahire*, (neşr:M.H. Şemseddin), (yby).
- İbn Tagrîberdî. (2023). *En-Nücumu'z-Zâhire (Parlayan Yıldızlar)*, (çev. Ahsen Batur), Seçkin.
- İbnü'l-Cezeri. (1998). *Târihu Havâdisi'z-zamân ve Enbâihi ve Vefeyâtî'l-Ekâbiri ve'l-A'yân min Ebnâih*, (çev. Ömer Abdüsselam Tedmûri), Beyrut.
- İnternet: Acıbadem (t/y). Acıbadem. URL: <https://www.acibadem.com.tr> Son Erişim Tarihi: 08.08.2024.
- İnternet: Wikipedia (t/y). Gize. URL: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Gize>, Son Erişim Tarihi: 04.11.2024.
- İnternet: Wikipedia (t/y). Kalolikos. URL: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Katolikos>, Son Erişim Tarihi: 01.02.2025.
- İzgi, C. (2000). *İbnü'd-Devâdârî*. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.21,11-13.
- Kalkaşandi, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. (1919). *Subhu'l-Aşa*, C.14, (ed. Muhammed Abdürresûl İbrâhim.), Kahire.
- Kallek, C. (1998). *Hisbe*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kallek, C. (2001). *Kantar*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kanat, C. (2000). Bahrî Memlûkler Zamanında Sultanlara ve Devlet Adamlarına Düzenlenen Bazı Suikastlar. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 3, ss. 23-56.
- Kanat, C. (2007). Memlûk Devletinde Eğlence Kültürü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 22(1), ss. 53-62.
- Kanat, C. (2019). *Ketboğa*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karadeniz, Hasan B. (2022). *XVI. Yüzyılda Rumkale. Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*. Seçkin.

- Karatay el-İzzî el-Haznedârî. (2005). *Târîhu Mecmû'î'n-Nevâdiri Mimmâ Cerâ Li'l- Evâili Ve'l-Evâhîri* (Thk. Horst Hein-Muhammed El-Huceyrî). Beyrut.
- Kaya, Eyyüb S.; Hacak, H. (2013). “Zimmet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Keleş, B. (2002). *Memlûkler Döneminde İdarî Yapı*. Türkler Ansiklopedisi, Sekin.
- Keleş, B. (2018). *Bahri Memlûkler (İktisadi ve Ticari Hayat)*, (yby)
- Keleş, H. (2010). *Memlûklerde Bilimsel, Sosyal ve Kültürel Hayat*, [Yüksek lisans tezi, Gazi Osman Paşa Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Kıldıroğlu, M. (2020). Geçmişten Günümüze Türklerde Nevruz. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (25), 315-338.
- Kılıç, M. (2010). Memluk Sultanı Eşref Halil ve Siyasi Faaliyetleri. *C.Ü, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(1), ss. 133-171.
- Kızıltoprak, S. (2004). *Memlûk*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koçkuzu, Ali O. (1991). *Aynî, Bedreddin*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koprman, Kazım Y. (1991). *Bahriyye*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koprman, Kazım Y. (1992). *Baybars I*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koprman, Kazım Y. (1992). Mısır Memlûkleri. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, 6, ss. 434-605.
- Koprman, Kazım Y. (1994). *Divan*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Koyuncu, M. (2022). Osmanlı Devleti'nde Sürgün: Arvad Adası Örneği (18. Yüz yıl). *Asia Minor Studies*, 10(2), ss. 142-152.
- Kök, B. (2004). *El-Melikü's-Sâlih, Eyyûb*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köse, F. (2025). Geçmişten Günümüze ve Geleceğe Türk Dünyasının Yitik Kültürel Mirası Çevgen/Polo. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 18(49), ss. 14-31.
- Kucur, Sadi S. (2006). *Nâib-i Saltanat*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kur'an-ı Kerim (2018). *Ahzab Suresi*, 37. Ayet. Türkiye Diyanet Vakfı
- Kur'an-ı Kerim (2018). *Nahl Suresi*, 85. Ayet. Türkiye Diyanet Vakfı
- Küçükaşcı, Mustafa S. (2013). *Yûnînî, Kutbüddîn*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Küçükaşcı, Mustafa S. (2024). Haremeyn İdaresinde Şerifler. *Haremeyn-i Şerifeyn Medine Müdafaası ve Fahreddin Paşa Sempozyumu*, (ed. Mehmet Ali Özkan), Ankara.
- Küçüker, P.; Yıldız, Y. (2018). Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar'daki (150b-295a) Bitki Adları Üzerine Bir İnceleme (II). *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 2(1), ss. 109-137.
- Küskü, F. (2019). Müslüman Seyyahların Gözüyle Beyrut Şehri (1890-1914). *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), ss. 143-168.
- Madden, Thomas F. (2013). *The Concise History of the Crusades*, (Third Edition). Elsilver.
- Makdisî (el- Kudsi), M.Ebu Hamid. (2019). *Mısır'daki İslâm Devletleri ve Türk Memlûklerin Faziletleri*, (çev.Ramazan Şeşen), İstanbul.

- Makrizî, Takiyüddîn Ahmet. (1997). *Kitabü's-Sulûk li-Ma'rifet-i Düveli'l-Mulûk*, (neşr:M. A. Ata), C.2, Beyrut.
- Mazor, A. (2015). *The rise and fall of a Muslim regiment: The Mansûriyya in the first Mamluk Sultanate, 678/1279–741/1341*, Bonn University Press.
- Merçil, E. (1989). *Alâiye Beyliği*. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, C.2, 332-333.
- Mustafayev, B. (2013). Adriyatik'ten Çin Seddine Uzanan Nevruz Geleneği. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 60-73.
- Nâsır-ı Hüsrev. (1967). *Sefernâme*, (çev.Abdülvehap Târzi), Şark-İslam Klasikleri: 22, İstanbul.
- Nüveyrî, Ahmed Abdülvehhâb. (2004). *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*,(neşr: N. M. Fevvaz H.K. Fevvaz), C.31, Beyrut.
- Önkal, A.; Bozkurt, N. (1994). *Deve*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Ötenkaya, Y. (2023). Memlûk Devleti'nin Oluşum Yıllarında İktidarın Kaynağı: Sultanın Otokrasisi Mi Ümeranın Oligarşisi Mi? *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 27(1), ss. 234-248.
- Öz, M. (2007). *Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1991). *Aynicâlût Savaşı*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1994). *Ebü'l-Fidâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1997). *Halîl b. Kalavun*. TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (1999). *İbn Kesîr; Ebü'l- Fidâ*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2004). *Menşur*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özaydın, A. (2011). *Tartûs*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Özbek, S. (1994). El-Melikü'z Zahir Rûkn'üd-din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dinî Siyaseti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 9(1), ss. 289-308.
- Özbek, S. (2013). Memlûklerde Meşrûiyet Arayışları ve Saltanat İnşasına Yönelik Çabalar "Sultanı Öldüren Sultan Olur". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), ss. 155-172.
- Özbek, S.; Şeker, M. (2019). Memlûk Emiri Sungur el-Aşkar. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 123(242), ss. 205-218.
- Özkan, Selim H. (2020). Sultan Kalavun ve Hanedanı Dönemi Memlûk Devleti'nin Dış Politikası ve Afrika da Memlûkler. *Uluslararası Afrika'da Türkler Sempozyumu*, (Haz. Şenel,A.; Çavuş,Ş.), Ankara.
- Paydaş, K. (2022). *Ortaçağ'da Rumkale'nin Tarihi (Kal'atü'l-Müslimin XI-XV. Yüzyıl Arası), Ortaçağ'dan Günümüze Rumkale ve Halfeti*. Çizgi Yayınları.
- Polat, Ü. G. (2013). Arvad; Doğu Akdeniz'de Bir Osmanlı Adası ve I. Dünya Savaşındaki Fonksiyonları. *Belleten*, 77(278), ss. 219-238.
- Runciman, S. (1987). *Haçlı Seferleri Tarihi*, (çev. Fikret Işıltan), Gazi Akademik Bakış.
- Sabbâğ, A.; Bozkurt, N. (2006). *Müstevfi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Safedî, Halil b. Aybek. (2000). *El-Vâfi bi'l-Vefeyât*, (nşr.Ahmed el-Arnaut-T. Mustafa), C.13, Beyrut.

- Sağlam, A. (2015). Memlûk Tahtında Moğol Asıllı Bir Sultan: Zeyneddin Ketboğa ve Saltanat Dönemi (694-696/1294-1296). *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2(2), ss. 53-79.
- Sağlam, A. (2017). Hüsameddin Lâçin ve Saltanat Dönemi (696-698/1296-1299): Memlûklerde Meşrutî Bir Sultan Teşebbüsü ve Akâmeti. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32(1), ss. 155-190.
- Sağlam, A. (2021). *En-Nasır Muhammed Devri Memlûk Türk Devleti*, Türk Tarih Kurumu.
- Sağlam, A.; Aksoy, R. (2021). “Moğol-İlhanlı Siyasî-Askerî Stratejilerine Dair Bir Memlûk Kaynağının Analizi”, *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (Armağan Sayısı), ss. 157-172.
- Sanal, H. (2002). Kös. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Savaş, R. (2006). *Nefise bint Hasan*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Schwarz, P. (1966). Sayda. MEB İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Seyyid, Eymen F. (2007). Nil. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Seyyid, Eymen, F. (2001). Kahire. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sümer, F. (2001). *Karamanoğulları*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sürücü, M. (2019). *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılarla ve Memlûklerle Dini Münasebetleri*, [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Şâfi b. Ali. (1998). *Kitabü'l-Fazlî'l-Masur min Siretü's-Sultanü'l-Melikü'l-Mansur* (neşr:Ömer Abdüsselam Tedmürî) Beyrut.
- Şeker, M. (2018). Bahrî Memlûkler Döneminde Adliye Sarayları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), ss. 601-612.
- Şeker, M. (2019). Türk-İslam Devlet Geleneğinde Memlûklerle Başlayan Yeni Bir Kurum:Dârü'l-Adl Müftüleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmaları Dergisi*, 7(17), ss. 308-321.
- Şengül, A. (2008). “Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu'da Nevruz Kutlamaları”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 26, ss. 61-73.
- Şeşen, R. (1995). Eyyûbiler, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeşen, R. (1998). Hittîn Savaşı, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeşen, R. (2004). El-Melikü'l-Âdil I, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeşen, R. (2009). Selâhaddîn-i Eyyûbî, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şeşen, R. (2016). *Haçlılar Önünde Sultan Baybars*, İstanbul.
- Şeşen, R. (2018). *Sultan Kalavun ve Oğlu (el-Melikü'l Eşref Devri)*, İstanbul.
- Tarım Ertuğ, Z. (2010). “Tablhâne”, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tomar, C. (2004). El-Melikü'l-Âdil II, TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tomar, C. (2009). Sayda. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tomar, C. (2010). Şam. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tomar, C. (2010). Şecerüddür. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tomar, C. (2012). Ürdün. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Usta, A. (2010). Taklîd. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.

- Usta, A. (2019). Haçlı Seferleri Döneminde Sur Şehri, *Belleten*, 83(297), ss. 439-68.
- Uzun, K. (2020). VII. Haçlı Seferi ve Memlûk Devleti'nin Kuruluşu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 35(2), ss. 727-751.
- Uzun, K. (2024). Son Haçlıyı Kovmak: Memlûklerin Arvad Adası'nı Fethi ve Doğu Akdeniz Güvenlik Politikası. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 39(2), ss. 857-880.
- Yavuz, Yusuf Ş. (2013). *Zünnar*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldız, Hakkı D. (1988). *Abbâsîler*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yiğit, İ. (2001). *Kalavun*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yiğit, İ. (2002). *Kutuz*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yiğit, İ. (2004). *Memlûkler*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yiğit, İ. (2004). Memlûkler Zamanında (1250-1517) Kadın. *Diyanet İlmi Dergi*, 40(2), ss. 132-133.
- Yiğit, İ. (2006). *Müntasır Billâh, Ahmed b. Muhammed*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yiğit, R. (2018). *Muhammed b. Kalavun Dönemi' Mısır'da Sosyal, Kültürel ve İktisadi Hayat*, [Doktora tezi, Hacı Bektaşî Veli Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
- Yuvalı, A. (1996). *Geyhatu Han*. TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yücel, Y.; Sevim, A. (1990). *Türkiye Tarihi I (Fetihten Osmanlılara Kadar (1018- 1300))*, Türk Tarih Kuruu.
- Yüksel, Musa Ş. (2010). Türk Kültüründe “Levirat” ve Timurlularda Uygulanışı. *Turkish Studies*, 5(3), ss. 2027-2058.
- Zehebî. (1974). *Düvelü'l-İslâm*, (nşr.Fehîm Muhammed Şeltût -Muhammed Mustafa İbrâhim), Kahire.
- Zengin, Muhammet F. (2007). *Ortaçağ İslam Devletlerinde Türk Memlûkleri*, [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.

EKLER

EK-1. Haritalar

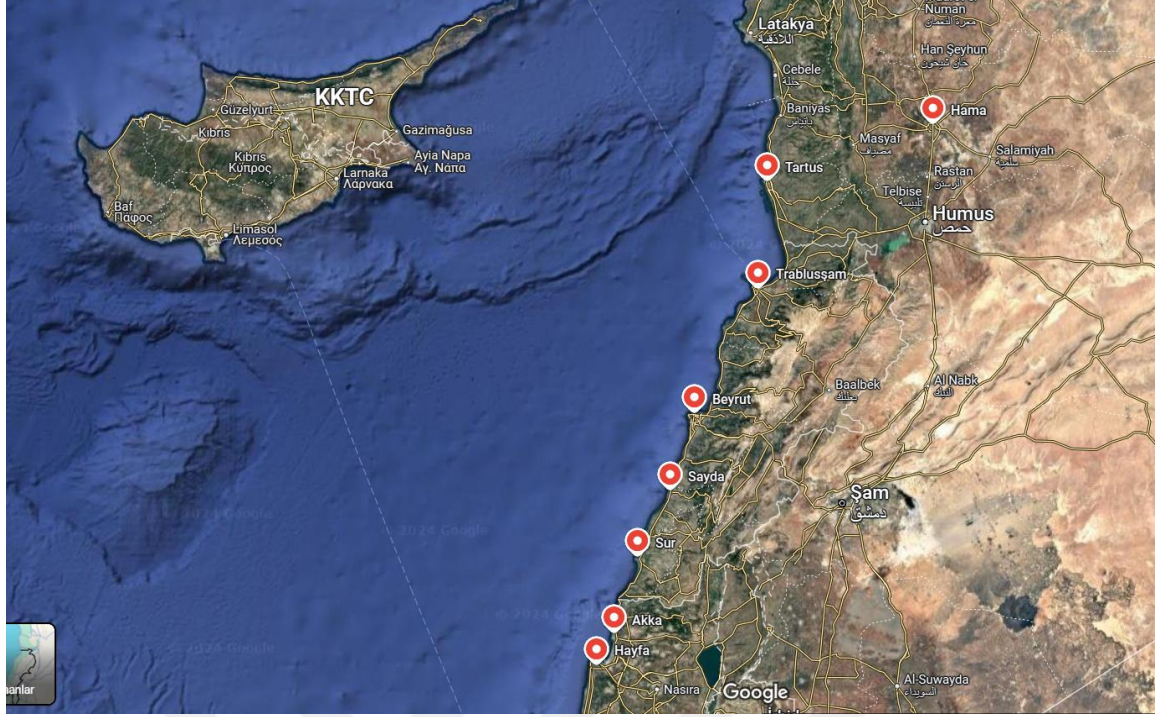
Harita 1: Memlûk Devleti'nin en geniş sınırlarını gösteren harita.

Kaynak: Yiğit, İ. (2004). "Memlûkler", TDV İslâm Ansiklopedisi, Ankara, C.29.90-97.

Harita 2: Kahire, Dimyat, İskenderiye, Hayfa, Akka, Sur, Sayda, Beyrut, Hama, Rumkale.

Kaynak :Google Earth

Harita 3: Hayfa,Akka,Sur,Sayda,Beyrut,Trablusşam,Tartus,Hama.

Kaynak :Google Earth

Harita 4: Rumkale

Kaynak: Rumkale - Google Haritalar

EK-2. Fotoğraflar

Fotoğraf 1: Kahire Kalesi ve Mehmet Ali Paşa Camii

Kaynak: GZT web sitesinden alınmıştır. <https://www.gzt.com/foto-galeri/mecra/kahirenin-semبولu-salahaddn-eyyb-kalesi-2030971>

Fotoğraf 2: Akka'nın Günümüzdeki Hali

Kaynak: Wikipedia adlı web sitesinden alınmıştır.
https://da.wikipedia.org/wiki/Akko#/media/Fil:Aerial_view_of_Acre_1.jpg

Fotoğraf 3: Akka Kalesine ait bir yapı (Fotoğraf Danyal ÂŞIK’a aittir)

Kaynak: AKKÂ YA DA AKKO - Google Fotoğraflar

Fotoğraf 4: Rumkalesi

Kaynak: Türkiye Kültür Portalı adlı web sitesinden alınmıştır.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/gezilecekyer/rumkale>

Fotoğraf 5 : Rumkalesi'nin içten görünümü (Görsel Sahibi Official Turkish Museums)

Kaynak: Türkiye Kültür Portalı adlı web sitesinden alınmıştır.

<https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/gaziantep/gezilecekyer/rumkale>

Fotoğraf 9: Rumkale'nin içinde bulunan su kuyusu

Kaynak: Tripadvisor adlı web sitesinden alınmıştır.

https://www.tripadvisor.com.tr/LocationPhotoDirectLink-g297998-d633360-i254461112-Rumkale-Gaziantep_Gaziantep_Province.html

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad

OT

Huriye

Orcid

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet

Yüksek lisans

Ankara Hacı Bayram
Veli Üniversitesi

Devam ediyor

Lisans

KTO Karatay
Üniversitesi

2021

Lise

Yıldız Kız Anadolu
İmam Hatip Lisesi

2016

İş Deneyimi

Yıl

Yer

Görev

